

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: 3 вопыту работы, У дапамогу педагогу, Дыктант на ўроку, Актуальная тэма, Імя ў методыцы, Асобы; *Калі закончыўся ўрок*: Настаўнік прапануе),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Скрыжаванні, З архіваў часу, Майстэрства творцы, Нацыянальны вобраз свету, Постаці, Светлыя імёны Беларусі, Літаратурнае пабрацімства славян; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Пачынальнікі, Актуальная тэма, Культура мовы, Моўныя сувязі, Малады даследчык прапануе, Мова мастацкай літаратуры, Моўныя сувязі, Крытыка і бібліяграфія),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў, Мастацтва ў кантэксте часу, Постаці, Першавера продкаў, Лучнасць музаў),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2013/10

(310)

кастрычнік

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Галіна. У краіне музыкі і казкі: Эрнст Тэадор Амадэй Гофман і Якуб Колас	3
Назараў Валерый. Андрэй Мрый: вораг савецкай улады?	7
Шамякіна Таццяна. Каханне. Жанчына. Вайна: Раман "Зеніт" Івана Шамякіна	11
Навумовіч Уладзімір. Неруш слова ў паэзіі Рыгора Барадуліна	16
Шамякіна Таццяна. "Мой лёс – маё каханне": Уладзіміру Навумовічу – 70	18
Содаль Уладзімір. Янка і вышыванка	22
Спрынчан Аксана. Псеўданім(б), альбо Мой Янка Саламевіч	22
Трус Мікола. Грані дыпламатычных місій Марыяна Сэрваткі	25
Сэрватка Марыян. Званар, які слухае час: Вершы (пер. М. Труса)	27

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Паўлавец Дзмітрый. "Мяне чакае мой народ...": Да 225-годдзя з дня нараджэння Івана Насовіча.	28
Даніловіч Мікалай. Праблемы размяшчэння фразеалагізмаў у слоўніках	32
Каўрус Алесь. Варыянтныя інфінітывы: <i>Секчы, сячы</i> ...	37
Масленікава Святлана. Залацінкі народнай мовы: Фразеалагізмы Гродзеншчыны з кампанентамі-германізмамі	39
Маюк Алена. Функцыянальна-семантычны характарыстыкі нумаральных адзінак: На матэрыяле беларускіх і англійскіх парэмій	42
Пахілюк Алена. Лексіка-семантычны асаблівасці эўфемізмаў у сучаснай украінскай мове	45
Барбук Святлана. Сінанімія элементаў складаных слоў	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Мянькоў Юрый. Педагагічная майстэрня па казцы "Зачараваная гаспадарка" Пятра Сіняўскага: Урок беларускай літаратуры (V клас)	53
Томашава Святлана. "Беларуская песня". Уладзімір Караткевіч: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) ...	55
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Дыктанты для самакантролю. <i>Працяг</i>	56

Мартынкевіч Святлана. Вывучэнне маўленчых паняццяў на камунікатыўна-дзеяснай аснове: ад тэорыі да практыкі (V – VI класы). <i>Заканчэнне</i>	60
Рудкоўская Ірына. Метадыст з Брэста: Да юбілею Веры Ляшук	64
Мікола Жуковіч. Адчуванне паўнавартаснасці жыцця...: Інтэрв'ю з Верай Ляшук	67

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Рубашная Лера. Вячоркі ў Паўлінкі: Сцэнарый па-закласнага мерапрыемства паводле п'есы Янкі Купалы	71
--	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабагану Анатоль. 3 гісторыі вёскі Засмужжа Любанскага раёна. <i>Працяг</i>	76
Кандрацьева Галіна. Да пытання стылістыкі сакральных памяшканняў Нясвіжскага замка XVII – першай трэці XX ст.	79
Юфе Эмануіл. Невядомы Іван Замоцін: Да 140-годдзя з дня нараджэння навукоўцы	83
Дудзюк Зінаіда. Здань забытага міфа. <i>Працяг</i>	88
Гаўрылава Ала. Змястоўнасць візуальных формаў каліграм Піёма Апалінэра	92

Паэтычная старонка. Сэрватка М. Стары званар. Маці. Рукі. "Місіянер у тэлефоннай капліцы..." (27). Ястраб Ф. "Не кожны дзень дадаець у сок жыцця пярчын..." "Кожнае слова шукае свой лік..." (74). "Размытыя сэнсы ў прадаўніх замовах..." "Шугне маланка за пагоркі..." "На дубе каржаку, дзе ястраб кіпцюры..." "Як дождж па дарозе свой рытм адбівае..." "Я дрэва. Я прывід між чэзлых кустоў..." "Жыццё – не мёд, і лёс – не пастараль..." (75).
Крытыка і бібліяграфія. Няшковіч Н., Дзятко Д. Новыя гарызонты фразеалогіі: Пра кнігу "Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі" М. Даніловіча, Т. Фундатар, І. Цівеунчык (51).
Конкурс творчых вучнёўскіх работ (63).
Да ўвагі аўтараў. Патрабаванні да афармлення матэрыялаў (70).
Літаратурны ветразь. Ястраб Ф. "І застаецца толькі слова храм!" (74, 75).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Снежаны (21, 52).
Крыжаванка. Целеш Л. Восеньскі пантэон (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на "Роднае слова" абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

У КРАІНЕ МУЗЫКІ І КАЗКІ: ЭРНСТ ТЭАДОР АМАДЭЙ ГОФМАН І ЯКУБ КОЛАС

Казка і музыка – два светы, дзве чарадзейныя краіны, чымсьці дзіўна падобныя, хоць і зусім розныя. Так адрозніваюцца рэчыва і энергія, вада і святло, зямля і сонца. Створаныя нібыта з рознай матэрыі, яны часта існуюць побач, злучаюцца між сабой, бо нязменна нясуць цэлую гаму пачуццяў, выпраменьваюць дабро, аднаўляюць гармонію – высокую гармонію, з якой “аснована і выткана жыццё і злучана быццё і небыццё” [4, с. 291], калі выкарыстаць паэтычную формулу Якуба Коласа, і якую здольнае пачуць толькі чыстае сэрца, па-дзіцячы ясны розум, не-заплямленае сумленне.

“Песняй сэрацайка сагрэта, / Казкай ясныца дзянькі (тут і далей вылучана намі. – Г. А.)” [4, с. 294 – 295], – піша Я. Колас у паэме “Сымон-музыка”. З гэтай вечнай асновы – з краіны музыкі і казкі – пачынаецца свет мастацтва. Яно паходзіць “ад роднае зямлі, ад гоману бароў, / Ад казак вечароў, / Ад песень дудароў...” (Я. Колас) [4, с. 291], і “толькі нямногія, абудзіўшыся ад сваіх мрояў, уздымаюцца ўверх і, прайшоўшы праз краіну мараў, дасягаюць ісціны. Гэта і ёсць вяршыня – судакрананне з нявыказаным, спрадвечным!” (Э. Т. А. Гофман) [2, с. 62].

У свеце мастацтваў несупастаўляльнае часта злучана патаемнымі, нябачнымі павязямі, дапаўняе адно другое, спасцігаецца адно праз другое, дапамагае зразумець сябе праз супрацьлегласць. Эрнст Тэадор Амадэй Гофман і Якуб Колас – “чыстыя” супрацьлегласці. Экстатычны, “паветраны”, “замагільны” Э. Т. А. Гофман вядзе ў краіну чарадзейных яшчарак, ажылых лялек, птушак-перасмешніц і Шчаўкунка, што перамагае мышынае войска. Я. Колас урос у зямлю стагадовым дубам, але не пакінуў роднага маленькага кавалка зямлі, дзе ён толькі і можа расці ў паўнаце жыцця.

Супастаўляючы несувымернае, непадобнае, мы паглыбляемся туды, дзе непадобнае можа злучыцца паміж сабой. Так, дзве паралельныя лініі не сыходзяцца. Але ў іншай прасторы, праз новы пункт гледжання мы бачым, як ад-

бываецца немагчымае. Такая іншая прастора – мастацкі свет, рэальнасць літаратурных твораў, пастаўленых побач і суаднесеных паміж сабой. Паміж мастацкім светам аднаго твора і мастацкім светам другога працягваюцца ланцужкі-ніці, адрозныя рэальнасці прарастаюць адна ў другую, жывяць і адухаўляюць адна адну. Варта толькі пазнаць сцяжынку-вобразы, па якіх ад свету Я. Коласа можна перайсці да свету Э. Т. А. Гофмана, знайсці цудадзейныя павязі, што нітуюць чарадзействы гофманаўскага свету з шматфарбным светам коласаўскай спадчыны. Мастацкая рэальнасць класічнай літаратуры – гэта ўрадлівая глеба, дзе прарастаюць і зярняты чужой зямлі. Духоўны свет сучасніка напаўняецца жывымі вобразамі, перад унутраным зрокам паўстаюць калейдаскапічныя адбіткі мінулага, прывіды, што нарадзіліся і жылі ў душы мінулых часоў, далёкіх ад роднага дому народаў. Толькі б знайсці, намацаць тыя сцяжынку, якія вядуць да спасціжэння іншай душы, даткнення да душы творцы. І вось, мы бачым, свет Я. Коласа прыцягвае свет Э. Т. А. Гофмана. А свет Гофмана-казачніка ўздымае на новую вяршыню адкрыцці Коласа-песняра.

“Тут і там, паміж галінак, па раслінах, мы ўемся, сплятаемся, кружым, гайдаемся...” – слухаў дзіўную песню змеек студэнт Ансельм і думаў: “Вядома, гэта не што іншае, як вячэрні вецер, толькі ён сёння штосьці вымаўляе надта зразумела” [1, с. 400]. А разам з ім да песень раслін і паветра прыслухоўваецца казачнік Гофман. Ён і толькі ён, музыкант Э. Т. А. Гофман, мог пачуць дзіўны звон крышталёвых званочкаў у галінках бузіны, цудоўную гармонію ў шэпце паветра, у прызнаннях сонечных промяняў, што прабіліся скрозь хмары, у дзівосных словах залаціста-зялёнай яшчаркі, што несліся з куста.

Чыя душа зможа пачуць гэтую песню, адчуць незямную гармонію ў знаёмых гуках-словах? Толькі тая, што сама здольная адгукнуцца на вышэйшы заклік дзіўным водгаласам, не-

падобна да іншых арганізаваным ладам душы: “Бо як толькі звон зазвоніць, / Як завойкае ўвышы, – / Адгукнуцца, загамоняць / Струны ўсе яго душы... / Але чуў ён, чуў душою, / Сэрцам чуткім і жывым / У тым звоне штось такое, / Што жыло і ў ім самім” [4, с. 296 – 297], – Сымон-музыка зусім не падобны да аднавяскоўцаў, але такі блізкі да студэнта Ансельма.

Студэнт Ансельм і Сымон-музыка вераць у свет дзівосаў і імкнучца да яго, прагнуць незвычайнага, трапятліва-пяшчотнага і шукаюць яго. “Усё дзіўнае і чудаўнае, што кожны дзень адбывалася са студэнтам Ансельмам, зусім выбіла яго са звычайнага жыцця” [1, с. 446]. Героі шукаюць не з дапамогай “святла розуму”. Яны шукаюць уражлівым сэрцам, усім ладам-складам душы, сугучнай гармоніі Сусвету і пабудаванай у суладдзі з ёй: “...твае грудзі хвалюе цёмнае пачуццё, што недзе і калісьці павінна быць выканана нейкае высокае... жаданне... і ў гэтым тамленні на нечаму невядомаму... ты робішся нямым і глухім да ўсяго, што цябе тут акаляе” [1, с. 413 – 414].

“У яго быў свет цікавы, / Свае вобразы, жыццё, / І ў душы яго ўсе з’явы / Сваё мелі адбіццё” [4, с. 295]. Я. Колас нібыта дае адказ паважным героям Э. Т. А. Гофмана, якія прынялі Ансельма за п’янага і звар’яцелага, маўляў, “спадар, як бачыш, не ў сваім розуме!” [1, с. 402]. Ён дае адказ, стварыўшы вобраз Сымона-музыкі, напісаўшы ў радках паэмы пра лёс чалавека, адарванага ад звычайнага мяшчанскага існавання, ад жыцця будзённага, скіраванага на забеспячэнне выключна ўтылітарных патрэб.

Сымон-музыка маладзейшы за студэнта Ансельма на 100 гадоў. І на 100 гадоў ён старэйшы за нас сённяшніх. Героі Э. Т. А. Гофмана і Я. Коласа адарваныя ад нас адлегласцю 200 і 100 гадоў. Але больш, чым ад нас, яны адарваныя ад свайго асяроддзя, ад таго знясільвальнага, што ператварае чалавека ў жывёлу, ад таго шэрага, што перафарбоўвае ў шэрае ўвесь свет, ад таго паважнага, што з людзей робіць вінцікі аднаго памеру і стандарту. “Адзінокі колас жыта / Рос замкнёна і забыта, / Адарваны ад загона” [4, с. 293]; “у самоце-адзіноце / Песні, байкі ён тварыў” [4, с. 295] – так Сымон-музыка з яго расхінутай усяму свету душой аказаўся непатрэбным, лішнім для родных, для аднавяскоўцаў.

Студэнт Ансельм прываблены незвычайнымі шолахамі-шэптам, якія чуюцца яму ў кусце бузіны і адгукуюцца ў душы палымянымі жаданнямі. Зноў і зноў прачынаюцца яго думкі і пачуцці, “і зноў ахапіла яго невы-

казная прага” [1, с. 403], калі “стала рухацца ўсё, быццам прагнуўшыся да радаснага жыцця”, “калі ўсё тое, што ў іншы час уяўляецца важным і значным... раптам пачынае здавацца пошлым і ўбогім...” [1, с. 401, 413]. І гэтыя новыя адчуванні і памкненні адгукуюцца ў яго душы і прагнуць увасаблення. Пакоі архіварыуса ўяўляюцца аранжарэяй, дзе “з абодвух бакоў да самага даху ўздымаліся рэдкія чудаўныя кветкі і нават вялікія дрэвы з лістамі і кветкамі здзіўляльнай формы. Магічнае асяляльнае святло было паўсюдна... Калі студэнт Ансельм углядаўся ў кусты і дрэвы, яму бачыліся доўгія праходы, якія цягнуліся некуды ўдалачынь” [1, с. 428]. У аснове такога бачання, такога захаплення – “толькі ўнутраная сіла”, “загартаваная вера і сапраўднае каханне” [1, с. 433, 441].

У звычайным, агульнапрынятым, хрэстаматычным вымярэнні проза Э. Т. А. Гофмана і паэзія Я. Коласа несупастаўляльныя. Але яшчэ больш несупастаўляльныя паэзія і проза жыцця, духоўныя вымярэнні – і нішчынасць, крыхаборства, утылітарызм, якія прыніжаюць годнасць, нішчаць чалавечы гонар, – тое, што было чужым і Э. Т. А. Гофману, і Я. Коласу.

Нацыянальнае мінулае, тагачасная сітуацыя ў Германіі або на беларускіх землях – фон і кантэкст літаратурных казак абодвух пісьменнікаў. На працягу стагоддзяў Германія не магла пазбавіцца ад феадальных парадкаў і раздробленасці зямель. Сын чыноўніка, дзяржаўны служачы Э. Т. А. Гофман шукаў сябе і сваё прызвание і нязменна прыходзіў да таго, з чаго пачынаў у юнацтве і чаму хацеў прысвяціць жыццё: музыка, жывапіс, літаратура. Юрыст па адукацыі, ён быў на прускай дзяржаўнай службе ў Кёнігсбергу. Звольнены ў выніку французскай акупацыі, стаў кампазітарам і настаўнікам музыкі (“вымушаны прадаць сурдут, каб паесці”, – прызнаваўся ён у гэты час), тэатральным капельмайстрам і музычным крытыкам у Бамбергу, Лейпцыгу і Берліне. З 1816 г. – саветнік Вышэйшага апеляцыйнага суда ў Берліне.

Сын лесніка, настаўнік па адукацыі і прызначанні Міхась Міцкевіч успрыняў сваё пакліканне быць “коласам”, што збірае жыццёвую энергію ад зямлі і ад сонца, выпявае ў поўную сілу, каб вярнуць усё багацце зямлі, якая ўзрастала яго, якую апрацоўвае і на якой жыве селянін. 1910-я гады ў імператарскай Расіі – гэта час абвастрэння сацыяльных супярэчнасцей, трагічных падзей вайны і рэвалюцыйных пераўтварэнняў. «...Калі мы суаднясем змест “казак жыцця” з часам іх напісання, – зазна-

чаў М. Мушынскі, – дык убачым, што яны ўяўляюць своеасаблівую кардыяграму інтэлектуальна-духоўнага жыцця Коласа-мастака: штуршком для стварэння “казкі” паслужылі тыя ці іншыя грамадска-палітычныя падзеі, але змест “казкі” – гэта ўжо глыбокае асэнсаванне падзеі ў яе гістарычнай перспектыве, у суаднесенасці з паступальным рухам грамадства. Гэта – спроба спасціжэння сэнсу гістарычных зрухаў, спасціжэння філасофіі гісторыі. Канкрэтны разгляд “казак” цалкам пацвярджае справядлівасць сказанага» [6, с. 97].

Глыбокі сацыяльны падтэкст, яго філасофскае пераасэнсаванне з дапамогай казачных, фантастычных вобразаў – адметнасці і казак Я. Коласа, і прозы Э. Т. А. Гофмана. Таму словы беларускага даследчыка М. Мушынскага, адра-саванья казкам Я. Коласа, можна перанесці і на прозу Э. Т. А. Гофмана: такія творы «паступова... пачалі ўсведамляцца аўтарам не проста як апавяданні з пэўнымі жанрава-стылёвымі прыкметамі і нават не як пэўны цыкл, а як самастойны літаратурны твор, дзе кожная напісаная ў розны час “казка” стала асобнай старонкай канцэптуальна-філасофскіх роздумаў не над побытавымі з’явамі, а над эпахальнымі праблемамі быццянага характару – мэты і сэнсу жыцця, прызначэння чалавека ў свеце, яго ўзаемадачыненняў з прыродай, межаў чалавечага пазнання» [6, с. 97].

У мастацкім свеце казкі пра залаты гаршчок героі Э. Т. А. Гофмана здабываюць тое, чаго прагнуць усёй душой. Вераніка бачыць сябе “спадарыняй надворнай саветніцай”, якая жыве “ў прыгожай кватэры”, на ёй “капялюшык найноўшага фасону, новы турэцкі шаль”, яна снедае ў элегантнай апараты каля акна, і франты, што ідуць міма, цішком глядзяць уверх, і яна выдатна чуе: “Што за боскае стварэнне гэтая жанчына, надворная саветніца, і як цудоўна ёй пасуе яе маленькі капялюшык!” [1, с. 420]. Маленькая звычайная мара маленькай звычайнай дзяўчынкі здзяйсняецца: прайшоў час, і «спадарыня надворная саветніца Геербранд сапраўды сядзела ля акна, як яна бачыла сябе раней духоўным зрокам, у прыгожым доме на Новым рынку, і, усміхаючыся, глядзела на франтаў, што ішлі міма з ларнетамі і ўсклікалі: “Што за боская жанчына надворная саветніца Геербранд!”» [1, с. 463 – 464].

Мары здзяйсняюцца і для студэнта Ансельма: з’яднаўшыся з каханай Серпенцінай, ён разам з ёю “перасяліўся ў таямнічае, цудоўнае царства, у ім ён прызнаў сваю айчыну, па якой ужо даўно сумавала яго душа, поўная дзіўных памкненняў і прадчуванняў” [1, с. 464]. Але і ў

цудоўнай Атлантыдзе герой атрымаў “міленькі маёнтак” [1, с. 465]: нават у далечыні ад дробязей зямнога быцця чалавек, тым не менш, застаецца прывязаным да іх, у пэўным сэнсе залежным і ад гэтага свету, і ад яго стварэнняў.

«Ансельм здабывае шчасце толькі тады, калі яму ўдаецца канчаткова сысці ў звышпачуццёвае “царства паэзіі”, павярнуўшыся спінай да “прозы рэальнасці”, перш за ўсё да рэальнасці горада Дрэздэна. Звычайнае жыццё для яго, як і для аўтара, – гэта ўсяго толькі нікчэмнае ўбоства і мяшчанская абмежаванасць... Паэзія і рэальнасць не толькі проціпастаўляюцца адна адной, але і крытычна ацэньваюцца ў іх узаема-сувязі» [3, с. 78].

Любімы герой Гофмана-рамантыка застаецца ў свеце казкі і дзівосаў. Любімы герой Коласа-рэаліста прыўносіць рамантыку-кахане ў свет жыццёвых клопатаў-пакут, дзе само жыццё становіцца выпрабаваннем душэўных парываў, магутнасці высокага таленту, кахання. Пантэістычнае зліццё чалавека з прыродай, гарманічны стан іх суіснавання заўважаем у абодвух – у Я. Коласа і ў Э. Т. А. Гофмана: “...але чуў ён, чуў душою, / Сэрцам чуткім і жывым / У тым звоне штось такое, / Што жыло і ў ім самім” [4, т. 4, с. 297] (Я. Колас). “Я знаходзіўся ў цудоўнай даліне і слухаў, аб чым спяваюць адна адной кветкі. Толькі сланечнік маўчаў і сумна схіляўся наніз закрытым венчыкам. Нябачныя павязі прыцягвалі мяне да яго. Ён схіліў голаў – вяночак раскрыўся, а адтуль мне насустрач заззяла вока. І гукі, як промні святла, пацягнуліся ад маёй галавы да кветак, а тыя прагна ўцягвалі іх. Усё шырэй і шырэй раскрываліся пялёсткі сланечніка – плыні полымя паліліся з іх, ахапілі мяне, – вока знікла, а ў падвяночку кветкі апынуўся я” [2, с. 62 – 63], – піша Э. Т. А. Гофман. “...І сама сабой галоўка / Заварушыцца, кіўне / У тахт нейкім дзіўным спевам, / Што звіняць вакол яго, / І ласкаючым навевам / Песціць, гойдае ўсяго... Ён і рэха сваё кліча / І размову вядзе з ім” [4, с. 295], – прызначаецца Я. Колас.

Рамантыкі і рэалісты ставяць адну і тую ж праблему – адарванасці героя ад “нікчэмнасці і дробязей паўсядзённага жыцця” [1, с. 464]. Але вырашаюць яе па-рознаму. Матыў парушэння сувязей у Я. Коласа і Э. Т. А. Гофмана мадыфікуецца праз аднаўленне страчаных сувязей у розных праявах: сувязі паміж чалавекам і чалавекам (Ансельм і Серпенціна, Сымон і Ганна), сувязі паміж чалавекам і прыродай. Але сувязь паміж чалавекам і светам разглядаецца творцамі па-рознаму. У мастацкім свеце Э. Т. А. Гоф-

мана ёсць іншы, вышэйшы свет – Атлантыда – “*таямнічае, цудоўнае царства, у якім ён прызнаваў сваю айчыну, па якой сумавала яго душа, поўная дзіўных памкненняў і прадчуванняў*” [1, с. 464]. У Я. Коласа героі ідуць па сцяжынках рэальнага жыцця, падзяляючы народныя пакуты і смутак і адольваючы іх сілай кахання, музыкі, таго, што нёс “*агонь душы і сэрца жар*” [4, с. 485].

І Э. Т. А. Гофман, і Я. Колас пісалі казкі. Казка набліжае дарослага чалавека да свету дзяцінства, калі ўпершыню і надзвычай востра ўспрымаюцца найвялікшыя дзівосы навакольнага свету.

У мастацкім свеце Э. Т. А. Гофмана жывуць і дзейнічаюць адухоўленыя рэчы і казачныя істоты: мышынае войска, цацачныя салдацікі, гарматы, стужкі, драўляныя конікі і розныя іншыя лялькі, чарадзейныя змейкі. У казачным свеце Я. Коласа прамаўляюць Ручаёк і Вецер, а адзінокае Дрэва любіць “*наслухаць, што гаманіў непаседа Вецер*” [5, с. 114].

Пясняр – гэта той, каму дадзена мова расказаць пра гутаркі Ветру і Ручайка, пра тое, як “*сонейка, выплывшы з-за лесу*”, пясціла Жалудок “*сваім цяплом, бы тая маці*” [5, с. 115], але найперш – расказаць пра гора, “*якое выцёрпела... Каліўка жыта*”, пра слёзы, якімі заплакала Хмарка “*над роднымі палямі*” [5, с. 117, 122]...

Абодва аўтары абапіраюцца на традыцыі народнай творчасці, каб узысці на вяршыні літаратурнага майстэрства. Яны шукаюць свае вытокі ў нацыянальнай даўніне, дзеяцца з намі неўміручым багаццем, непрыхаванай прыгажосцю спадчыны роднай зямлі, паказваюць, што нацыянальная мінуўшчына нарадзіла скарб, “*пазычаны, адбіты, / У сэрцы перажыты / І росамі абмыты*”, які “*як доўг, як дар, / Дае пясняр*” [4, с. 291]. Але ёсць у гэтай даўніне столькі трагічных малюнкаў, столькі тужлівых і жаласных нот, што сэрца музыкі і пяро пісьменніка не могуць не жажнуцца, не адгукнуцца. Але перамагае заўсёды святло!

Музыка – мастацтва, што разбурае асновы Вавілонскай вежы, узведзенай між людзьмі, між народамі. Музыка злучае ў адзінае цэлае, бо прамаўляе на асаблівай мове – мове чалавечых пачуццяў. Музыка дапамагае цудоўнай размове душы з Богам, нячутнай размове душ паміж сабою, гутарцы чалавека са светам. Так размаўляюць з іншымі героі Э. Т. А. Гофмана кавалер Глюк, студэнт Ансельм, герой Я. Коласа Сымонка... Гармонія гукаў люструе найвялікшую гармонію Сусвету, адрывае, ратуе ад паўсядзённых турбот, прагнасці і “*крыхабарства*

ва” (як сказаў бы Э. Т. А. Гофман), пераносіць у свет мар, цудаў, дзівосаў, “*вясёлкавага ірдзення*”, “*шолаху начэй*” і тысячаў “*ніцей, з якіх аснована і выткана жыццё*” (як сказаў Я. Колас). “*Усеўладна заключаў ён у гукі ўсё, у чым з гранічнай сілай выяўляецца нянавісьць, каханне, адчай, палкасіць*” [2, с. 67]...

Родная краіна, дзе натуральна жывуць і дыхаюць на ўсе грудзі героі Э. Т. А. Гофмана і Я. Коласа, – музыка. Абодва пісьменнікі – рамантыкі-музыкі, яны ўзлуналі па-над светам пустым і ненажэрным. Яны добра помняць і нагадваюць нам пра далёкае дзяцінства, калі мы ўсе разам яшчэ не адвучыліся правільна глядзець на зямлю і бачыць яе прыгажосць.

Якуб Колас і Эрнст Тэадор Амадэй Гофман былі ахопленыя “*адзіна слухным пачуццём*”, як можна сказаць, перафразуючы Э. Хемінгуэя, – пачуццём любові, што злучае не толькі мінулае і сучаснае, паэзію і прозу, музыку і слова, але найперш народы, людзей, хто прагне сустрэчы з сапраўднымі дыямантамі чалавечай душы, з тым, з чаго “*аснована і выткана жыццё і злучана быццё і небыццё...*”.

Творца – гэта той, хто адкрывае “*святое непасвечаным*” [2, с. 67]. У нараджэнні новых думак, ва ўзрастанні сілы мастацкіх вобразаў, ва ўзнаўленні творчага духу і высокага натхнення і заключаецца адна з наймагутнейшых перадумоў існавання мастацтва слова, як і мастацтва музыкі, як і іншых відаў мастацтваў. Бо асоба вымяраецца не велічынёй матэрыяльнага дабрабыту, а напоўненасцю духоўнай энергіяй, рэалізаванасцю свайго творчага патэнцыялу на карысць чалавечага і вечнага.

Спіс літаратуры

1. Гофман, Э. Т. А. Житейские воззрения кота Мурра : повести и рассказы / Э. Т. А. Гофман. – М. : Худож. лит., 1967. – 774 с.
2. Гофман, Э. Т. А. Кавалер Глюк; Дон Жуан / Э. Т. А. Гофман // Избранная проза немецких романтиков : в 2 т.; сост. А. Дмитриева; коммент. М. Рудницкого. – М. : Худож. лит., 1979. – Т. 2. – С. 57 – 81.
3. История немецкой литературы : в 3 т. / общ. ред. А. Дмитриева. – М. : Радуга, 1986. – Т. 2. – 344 с.
4. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас // Збор твораў : у 7 т. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1952. – Т. 4. – 498 с.
5. Колас, Я. Песні жальбы; Казкі жыцця : для ст. шк. узросту / Я. Колас; прадм. У. Гніламёдава, М. Мушынскага. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 230 с.
6. Мушынскі, М. Мае Каласавіны : 3 вопыты вывучэння літаратурнай і грамадска-культурнай дзейнасці Якуба Коласа / М. Мушынскі; нав. рэд. М. А. Тычына. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 386 с.

Галіна АДАМОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

АНДРЭЙ МРЫЙ: ВОРАГ САВЕЦКАЙ УЛАДЫ?

Адзін з апошніх дакументаў, пакінутых Андрэем Мрыем нам у спадчыну, – ліст “Другу трудящихся Иосифу Виссарионовичу Сталину”, неацэнная крыніца ведаў пра жыццё, творчасць, асновы светапогляду, урэшце, пакутны шлях таленавітага беларускага пісьменніка. На першы погляд, яго назва гаворыць пра вернападданіцкі і самаапраўдальны характар выкладзенага матэрыялу. Аднак ці магчымым было б у такім выпадку з’яўленне наступнага меркавання, што належыць М. Мішчанчуку: “Дакумент гэты ў многім унікальны і сілай заключанага ў ім пачуцця, і манерай апавядання, што дазваляе аўтару адкрыцця чытачу ўсімі гранямі свайго характару, і высокім лірызмам, пераплеценым з філасофскім роздумам, медытатывнасцю, і жанравай раскаванасцю... Усё сышлося ў гэтым дакуменце велізарнай сілы, згустку пачуццёвай энергіі” [5, с. 183].

Зразумела, нельга забывацца на ўмовы, у якіх быў напісаны ліст. Голад, холад, невыносная праца, прыгнёт і здзек кіраўніцтва і крымінальнікаў у савецкіх папраўча-працоўных установах хутка ламалі чалавека фізічна і духоўна, змянялі яго асобу. Стан крайняй прыніжанасці пазбаўляў вязня адчування ўласнай годнасці, ад безвыходнасці ён схіляўся да самапрыніжэння і самавысмейвання (падобныя, а дакладней, тыя самыя матывы сустракаюцца і ў “Скарбах жыцця” М. Гарэцкага, ці не найвялікшага генія нацыянальнай літаратуры, знішчанага сталінскай рэпрэсіўнай машынай). Але нават у такіх пачварных умовах існаванне працягвалася, і жывому яшчэ чалавеку немагчыма было сядзець склаўшы рукі, не рабіць нічога для хоць якога-небудзь змянення свайго лёсу. Многіх непакоіла і будучыня ўласных семей, што надавала сэнс, здавалася б, безнадзейнай справе. Таму імкненне апраўдацца нязменна прысутнічае ў падобных дакументах. А да каго ў такім выпадку і звяртацца зняволеным, як не да галоўнага ўвасаблення савецкай улады?

Аднак тлумачэнне зместу і характару ліста “Другу трудящихся...” не вычэрпваецца адно жаданнем А. Мрыя апраўдацца перад сістэмай. Тым больш што гэтае жаданне даволі штучнае, непраўдзівае, як канстатаваў яшчэ А. Салжаніцын: зэкі “...отдают себе отчёт... в поддельности просьб о помиловании, которые они вынужденно и без веры пишут” [8, с. 222]. Не менш праніклівым у асэнсаванні падобных сітуацый задоўга да ўсталявання савецкай папраўча-працоўнай сістэмы аказаўся Л. Талстой, калі адзначыў у дзённіку: “Какой честности, правдивости требуют от

человека по отношению к разбойникам, которые ограбили и захватили его?” [9, с. 216]. Ды нават і такое – са знешнім імкненнем выявіць ляльнасць – самаапраўданне А. Мрыя ўсё ж не вельмі блізкае да самаапраўдання па сваёй сутнасці.

Пісьменнік пачаў з таго, што нагадаў І. Сталіну яго ж словы пра чулае, уважлівае стаўленне да чалавека. Цвёрда памятаючы іх, аўтар быццам бы і вырашыў напісаць сябру працоўных пра свае няшчасці, каб знайсці ў яго найвышэйшую праўду і справядлівасць. Аднак выклаўшы гісторыю сямігадовых мучэнняў, А. Мрый напрыканцы дакумента паўтарыў выраз правадыра ў зусім іншым ключы, на гэты раз у якасці пытання: “Где же чуткое внимательное отношение к человеку?” [10, арк. 18]. Словы, якія вяртаюць у пачатак ліста і замыкаюць кола апавядання, даюць зразумець: заяўленыя І. Сталіным прыныцы стаўлення да маленькага чалавека ў савецкай дзяржаве не павярджваюцца рэчаіснасцю.

У лісце пісьменнік адзначыў: пасля першага арышту, прайшоўшы належную апрацоўку ў камеры, на допыце ён пачуў ад следчага, што ўсё яго адроддзе контррэвалюцыйнае, што па адукацыі і выхаванні ён не можа не быць контррэвалюцыянерам. У прамой сувязі з гэтым А. Мрый назваў навучанне ў духоўнай семінары адным з мінусаў сваёй біяграфіі. Аднак для дасведчаных людзей не было сакрэтам, што І. Сталін таксама быў з семінарыстаў (праўда, недавучак). Атрымліваецца, ён таксама меў мінус у біяграфіі, пра што яму і нагадаў пісьменнік.

Яшчэ адзін недахоп – служба А. Мрыя ў царскай арміі. Праўда, ён адразу ж паведаміў пра добраахвотнае ўступленне ў Чырвоную Армію, але, калі б аўтар ліста хацеў апраўдацца, ён наўрад ці згадваў бы далей, што ў яго няма ваенных заслуг перад новай уладай.

Расказваючы пра жаданне цалкам раззброіцца перад следствам, А. Мрый у наступны момант адзначыў, што пасля гэтага ў лагеры да яго вярнуўся розум, адчуванне жыцця і праўды. Апавядаючы пра адказную бухгалтарскую працу ў рыбкаапе пад кантролем НКВС, ён тут жа паведаміў, як уладкаваўся простым бухгалтарам, а пасля ўвогуле настаўнікам – і з вялікай радасцю – у звычайную школу. А гаворачы аб прабачэнні ўладай і аднаўленні ў правах, адразу ўспомніў лёс брата, абвінавачанага ў антысавецкай агітацыі і асуджанага на дзесяць гадоў лагераў. У апошнім выпадку аўтар чамусьці напісаў пра адмену суровага прыговору, арыентуючы-

ся, верагодна, выключна на чуткі: вядома, што В. Шашалевіч так і не быў вызвалены.

Звяртаючыся да лідара атэістычнай дзяржавы, А. Мрый апераваў традыцыйнымі паняццямі хрысціянскай культуры. Цяжка сказаць, кірвала ім жаданне абудзіць у Сталіна пачуцці семінарыста і праз гэта выклікаць спагаду да сябе ці тое было асабістае ўнутранае імкненне прымірыць савецкую ідэалогію з хрысціянствам, але факт застаецца фактам. Апісваючы, як на аснове бяздоказных паказанняў і даносаў была ўстаноўлена яго прыналежнасць да чарговай контррэвалюцыйнай групойкі, А. Мрый, напрыклад, рэзюмаваў: *“Таким же простым способом можно приписать мне любую сатанинскую, изуверскую и человеконенавистническую организацию”* [10, арк. 15]. Кантэкстуальныя сінонімы, як кажуць, гавораць самі за сябе.

Цікавай асаблівасцю дакумента з’яўляецца яго сувязь з папярэдняй творчасцю пісьменніка. Ліст ніякім чынам не супярэчыць напісанаму А. Мрыем у 1920-я гг. Больш за тое, ён дазваляе паставіць пад сумненне некаторыя папулярныя цяпер тэорыі.

Напрыклад, даволі распаўсюджанае меркаванне, што аўтар знішчыў трэці скрутак “Запісак Самсона Самасуя”. Ідэя ўпершыню з’яўляецца ў прадмове Р. Склюта (А. Адамовіча) да мюнхенскага выдання рамана 1953 г. Былы супрацоўнік “Узвышша” адзначае, што трэці скрутак «ужо ня быў прапушчаны бальшавіцкаю цэнзураю; напалоханы гэтым аўтар знішчыў усе рукапісы гэтага “скрутку” і зусім адыйшоў ад літаратуры, замоўк» [7, с. 4]. Я. Лецка, абапіраючыся на “сведчанні некаторых сучаснікаў” [3, с. 148], пад якімі разумеў, відавочна, Р. Склюта, узгадаў пра гэта ў пасляслоўі да палымянскай публікацыі рамана 1988 г. Д. Бугаёў назваў меркаванне цікавым [1, с. 236], а Л. Маракоў агучыў яго ўжо як нешта само сабой зразумелае [4, с. 99].

Аднак Р. Склют у прадмове дапусціў шэраг яўных недакладнасцей, выправіць якія цяпер дазваляюць архіўныя дакументы. З ліста А. Мрыя таксама ясна, што ён працягваў займацца літаратурнай працай да другога арышту ў 1940 г., хоць і не публікаваў напісанага. Вынікае, што не ўсе звесткі з прадмовы Р. Склюта можна браць напавяр: яго кантакты з А. Мрыем былі самымі павярхоўнымі і кароткачасовымі.

Не трэба забывацца і на тое, што ніякага сэнсу знішчаць рукапіс трэцяга скрутка не было. Для разгрому крытыкай (і асуджэння савецкай сістэмай) цалкам хапіла дзвюх апублікаваных частак рамана. Ды і сам А. Мрый, які мог бы “пахваліцца” знішчэннем заганага твора і адрачэннем ад яго, у лісце заявіў літаральна наступнае: *“Однако, с 1930 [n]о 1934 год в печати продолжалось*

огульное поношение романа. Опять-таки никакой критики, одна ругань в 2-3 строчках.

Я призадумался. Неужели действительно вредную книгу написал? Может быть на самом деле высмеивание администраторов, подобных Самосую, достигает обратных результатов и совершенно не нужно советскому читателю?

Я теряю ориентировку в своей работе. Роман кажется мне ненужным шагом в жизни, тяжелым заблуждением. Я перестал работать над ним.

И когда меня арестовали в 1934 г. в Минске, я вначале думал, что причина ареста – этот несчастный роман. Однако во время следствия мне ни слова не сказали о романе, о моей литературной работе, хотя при обыске была захвачена вся моя литературная продукция. Следствие потребовало от меня признания в принадлежности к национал-фашистской организации” [10, арк. 4].

Такім чынам, А. Мрый сведчыць: ён проста перастаў працаваць над творам, а пры вобшуку была захоплена ўся яго літаратурная прадукцыя (іншымі словамі, кампраматны ў вачах савецкага следства матэрыял не быў знішчаны). Раман жа пісьменнік ацэньваў як небяспечны і шкодны толькі вельмі непрацяглы час, ды і тое пад ціскам крытыкі. Адсутнасць сур’ёзнага разгляду “Запісак...” даследчыкамі ў пачатку 1930-х гг. гаворыць акурат на карысць таго, што А. Мрый і тады канчаткова не паверыў у загананасць свайго твора, а пра адмоўнае ці нават проста супярэчлівае стаўленне аўтара да рамана ў 1941 г. у лісце і размовы не ідзе.

Каб адпалі апошнія сумненні, прыводзім яшчэ адну цытату: *«Даже теперь, спустя 10 лет, у меня мелькает еретическая мысль, что если бы случайно эта книжонка была просмотрена Вами, она вызвала бы у Вас веселый смех и никакого неприязненного чувства к “реакционному писателю, низвергающему устои новой жизни”.* Были случаи, что чтение отрывков романа в публике вызывало единодушный смех. Этот смех, по моему мнению, свидетельствует о безвредности романа, если даже отрицать, что он прямо попадает в цель, высмеивая пошлых людей» [10, арк. 3]. Такім чынам, нават прызнаючы за сабой “памылкі” (але ніводная з іх так і не названа) і знаходзячыся ў значна больш складаных умовах, аўтар, тым не менш, становіцца на абарону свайго твора. Цяжка ўявіць, што пісьменнік увогуле калі-небудзь мог дайсці да думкі знішчыць трэці скрутак рамана пры такой любові да яго. Для гогалеўскага ўчынку перш за ўсё патрэбна разуменне аўтарам неадпаведнасці напісанага ўласнай задуме, яго глыбокі ўнутраны ідэйны крызіс. У А. Мрыя такога пачуцця няма і блізка: ён напісаў акурат тое, што хацеў. І надзея на прачытанне і разуменне ў яго аніяк не знікла.

Яшчэ адна сур'ёзная праблема – стаўленне А. Мрыя да ўсёй сваёй творчасці і магчымасць яго ідэйнай пераарыентацыі ў 1934 – 1940 гг.

На першым допыце ў 1934 г. пісьменнік даў два самаасуджальныя адказы, што тычыліся ранніх апавяданняў, апублікаваных у “Савецкай Беларусі”, і рамана. Ён прызнаў іх за такія, што высмейваюць лад і заклікаюць на змаганне з ім. Пад ціскам следчага ён пагадзіўся з заганнасцю сваіх прац [4, с. 98, 99].

На апошнім допыце ў 1940 г. А. Мрый за-сведчыў, што хоць члены “Узвышша” і цікавіліся прыватнай асобай больш, чым калектывам, ігнаравалі класавую барацьбу і адрываліся ад вытворчага жыцця краіны, распрацоўвалі нацыянальнае пытанне, што ішло ўразрэз з савецкай рэчаіснасцю, – іх праграма, на яго думку, не асабліва супярэчыла савецкай ідэалогіі. Пісьменнік таксама падкрэсліў перабудову ўнутры арганізацыі і яе самаліквідацыю. Ацэнку сваім працам ён не даў, прынамсі, яна не адлюстравана ў публікацыях даследчыкаў.

На гэты раз выдавочнае жаданне А. Мрыя змякчыць ідэалагічныя разыходжанні і адзначыць змены ў светапогляднай пазіцыі былых пісьменнікаў “Узвышша”, але ўсё ж не даводзіцца сумнявацца, што свае працы ён і тады не мог апраўдваць.

У лісце да І. Сталіна аўтар ацэньваў уласную творчасць як ерэтычную, поўную памылак, а літаратурную працу называў “зудам”, раскайваўся ў самой думцы пра яе. У той самы час ён ледзь не з гонарам адзначыў, што з 1934 г. напісаў шмат навел, аповесцей і раман з лагернага жыцця “Жывы дом”, а творчы працэс назваў справай тонкай, што патрабуе асцярожнасці і ўважлівасці. Тэкст адлюстроўвае хаатычнасць думак пастаўленага ў распачнае становішча чалавека: *“В моей жизни и работе были заблуждения и ошибки. Я не считал себя безгрешным. Я любил литературную работу, но ведь эта работа – дело весьма тонкое, требующее осторожного внимательного к себе отношения. В этом направлении мною было сделано порядочно ошибок. Во время ареста в Мурманске было задержано большое количество моих литературных работ. Их можно было бы досконально, по косточкам, разобрать, чтобы выяснить мое [подлинное?] лицо”* [10, арк. 18].

Атрымліваецца, што А. Мрый у 1941 г. раскайваўся ўжо ў самой любові да літаратурнай працы, у самім жаданні пісаць. Аўтар таксама прызнаваў памылкі: яго творчасць ішла ўразрэз з савецкай рэчаіснасцю, як яму даказвалі следчыя. Аднак сам пісьменнік усё ж добра не ўсведамляў, якія дакладна памылкі зрабіў, і ніяк не бачыў канкрэтных ідэалагічных заганаў ці дрэннай якасці сваіх

тэкстаў. Ён нават спрабаваў абараніць іх перад найвышэйшым суддзёй савецкай дзяржавы, карыстаючыся традыцыйнымі паняццямі хрысціянскай культуры. Відавочна: А. Мрый проста не мог унутрана пагадзіцца з тым, што агульначалавечыя каштоўнасці не патрэбны пры сацыялізме. Яго просьба прааналізаваць арыштаваныя ў Мурманску творы, па сутнасці, з’яўляецца ідэнтычнай ранейшай ерэтычнай думцы наконт прачытання і апраўдання І. Сталіным заганных “Запісак...”. Усё гэта прыводзіць да наступнай высновы: у ідэйным плане з творчасцю пісьменніка 1934 – 1940 гг. не адбылося колькі-небудзь значнай эвалюцыі. Таму думку пра карэнную змену светапогляднай пазіцыі аўтара (па крайняй меры, у названыя гады) трэба адкінуць.

Пытанне, ці застаўся А. Мрый верным сатырычнаму прынцыпу адлюстравання рэчаіснасці, застаецца адкрытым. На думку М. Мушынскага, па аб’ектыўных прычынах пісьменнік не мог ужо больш працягваць лінію “Запісак...” [6, с. 20]. Аднак немагчыма ігнараваць той факт, што нават у лісце “Другу трудящихся...”, напісаным у 1941 г., аўтар фактычна іранізаваў са свайго высокага адрасата і павучаў яго. Так, І. Сталіну нагадана яго колішняе навучанне ў духоўнай семінарыі, што ў падуладнай тырану дзяржаве роўна абвінавачанню ў контррэвалюцыйнасці і асуджэнню на шматгадовае зняволенне ў папраўчапрацоўным лагеры; сказана пра свядомае і ангажаванае ўладай парушэнне гуманістычных прынцыпаў у краіне, што імкнецца ашчаслівіць усё чалавецтва і заяўляе пра свабоду і роўнасць усіх грамадзян, пра якіх няўсыпна клапоціцца; прапануецца прачытаць твор рэакцыйнага пісьменніка, які руйнуе асновы савецкага жыцця, што ўжо даказана следчымі. Гэтыя факты дазволілі П. Васючэнку зрабіць наступную выснову: «У зняволенні А. Мрый не губляў ні надзеі, ні іранічнага погляду на жыццё. Ён піша ліст “Другу трудящихся” Іосіфу Вісарыёнавічу Сталіну”, які ўяўляе сабой разгорнутую апалогію жыццёвага шляху пісьменніка і ягонага галоўнага твора. Разам з тым у гэтай спробе самаапраўдання разпораз пракідаюцца “ерэтычныя”, паводле вызначэння самога Мрыя, выпадкі, якія сведчаць пра ранейшы насмешліва-іранічны погляд пісьменніка на рэчаіснасць. Блюзнэрствам, па сутнасці, была сама прапанова Сталіну прачытаць твор, у якім аб’ектыўна выкрываюцца пачварныя праявы сталінізму. Прыхаваная іронія змяшчаецца ў назве напісанага ў зняволенні рамана “Жывы дом” (па аналогіі з “Мёртвым домам” Дастаеўскага), дзе пісьменнік дзяліўся ўражаннямі аб “гулагаўскім” побыце» [2, с. 672].

Не кажучы пра “выпадкі” А. Мрыя, заўважаная даследчыкам сувязь “Жывога дома” з “Запіс-

камі з Мёртвага дома” Ф. Дастаеўскага падаецца вельмі слушнай. Не выключана, што і на гэты раз (як у выпадку “Запіскі з падполля” – “Запіскі Самсона Самасуя”) малодшы з аўтараў імкнуўся да напісання твора, напоўненага новым матэрыялам і суправоджанага новымі высновамі, такім матэрыялам абумоўленымі. Калі “Запіскі з Мёртвага дома” сведчылі, што царская катарга нязменна заклікана да таго, каб калечыць і разбураць душы асуджаных, “Жывы дом” мог у іранічным ключы паказаць “выпраўленне” і “ажыўленне” ідэалагічна заганных і схільных да рэфлексіі індывідаў адміністрацыяй і крымінальным элементам савецкага папраўча-працоўнага лагера. І калі імперскі “мёртвы дом” не здолеў усё ж перашкодзіць напаўненню душы Ф. Дастаеўскага жыццёвай сілай і энергіяй, савецкі “жывы дом” ужо мог калечыць і знішчаць душы даведзеных да адчаю і пазбаўленых надзеі зняволеных. Новы раман А. Мрыя сапраўды мог быць сатырычным: з вялікай ступенню асуджэння рэчаіснасці, на гэты раз лагернай, і тонкай прыхаванай насмешкай з мноствам адценняў, што абумоўлівалася б як аптымістычным настроем ужо вызваленага аўтара, так і адносна мяккімі ўмовамі вядомай яму даваеннай папраўчай установы.

Аднак будзе няправільна адмаўляць у слушнасці меркаванню М. Мушынскага: *публікацыя твораў, падобных да “Запісак...”, у савецкіх умовах не ўяўлялася магчымай. Калі прытрымлівацца думкі даследчыка наконт далейшага шляху А. Мрыя ў кірунку сацыяльна-аналітычнага, палыблена-псіхалагічнага мастацкага даследавання, “Жывы дом” мог бы тонка і пераканальна адлюстравать, як нават ва ўмовах зняволення і здзеку некаторыя людзі аказваюцца непадуладнымі сілам разбурэння і становяцца на шлях духоўнага самаўдасканалення. Хацелася б спадзявацца, што такім мог аказацца і жыццёвы досвед А. Мрыя.*

На аснове сабранага і прааналізаванага матэрыялу можна нарэшце праліць святло на апошняе пытанне: дык быў ці не быў А. Мрый ворагам савецкай улады. З пазіцыяй тагачаснай сістэмы ён безумоўна з’яўляўся ворагам – як прадстаўнік контррэвалюцыйнай арганізацыі, гэтакі банды настаўнікаў. Механічнасць працы рэпрэсіўнай машыны не выклікае сумнення: ніхто нават не спрабаваў разабрацца, што з сябе ўяўляе арыштаваны А. Шашалевіч.

Аднак пісьменнік, выразна асуджаючы негатыўныя праявы сістэмы, ніколі не спрабаваў змагацца з ёю са зброяй у руках ці мабілізаваць для гэтага іншых. Такія рысы ніяк не ўласцівыя яго светаразуменню. Сам А. Мрый калі і лічыў сябе вінаватым перад сістэмай у апошняе дзесяцігоддзе жыцця, дык толькі ў плане літаратурнай працы. Нельга адмаўляць, яго творчасць сапраўды была

прызнана заганнай і варожай, нават без разгляду. А калі б і была ў той час належным чынам разгледжана, наўрад ці пісьменнік аказаўся б апраўданым: гэта даказваецца фактам “забыцця” яго ажно да гарбачоўскай перабудовы і апошніх гадоў існавання СССР. У любы перыяд савецкай эпохі яго творчасць асэнсоўвалася як варожая камуністычнаму ладу, як такая, што не павінна не тое што прапагандавацца, але ўвогуле вывучацца, хай сабе вузкім колам спецыялістаў. Сітуацыя змянілася толькі ў гады капітуляцыі сацыялістычнага гуманізму перад гуманізмам хрысціянскім.

З разгляду творчасці пісьменніка відаць, што Андрэй Мрый быў паслядоўным *ідэйным* праціўнікам прынятых савецкай уладай метадаў правядзення пераўтварэнняў, усімі сіламі і ўсімі магчымымі негвалтоўнымі спосабамі імкнуўся паўплываць на яе і пасадзейнічаць змяненню сітуацыі ў краіне на лепшую. Падсумоўваючы сказанае, можна прыйсці да наступнай высновы. Пісьменнік у адносінах да ўлады выступаў як доктар у адносінах да хворага: ён быў ворагам хваробы, якая цалкам авалодала арганізмам, а не самога арганізма. Ідэю ўлады (нават сацыялістычнай) ён не адмаўляў. А ў адносінах да сістэмы роўна настолькі быў яе ворагам, наколькі яна была сістэмай пачварнай і чалавеканенавіснай.

Спіс літаратуры

1. **Бугаёў, Д.** Дасягнутае і страчанае : Жанрава-стыль-выя тэндэнцыі ў развіцці беларускай літаратуры ХХ ст. (20 – 30-я гг.). Сатырычная проза. Андрэй Мрый / Д. Бугаёў // *Польмя*. – 1993. – № 12. – С. 229 – 248.
2. **Васючэнка, П. В.** Андрэй Мрый / П. В. Васючэнка // *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст. : у 4 т. – 2-е выд.* – Мінск : Беларус. навука, 2002. – Т. 2. – С. 657 – 672.
3. **Лецка, Я. Р.** [Пасляслоўе] / Я. Р. Лецка // *Польмя*. – 1988. – № 2. – С. 147 – 148.
4. **Маракоў, Л. У.** Вядомы пад псеўданімам А. Мрый : лёс пісьменніка / Л. У. Маракоў // *Роднае слова*. – 2001. – № 9. – С. 97 – 102.
5. **Мішчанчук, М. І.** Прага духоўнага ачышчэння : Агульны накірунак і жанрава-стыль-выя асаблівасці прозы Андрэя Мрыя / М. І. Мішчанчук // *Беларуская літаратура ХХ ст. : вучэбны дапаможнік*. – Мінск : Выш. шк., 2001. – С. 179 – 196.
6. **Мушынскі, М. І.** Андрэй Мрый : на шляху да творчага самасцвярджэння : Да 115 годдзя з дня нараджэння пісьменніка / М. І. Мушынскі // *Пра час “Узвышша” : Матэрыялы Узвышшаўскіх чытанняў* (Мінск, 2008 – 2010). – Мінск, 2011. – С. 2 – 21.
7. **Скют, Р.** [Прадмова] / Р. Скют // *Запіскі Самсона Самасуя / А. Мрый*. – Мюнхэн : Выд-ва Бацькаўшчыны, 1953. – С. 3 – 6.
8. **Солженицын, А. И.** *Архипелаг ГУЛАГ* : в 3 т. / А. И. Солженицын. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 2. – 636 с.
9. **Толстой, Л. Н.** *Собрание сочинений* : в 20 т. / Л. Н. Толстой. – М. : Худож. лит., 1965. – Т. 20. – 670 с.
10. **Шашалевіч, А.** *Другу трудящихся Иосифу Виссарионовичу Сталину / А. Шашалевіч* // *БДАМЛМ*. – Фонд 201. – Воп. 4. – Адз. зах. 307. – 19 арк.

Валерый НАЗАРАЎ,
магістр філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Таццяна Іванаўна Шамякіна – літаратуразнаўца, крытык, культуролаг, доктар філалагічных навук (2001), прафесар. Нарадзілася 8 кастрычніка 1948 г. у сям’і Івана Пятровіча і Марыі Філатаўны Шамякіных. Таццяна Шамякіна закончыла філфак (1971) і аспірантуру (1974) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Выкладае ў БДУ. Загадвала кафедрай беларускай лінгвістыкі і міфалогіі (2000 – 2004), з 2004 г. – загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры.

Даследуе тэорыю літаратуры, гісторыю культуры, міфалогію. Аўтар кнігі літаратурна-крытычных артыкулаў “На лініі перасячэння” (1981), навучальнага дапаможніка “Міфалогія Беларусі” (2000), манаграфіі “Беларуская класічная літаратура і міфалогія” (2001), суаўтар шэрагу дапаможнікаў і падручнікаў. Даўні аўтар “Роднага слова”.

За шматгадовую плённую навукова-педагагічную, творчую і грамадскую дзейнасць Таццяна Шамякіна ўзнагароджана медалём Францыска Скарыны.

Майстэрства творцы

Таццяна ШАМЯКІНА

КАХАННЕ. ЖАНЧЫНА. ВАЙНА

РАМАН “ЗЕНІТ” ІВАНА ШАМЯКІНА

Ва ўспрыманні чытачоў і крытыкаў раман “Зеніт” (1987) стаіць нібы асобна ў творчасці Івана Шамякіна, паколькі пазбаўлены сацыяльнай вастрывы, што характарызуе стыль прэзаіка. І ў той жа час раман своеасабліва працягвае любімы твор самога пісьменніка – “Трывожнае шчасце”, у прыватнасці цэнтральную аповесць пенталогіі – “Агонь і снег”. Праўда, у аповесці гаворыцца пра пачатак вайны і ўдзел у ёй аўтабіяграфічнага героя, а ў “Зеніце” – пра канец вайны, апошнія яе паўгода. Бясспрэчна, Павел Шыянок з “Зеніта” – не паўтарэнне Пятра Шапятовіча з пенталогіі. Так, у біяграфіі Паўла адсутнічае галоўнае, што вызначала падчас вайны жыццё маладога І. Шамякіна і яго героя Шапятовіча: жаніцьба, наяўнасць сям’і, любімай жонкі і маленькай дачкі. Шыянок жа толькі на вайне па-сапраўднаму пакахаў, і асабістая яго трагедыя з-за страты каханай, і адкрытасць яго новаму каханню ў многім вызначаюць сюжэтныя перыпетыі рамана “Зеніт”.

Змяняецца ў новым рамане і месца дзеяння. Пятро Шапятовіч у “Трывожным шчасці”, як і сам І. Шамякін, камандзірам зенітнай батарэі абараняў порт Мурманск, стратэгічна надзвычай важны падчас Другой сусветнай вайны, бо ўзімку ён не замярзаў і туды прыходзілі караблі саюзнікаў з неабходнымі для СССР харчам і

тэхнікай па ленд-лізу. Раман “Зеніт” пачынаецца з перамяшчэння дывізіёна, у якім служыў галоўны герой твора Павел Шыянок, з Мурманска – спачатку ў Кандалакшу, Мядзведжагорск, Петразаводск, а потым увогуле ў Польшчу і Германію, дзе героі сустракаюць Перамогу.

Кароткае абжыванне ў кожным з паўночных гарадоў і перасоўванне па чыгунцы ды па вадзе, пагрузкі і разгрузкі ў эшалоны ці на баржы даюць магчымасць пазнаёміцца практычна з усімі персанажамі рамана, сярод якіх нямала жанчын, што ў значнай ступені вызначае спецыфіку калізій твора. Майстэрства аўтара заключаецца і ў дынамічнай характарыстыцы герояў, раскрыцці іх у дзеянні, і ў паказе той дзіўнай сувязі паміж людзьмі, якая ў цяжкай і спешнай працы, часта пад бамбёжкай, узнікае не *“прыналежнасцю да таго ці іншага падраздзялення, не актыўнасцю камандзірскіх загадаў, а зусім іншымі законамі яднання людзей, іх вопытнасцю, гаспадарлівасцю”*. На гэтым і канцэнтруе ўвагу пісьменнік. Яго пераважна цікавяць законы яднання, сувязі, стасункі паміж людзьмі ў абставінах і экстрэмальных, і як быццам спакойных, але пад пастаянным прыгнётам вайны. Увесь твор – на максімальным судакрананні лёсаў, складанасці службовых, сяброўскіх, інтымных адносін, маральных актаў. У тэксце ардынарна-

га па памерах рамана сабрана велізарная колькасць дэталёў, партрэтаў, эпізодаў, выяўленых у іх характараў.

Аўтар па-мастакоўску спалучае паказ актыўных і часта масавых дзеянняў з засяроджанасцю на адчуваннях і разважаннях галоўнага героя, у тым ліку нярэдка – пра каханне. Каханне на вайне – тэма, якая пастаянна хвалявала Шыянкі, бо як камсorghу яму даводзілася займацца асабістымі справамі камсамольцаў. Законы адносна цяжарнасці і ўвогуле сардэчных гісторый былі ў дзейнай арміі даволі строгія, хоць і памякчэлі пад канец вайны. Магчыма, строгаасць вытлумачальная: людзей катастрафічна не хапала, а цяжарныя жанчыны, натуральна, выходзілі са строю, іх адсылалі ў тыл. Ды толькі прырода неадольная, тым больш у асяродку пераважна маладых мужчын і жанчын. Закаханыя пары ўсё роўна сустракаліся, нават сам камсорг быў апантаны платанічным пачуццём да Ліды Асташкі, зямлячкі з Беларусі. Таму, убачыўшы на баржы закаханую пару, Шыянок не разводзіць іх, як належыць па інструкцыі. Больш за тое, упершыню яго “выхаваўчая работа” ў гэтым плане здаецца яму абразлівай: *“Ёсць у ёй нешта такое, што нярэчыць жыццю, неадольнай сіле яго і як бы памагае... смерці”*. Бо Павел ужо адчуў высакароднасць кахання, яго магчымасць узвышаць чалавека, рабіць яго лепшым і, значыць, здольным на гераічныя ўчынкi, без чаго, уласна, перамога над ворагам немагчымая.

Каханне ў “Зеніце”, як і ў іншых творах І. Шамякіна, – выяўленне найцяжэйшай і найпрыгажэйшай работы душы. Па маральным максімуме жывуць галоўны герой рамана і многія іншыя людзі з яго акружэння.

Шыянок – зенітчык, таму часта ўглядаецца ў зеніт. За тры гады ён увогуле прывык пастаянна глядзець у вышыню: *“Толькі неба нараджала самыя моцныя перажыванні”*. Вораг прылятаў, калі яно было яснае, блакітнае, найпрыгажэйшае. А несла смерць і разбурэнне. Але – парадкальна – калі доўга стаяла непагода, людзі чакалі яснасці і прагнулі бою. Тым не менш зеніт на вайне – небяспека. І неаднаразова на працягу рамана з яснага неба сыпаліся бомбы. Апісваюцца тут і абстрэл баржы на Анежскім возеры, і бамбёжка вакзала ў Петразаводску, і напад “Юнкерса” на грузавік, у якім Павел адвозіў адну са сваіх камсамолак – Глашу – на далёкі ўчастак. Неаднаразова пры бамбёжках Павел, вопытны зенітчык, праяўляў кемлівасць і ваеннае ўмельства.

Небяспека чакала і на вадзе, і з зямлі, і нават у прыгожым доме. У Петразаводску, калі дывізіён размясціўся ў новенькім пасёлку фінаў побач з

лагерам нашых ваеннапалонных, Павел зусім не зайздросціць парадку і дагледжанасці, а ўпадае ў гнеў, абурэнне, адчай: *“У збудаванні такога смалістага раю побач з лагерам быў не толькі практычны энас, але і псіхалагічны разлік. Працуйце, рускія рабы, і глядзіце, як культурна ўмеюць гаспадарыць, жыць пераможцы! Любуйцеся на казачныя дамочки, на клумбы, пасыпаныя пяском дарожкі! Любуйцеся і... памірайце, знясіленыя працай і голадам”*. Фінскі “рай” прынёс яму і асабістую трагедыю: адступаючы, ворагі пакінулі ў печы міну, на якой падарвалася каханая Паўла – Ліда. Гэта мінікультмінацыя твора. Памяць пра Ліду не адпускала хлопца, хоць яго і назвала жаніхом бойкая палячка Ванда, а сам ён адчуваў няясную яму самому прыхільнасць да новай наводчыцы на батарэі – прыгажуні Лікі. Ды толькі ўсё было не тое ў параўнанні з першым каханнем.

Сюжэт у “Зеніце” – школа духу, гісторыя душы. Павел жыве, ваюе, працуе як выхавацель, знаходзіцца ў стасунках з самымі рознымі людзьмі і пастаянна разважае, успамінае, часам спрачаецца сам з сабою. Яго адносіны з начальнікамі і падначаленымі – гэта заўсёды пошук сябе, самавызначэнне асобы, шлях станаўлення ўласнага светапогляду. Матэрыял, узяты праймакам для мастацкага разгляду, выключна ўдзячны, дзіўна, што метадысты не ўключылі рамана ў чытанне для школьнікаў. Бо ўсе пачуцці ва ўмовах вайны абвастраюцца, дасягаюць яскравай выразнасці і, выдатна выяўленыя ў творы, робяцца моцным выхаваўчым фактарам для моладзі.

Асабліваасць рамана “Зеніт”, як і ўвогуле творчасці І. Шамякіна, у тым, што сітуацыйнасць у яго не прэваліруе над характарамі. Ёсць дынамічны рух сюжэта, узнікаюць розныя, часта драматычныя, перыпетыі, даволі імкліва, асабліва ў трэцяй частцы, змяняюцца абставіны, але ўсе яны працуюць на раскрыццё характараў герояў. Найперш самога Паўла Шыянкі.

Бясспрэчна, Паўлу аўтар надаў шмат уласных рыс, так што героя, як і Пятра Шапятовіча з “Трывожнага шчасця”, можна лічыць аўтабіяграфічным. Шыянок мяккі, далікатны, інтэлігентны, хоць і сялянскі сын. Стаўшы камсorghам, ні разу не павысіў голас на сяржанта ці радавога, тым больш – на дзяўчат, а іх у дывізіёне шмат. Камсорг заўсёды імкнуўся разрадзіць абстаноўку, вырашыць усе канфлікты кампрамісам, мірам, з дапамогай даходлівых слоў. Яго называлі прапаведнікам. Пра тактоўнасць, унутраную сарамлівасць Паўла сведчыць хоць бы такі факт: не будучы закаханы ў Жэню, сакратарку камандзіра, ён часта хацеў бы любаватца яе тварам. *“Аднак я баяўся любаватца, чамусьці здавалася,*

што гэта непрыстойна”. А таму непрыстойна, што ў вачах Жэні, блакадніцы Ленінграда, назаўсёды застыў глыбокі смутак, “і смутак гэты не дазваляў угледзецца ў яе твар, у вочы, сказаць камплімент пра іх прыгажосць”. Прыгажосць і трагізм чалавечага лёсу тут разведзены па розныя, несумяшчальныя, бакі, што Павел з яго прыроджаным тактам інтуітыўна адчуваў.

Малады лейтэнант патрабавальны да сябе, і не ўсё ва ўласнай натуры яму падабаецца: “Увогуле я размазня: у большасці людзей усё проста, а перада мной ледзьве не кожная сітуацыя ставіць задачу выбару”. Але выбар камсорга – часцей за ўсё на карысць іншага чалавека – сведчыць пра ўвагу і павагу да яго, а нярэдка выбар змушае Шыянка і на гераічныя ўчынкі. Увогуле ўсе псіхічныя працэсы ў Паўлу адбываюцца імкліва – такі гэты тып характару, але менавіта іх хуткасць садзейнічае руху сюжэта і забяспечвае добрую чытабельнасць твору.

Шыянок – чалавек, якому да ўсяго ёсць справа, таму і зрабілі яго камсоргам. Ён імкнецца сачыць за тым, што робіцца ў яго роднай Беларусі, у свеце, як ідзе наступленне нашых войскаў. Ён акуратна слухае радыё, чытае газеты, нават канспектуе іх, любіць, каментуючы, пераказваць навіны камсамольцам. Ён пастаянна возіць з сабою дзве кнігі: “Ціхі Дон” Міхаіла Шолахава і зборнік вершаў Паўлюка Труса – кнігу агульначалавечага сэнсу і выключна нацыянальнаю. У той жа час Павел – чалавек, які не толькі мысліць, аналізуе падзеі, але і тонка адчувае, перажывае любы стан свету. Вось плывуць яны на баржы па Анежскім возеры, ноч, а заснуць Павел не можа: “Не спіцца. Ад нейкага дзіўнага, узнёслага і адначасова чамусьці сумнага настрою – ад белай ночы, ці што?” А калі ўбачыў закаханых, яго захлынула “дзівосная гарачая хваля радасці ад таго, што яно ўсёпераможнае, неадольнае, каханне, і што тут, на вайне, яно набывае нейкі асаблівы сэнс, асаблівую сілу”. І гэтае пачуццё, стоеная радасць, ужо не пакідала Паўла на працягу ўсяго падарожжа. Увогуле яго душэўныя імпульсы аўтар фіксуе дастаткова часта. Напрыклад: “Мне раптам захацелася выказаць ёй удзячнасць”. Або: “зрабілася шкада яе”; “я зразумеў, больш таго, я адчуваў, як яго боль пераходзіць мне”; “страху за сябе не адчуваў. Страх за Глашу...”; “мне да спазмы ў горле стала шкада яе, маленькай, мокрай, абляпанай глінай”. Пасля смерці Ліды нават час для яго аказаўся як бы “разарваны на шматкі, на асколкі”, і ён не ўяўляў, колькі яго прайшло – мінуты, гадзіны.

У Шыянка быў багаты вопыт пошуку ў арміі і ў тыле родзічаў байцоў яго дывізіёна, і часта ён плакаў разам з імі ад трагічных паведамленняў.

Сам Павел гаворыць пра сябе: “Здаецца, чатыры гады назад, калі я апынуўся ў суровых умовах поўначы і Цімашэнкавай дысцыпліны, пачуцці мае былі больш грубыя. А цяпер я – што тонкі музычны інструмент. На вайне людзі грубеюць, а я, выходзіць, рабіўся рамантыкам. Сорамна прызнацца нават самому сабе. Што мяне шліфавала? [вылучана мною. – Т. III.] Мала бачыў крыві? Тое, што камандаваў не звычайным войскам – дзявочым? Ці сама палітпраца, што прымушае выпрацоўваць якасці, якія хочацца перадаць тым, каго выхоўваеш?”

Жаданне выхаваць іншага, уменне пранікнуць у душу кожнага чалавека, зразумець яго – паказчык бясспрэчнага пісьменніцкага таленту. І хоць у будучыні, у мірным жыцці, Павел робіцца даследчыкам-навукоўцам, прафесарам, але І. Шамякін высвечвае ў героя вытокі ўласных пісьменніцкіх здольнасцей, адна з якіх, ледзь не з самых важных, – увага да чалавека, неабякласць да людзей з іх рознымі лёсамі, няпростымі характарамі.

Пры ўсім пры тым Павел – зусім не святы, а звычайны чалавек, з прымхамі і стэрэатыпамі паводзін, выкліканымі канкрэтным, надзвычай складаным часам, маладой няўрымслівасцю, недахопам жыццёвага вопыту. Нярэдка яго апаноўваюць злосць, раздражненне, непрыязнасць да суразмоўцы. Скажам, калі маладым, нявопытным дзяўчатам ён даруе шмат чаго, то сталай жанчыне – урачу Пахрыцынай – далёка не ўсё і не заўсёды: «Зноў стала трывожна на душы. Але тут жа ўзлаваўся: “Да ну вас да ліха, баб’ё! Медыцыну вывучыла, да капітана дарасла, а раўнуеш, як вясковая баба...”» Але ён страшна пакутаваў сумленнем, зразумеўшы сілу кахання і душэўную ранімасць Пахрыцынай, калі яна скончыла жыццё самагубствам.

Паўла часта апаноўваюць супярэчлівыя думкі і пачуцці. У адказ на нейкія словы ці сітуацыю ў яго можа спантанна ўзнікнуць гнеў, нязгода, абурэнне, але тут жа развагай, рацыянальнымі аргументамі ён сябе супакойвае, прыводзіць у эмацыйную норму. Роздумы героя, угляданне яго ў сябе і навакольную рэальнасць, жывое трапяткое пачуццё ўтвараюць той непарыўны сплаў, які не можа не ўсхваляваць чытача. Самае галоўнае, што вызначае асобу Паўла Шыянка, – ён не аднабакова, не прымітыўна, не “цыркулярна” ўспрымае свет. Ён сузіральнік, філосаф, але абставіны жыцця, жорсткасць вайны прымусілі яго зрабіцца і практыкам, выхавацелем людзей.

У пачатку камсоргавага дзейнасці Павел павясковаму вельмі наіўны. Напрыклад, калі ў іх зенітны дывізіён пачалі прысылаць маладых жанчын, ён чамусьці больш за ўсё баяўся гвал-

ту над імі. У прыватнасці, адпраўляючы дзяўчат у горад, пастаянна думаў, як бы на іх не напалі п'яныя матросы. Але сам жа, паразважаўшы, усведамляў, што гэта глупства – у горадзе ён не бачыў ніводнага п'янага: *“Хто ў той час мог напіцца? Па-першае, дзе, за што? А па-другое, для вайскоўца – верны трыбунал у такім прыфрантавым горадзе, як Мурманск”*. Паступова Павел пазбаўляецца не столькі ад ідэалізму і пастаяннай трывогі за падначаленых і родных (такую ўласцівасць ён захаваў да старасці), колькі ад павярхоўнага, нейкага міфалагічнага ўспрымання людзей і з'яў. Маладога лейтэнанта вучыла і зменлівая драматычная сітуацыя, і блізкія да яго людзі.

Старэйшыя настаўнікі Паўла, якія “шліфавалі” яго, – Калбенка, Тужнікаў, Кузаеў у рамана сапраўднаму жывыя людзі, адрозніваюцца адзін ад аднаго не толькі вайсковымі званнямі і пасадамі, не толькі ўзростам і знешнім воблікам – у кожнага з іх свой душэўны склад, характар, разуменне рэчаіснасці. Але ўсе яны вызначаліся высокай маральнасцю і па-народнаму ясным розумам, зусім не зацемненым зайздасцю і самаўпэўненасцю, эгаізмам і кар'ернымі памкненнямі.

Івана Шамякіна як пісьменніка заўсёды цікавілі жаночыя характары. Ёсць сярод іх неардынарныя і ў рамана “Зеніт”.

У сяброўцы Паўла палячцы Вандзе аўтар падкрэслівае яе нацыянальны тэмперамент. Раней яны разам служылі ў Мурманску, і калі Ванда зноў апынулася байцом дывізіёна ў Петравадску, Павел узрадаваўся, што з'явіўся *«чалавек, з якім можна пагаварыць вось так вольна, на “ты”, без усялякіх умоўнасцей, вайсковых, узроставаых. Так я мог гаварыць толькі з Лідай, праўда, больш сур'ёзна – без гульні ў словы»*. Сапраўды, Ванда адразу наладзіла гульнію з Паўлам – аб'явіла сваім жаніхом. Дзяўчынай яна была вясёлай, раскаванай, зусім не па-савецку авантурнай. То адпраўляецца танцаваць з англійскімі афіцэрамі ў іх клуб, то наладжвае падарожжа па толькі што вызваленай Варшаве, а Павел павінен яе суправаджаць, то ўвогуле ўцякае разам з танкавай часцю займаць Берлін, ды яшчэ і зводзіць з сабою заўсёды абачлівага і мудрага сябра Паўла – Віктара Маслоўскага.

Ванда нарадзілася ў Архангельску, але заставалася ва ўсім і заўсёды сапраўднай палячкай. Калі дывізіён перасёк мяжу Польшчы, яна пафасна, артыстычна цалавала зямлю продкаў. Нампаліта Тужнікава, які не цягнеў нерацыянальных учынкаў і эфектных поз, раззлаваў яе спектакль – апусканне на калені, завязванне ў хустачку жвіру як талісмана. Але Паўлу *“зусім не здавалася гэта іграй, разлічанай на публіку,*

хоць ведаў, што іграць Ванда ўмее і любіць, часам нялёгка разабрацца, дзе яна сур'ёзная, а дзе блазнуе”. Праўда, у час падарожжа Паўла, Ванды і Лікі па толькі што вызваленай Варшаве ўкланчанне Ванды на руінах Старога Мясца героя пачало ўжо раздражняць: *«“На пажарышчы Мурманска, перад руінамі Петравадска ты не падала!” – з абурэннем падумаў я*». Тут абурала не столькі тэатральнасць паводзін палячкі, колькі непакой у небяспечным месцы за Ліку, ды і за самую Ванду, за ўласнае жыццё, бо баі за Варшаву працягваліся. А рамантызм Ванды Павел разумее, паколькі сам быў рамантыкам і імкнуўся па-народнаму рытуалізаваць жыццё, як і яна. У баі, паводле Паўлавага ўспрымання, яе аблічча набыло характар сімвала: *“...ва ўсёй яе постаці была нейкая велічная і адначасова страшная апантанасць. У вобразе дзяўчыны лунаў вобраз помсты”*. Ванда таму і цягнулася да камсорга, што адчувала ў ім псіхалагічнае апірышча: блізкасць светаадчування, разуменне ім яе тэмпераменту, яго ўласны спакой і разважлівасць маглі б уберагчы яе ад дзівочай няўрымслівасці, авантурных, недарэчных учынкаў.

У апошнім баі Ванда страціла руку, а ў сустрэчы праз дзесяцігоддзі здзівіла Шыянка яшчэ раз, прадставіўшы сваю дачку, якую нарадзіла ад жанатага з Глашай Віктара Маслоўскага – па дамоўленасці з ім, па старым, так бы мовіць, сяброўстве, без кахання, абы мець дзіця. Гэты ход аўтара рамана здаецца залішне белетрыстычным, між тым ён якраз з рэальнасці: героі мелі прататыпаў.

“Зеніт” цікавы тым, што ў ім практычна няма адмоўных персанажаў. З-за адсутнасці ў рамана негатыўных дзейных асоб І. Шамякіна можна было б абвінаваціць у прыхарошванні жыцця. Але тут як паглядзець. У жыцці і ў літаратуры заўсёды неабходна адрозніваць тое, што ёсць, і тое, што павінна быць: праўду быцця і праўду ідэалу. Захоўваючы праўду быцця, не хаваючы адмоўных рыс, супярэчлівых учынкаў станоўчых персанажаў, Іван Пятровіч імкнецца да вышыні-ідэалу, што якраз і дае вечны накірунак творчым сілам чалавека (таму і раман называецца “Зеніт”). Сапраўднае мастацтва, на думку аўтара, вучыцца не толькі ў жыцця, але і ў сумлення, бо менавіта з сумлення нараджаецца ідэал. Таму дзейнічаюць героі І. Шамякіна заўсёды так, як падказвае ім сумленне.

Раман “Зеніт” у многім прысвечаны жанчынам. Магчыма, тое, што Павел заўважыў у сабе – тонкасць пачуццяў у час заканчэння вайны, – абумоўлена якраз дзівочым кантынгентам, з якім прыходзілася мець справу камсоргу Шыянку.

Дзяўчат шкадаваў не толькі Павел, але і камандзір Кузаеў, называючы “няшчаснымі”. Сапраўды, ужо з першых старонак твора высвятляецца ненармальнасць ускладзеных на іх задач, напрыклад, яны вымушаны пераносіць на сабе страшна цяжкія рэчы, скрыні са снарадамі. І хоць існаваў загад аб дазvole насіць кожнай толькі па два патроны ад 76-міліметраўкі, хутка на загад усе забыліся: у баявой абстаноўцы гендарны прынцып абсалютна не вытрымліваўся, і жанчынам прыходзілася несці на сабе цяжар вайны ва ўсіх сэнсах гэтага слова.

Часам здаецца, што І. Шамякін прыхавана палемічны ў адносінах да публіцыстычнай кнігі “У вайны не жаночы твар” Святланы Алексіевіч, якая з’явілася за два гады да рамана “Зеніт”: празаік даследуе і імкнецца высветліць ролю жанчыны на вайне, пры гэтым зусім не нагнаваючы жахаў. Бясспрэчна, жанчыне не месца на вайне, яны арганічна паміж сабою супрацьстаяць. І ў той жа час пісьменнік паказвае, што нават як ваяры, як салдаты жанчыны часта надзвычай паспяхова замянялі мужчын у пэўных сферах ваеннай дзейнасці, вызваляючы такім чынам байцоў супрацьлеглага полу для іншага, яшчэ больш цяжкага і страшнага. Нямала месца адведзена, скажам, урачу Пахрыцынай і яе ўменню палягчаць не толькі фізічныя пакуты: не раз Шыянок адчуваў у яе словах, пры знешняй грубаватасці, тактоўнасць і пяшчоту, менавіта жаночыя. Жанчыны вучылі мужчын далікатнасці, павышалі ноту гуманізму – не афіцыйнага, а шчырага, народнага, што ішоў ад сэрца. У іх прысутнасці байцы мягчэлі, дабрэлі, пачыналі ў іншых ракурсах глядзець на звыклыя рэчы, пазбаўляліся ад ранжыравання ў адносінах і фармалізму. Апынуўшыся пад канец вайны ў другім ваенным эшалоне, некаторыя камандзіры выклікалі да сябе не толькі жонак, але нават дзяцей. Гэта глыбока ўсхвалявала літаральна ўсіх у дывізіёне, бо сведчыла пра неадольнасць жыцця, пра блізкую перамогу: “Дзеці рабілі ўсіх нас больш высакароднымі: ні салёных анекдотаў, ні лаянкі, ні сваркі. А галоўнае – любоў да дзяцей як бы яднала афіцэраў”. Тое ж можна сказаць і адносна жанчын.

Шыянок як ідэолаг надаваў каласальнае значэнне менавіта псіхалагічнаму фактару, справядліва мяркуючы, што ад яго ў найбольшай ступені залежыць самаадчуванне байцоў на вайне. Таму ўважліва ўглядаўся ў людзей, імкнуўся зразумець характар, псіхалогію кожнага. Але і сам адчуваў уплыў акружэння. Маладога камсорга жанчыны таксама, як і мужчыны-начальнікі, і калегі, “шліфавалі”. Адносіны з каханай Лідай, сталай жанчынай Пахрыцынай, няўрым-

слівай Вандай, спакойнай разумнай Лікай, актыўнай Глашай, міласэрнай Жэняй шмат дадалі мудрасці Шыянку.

У баявой абстаноўцы, як, дарэчы, і ў мірнай, кожны ўплываў на кожнага. Нават дзяўчаты адна на адну. Скажам, калі з’явілася ў дывізіёне прыгажуня Ліка – усе іншыя дзяўчаты неяк папрыгажэлі, падцягнуліся. Праўда, і сама атмасфера часу ўплывала, змяняючы побыт. Аўтар адзначае: “Бяда, нястача можа звесці патрэбнасці толькі да таго, што патрэбна для падтрымання жыцця – харч, грубае, але цёплае адзенне. Такой была наша патрэбнасць у Мурманску. Ужо ў Канадалахы мы як бы пачалі багацець, ва ўсялякім разе, з’явіліся дрэвязі, якіх не хапала, напрыклад, дзяўчатам выдавалі туалетнае мыла, грабяні, летнюю бялізну. Мы з Калбенкам часта гаварылі пра гэта з пачуццём удзячнасці тым, хто рабіў у тыле: канчаўся трэці год вайны, пайшоў чацвёрты, а армія забяспечваецца ўсё лепш і лепш”. У Петравадзку, дзе дывізіён стаяў амаль паўгода па сутнасці без баёў, дзяўчаты ўвогуле ўсе пахарашэлі, паабзаводзіліся цывільнымі ўборамі, з кожным днём набывалі ўсё большую жаночкасць і мяккасць.

У нармальным, спакойным жыцці зусім натуральныя і любоўныя гісторыі, на якія начальства ўжо глядзела паблажліва. У вайну гінулі, але нярэдка і заводзілі сем’і. Такіх выпадкаў было шмат, а значыць, жыццё працягвалася.

Дык што ж гэта за з’ява – жанчына на вайне? Калі ўлічыць, што самы чысты чалавек, па словах парторга Калбенкі, менавіта на вайне: “Перад тварам смерці. Ачышчаецца ад усіх грахоў”? Гэтую чысціню, найперш у жанчынах і дзецях, і заўважаў праніклівы камсорг Павел Шыянок. Гэтаму прысвяціў кнігу празаік Іван Шамякін. Дзіўная ў яго была ўласцівасць – бачыць у людзях усё самае добрае, шчырае, мяккае, высвечваць чалавечую душу да яе сардэчнай глыбіні.

Жанчына на вайне сцвярджала дзейсны гуманізм, змякчала цяжкі ваенны быт, пераўвасабляла ўсё вакол сябе, змяняла псіхалагічную атмасферу. Жанчына агітавала і выхоўвала самой сваёй сутнасцю, ды нават і ведамі, зусім далёкімі ад палітыкі (як жонка камандзіра Мураўёва). Або выключнай дабрывай, як Жэня, якая ўсіх шкадавала ды ўсіх па-сястрынску даглядала. Або сілаю патрыятызму, ажно да фанатызму, што выяўляла Ванда. Або прыгажосцю і ўмельствам, як Ліка.

Усім дзяўчатам, жанчынам, з кім разам ваяваў, Іван Шамякін аддаў даніну кнігай – раманам “Зеніт”.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Уладзімір НАВУМОВІЧ

НЕРУШ СЛОВА Ў ПАЭЗІІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Ёсць пісьменнікі, якія пішуць традыцыйна, ёсць наватары, ёсць эксперыментатары. Рыгор Барадулін – паэт-класік, яму падуладны ўсе паэтычныя формы, розныя жанры, ён часта здзіўляе чытача зместам твораў, няспынна эксперыментуе, шукае новыя шляхі выяўлення сваёй багатай і працавітай душы. Здольнасць пісьменніка абнаўляцца – яркая прыкмета сапраўднага таленту. Як піша перакладчык Васіль Сёмуха ў прадмове да пяцітомнага збору твораў паэта, “цяжка ўявіць сабе Рыгора Барадуліна, выштукаванага ў стылі моднай прэстыжнасці ад madame А. ці ад містэра Юдашкіна, як бы таго ні вымагалі правілы добрага тону новага, рыначнага часу, які спараджае і новую эліту, у якой каму б яшчэ быць, як не паэту яркаму і самабытнаму, творча стабільнаму...”. Элітарнасць Р. Барадуліна не ў знешняй кідкасці адзення, не ў паставе, не ў вечнай галівудскай усмешцы, а ў простасці і даступнасці, у арыгінальнасці, самабытнасці, а нярэдка ў “зашыфраванасці” паэтычных радкоў, і каб асіліць іх, пранікнуць у іх унутранае свячэнне, патрэбна засвоіць адпаведны код.

Паэт эпатажны. Умее здзіўляць. Глыбокі па думцы. З верай у сэрцы. З Евангеллем ад мамы. Няшмат такіх паэтаў у народзе. Рыгор Барадулін – асаблівы. Голас яго адметны. Паэт павінен мець свой голас. Гэта важна. Пра творчую індывідуальнасць мастака слова і неабходнасць уласнага голасу казаў І. Тургенев: “Каб такую ноту ўзяць, такую мелодыю засвоіць, трэба мець адпаведным чынам зладжанае горла” – як у птушак. Р. Барадулін яшчэ доўга застанеца загадкай для даследчыкаў літаратуры, гісторыкаў, літаратурных крытыкаў – багаццем адценняў паэтычнага голасу, глыбінёй зместу і формы.

Псіхалогія творчасці дазваляе заглябіцца ў асноўныя этапы станаўлення самабытнага таленту, кожны з іх – гэта характарыстыка часу, у якім жыў мастак, эпохі, у якую ён пісаў. Паэт жыў з народамі, ствараў разам з ім, перажываў усе ўзрушэнні, што перажывала краіна, мяняўся разам з часам, людзьмі. Але ў Р. Барадуліна ёсць “надчасавасць”, “надпрасторавасць”, “надзвышзадача”, якія дапамаглі яму ўзняцца да непадобнасці, выбітнасці, непрадказальнасці ў творчасці. Такія паэты складаюць гонар і славу роднай краіны, такімі былі ў сусветнай паэзіі Франчэска Петрарка, Дантэ Аліг’еры, Іаган Вольфганг Гётэ, Антонія Мачада, Пабла Неруда, Федэрыка Гарсія Лорка.

Сёння, на мяжы стагоддзяў, маладыя “пііты” любяць чытаць “Алхіміка” Паўла Каэля, не заўсёды задумваючыся, хто ж такія алхімікі, да чаго яны імкнуліся, што шукалі, тым больш не надта праймаючыся, ці патрэбен цяпер чалавецтву той філасофскі камень, над разгадкай якога яны біліся доўгія вякі.

Рускі класік Сяргей Залыгін у прадмове да надзвычай цікавай кнігі “Алхімія слова” польскага літаратуразнаўцы Яна Парандоўскага пісаў: «Гэтая кніга названа дакладна: “Алхімія слова”. Бадай, і на самай справе няма больш алхімічнай галіны, чым галіна слова, асабліва слова мастацкага. Варта толькі задумацца над яго паходжаннем, над уплывам яго на нас, над яго сувяззю з нашай свядомасцю і падсвядомасцю, і тут жа стане зразумела, што самы час успомніць, з якой настойлівасцю алхімікі дабіваліся адной-адзінай сваёй мэты: атрымаць удзячны метал з простых складнікаў».

Паэзія Рыгора Барадуліна – гэта сапраўды “не хімія, але алхімія слова”, з яе непрадказальнасцю, адсутнасцю цвёрдых правілаў, здагадкамі, намёкамі, глыбінёй падтэксту ў кожным радку, вялікай сілай абагульнення, уменнем знайсці тое трапнае, адзінае слова, падуладнае вялікаму майстру, якое народзіць магію слова, створыць новы свет на вачах у слухача і чытача.

Паэтычны голас Р. Барадуліна адгукаецца на ўсё, што *odi et amo!* (лац.) – што ён ненавідзіць і любіць. А любіць ён свой край, Ушаччыну, маці, сяброў, родных, народ, што яго выпесціў і ўзнёс, краіну Беларусь, за якую гатовы аддаць жыццё. Не любіць жа фарысейства, словагаварэння, падлізаў, лізаблюдаў, усіх, хто гатовы “мову матчыну” адмяніць.

Пачынаў Р. Барадулін з вершаў пра родны дом, маці, бацьку, родную Ушаччыну. Верш “Бацьку” даўно стаў хрэстаматычным: “*Не выйшаў ты і ў гэты раз мяне спаткаць, паднесці рэчы...*” Услухаемся! “Дом”: “*Якая радасць у мяне, калі дадому завітаю!*” “У роднай хаце”: “*Нарэшце я ў роднай хаце, тут кожны шорах песціць слых*”, “*парог пасечаны шурпаты*”, “*парог, што ў шлях адзін – дадому – заўжды злучае ўсе шляхі*”. Верш “Трэба дома бываць часцей” стаў брэндам аўтара, і песняй, і дэвізам цэлага пакалення шасцідзясятнікаў з мінулага стагоддзя, хто ўрастаў у горад:

*Трэба дома бываць часцей,
Трэба дома бываць не гасцем,
Каб душою не ачарсвецць,
Каб не страціць святое штосьці.*

Першыя два зборнікі вершаў паэт прывёз з цалінных зямель, калі ў складзе студэнцкага будаўнічага атрада Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ездзіў за Урал, дзе студэнты будавалі ў казахстанскіх стэпах аўчарні, кароўнікі, школы. “Маладзік над стэпам” (1959), “Рунець, красаваць, налівацца” (1961), потым былі кнігі паэзіі “Нагбом” (1963), “Неруш” (1966), “Адам і Ева” (1968), “Лінія перамены дат” (1969), “Вяртанне ў першы снег” (1972), “Рум” (1974), “Свята пчалы” (1975).

Верш “Неруш” мае глыбокі падтэкст. У назве слова рэдкае, малаўжывальнае, але трапнае і метафарычнае. *Неруш* – некранутае, нечাপанае месца, нярэдка лясны гушчар, а часта так гавораць, калі натрапяць у лесе на ягаднік, дзе яшчэ не ступала нага чалавека і дзе процьма ягад. Паэт пераасэнсоўвае значэнне слова, укладвае ў яго глыбокі сэнс: *“Неруш ранішні – роднае слова, мне шукаць цябе, покуль гляджу, пад зялёным крылом верасовак, пад крысам і спякоты й дажджу”*.

Аўтар шчыра радуецца новаму, незаштампаванаму слоўцу з жывых народных гаворак, разважае пра ролю мовы і кожнага слова ў ёй. Сапраўды, кажа пісьменнік, *слова* мае тую ж значнасць, што і востры *нарог* у плузе для арагата, без якога зямлю не ўзарэш, *слова* незацяганае, трапнае служыць спатоленнем душы, яно як *“для ластаўкі – стромы вільчак”*. Ад слова, *“ад якога на небе світае, ад якога яснае ў вачах”*, яснае на душы, яно, жывое, дыхае, вабіць. Колькі такіх слоў-вобразаў, што сведчаць пра багацце лексічнага запasu беларускай мовы!

Раптам тон і сэнс верша змяняюцца. Пачуццё адкрыцця і радасці змешваецца з непакоем: *“Неруш свой панясу я аберуч, як слязіну з матуліных воч”*. Слова, як і полаг ягад на зямлі, трэба зберагчы і захаваць новым пакаленням: *“Неруш ранішні – матчына слова, мне, як бору, цябе засланяць!”*

За чысціню і багацце роднай беларускай мовы Рыгор Барадулін змагаўся кожным вершам. Яркія назвы зборнікаў: “Вечалле” (1980), “Абсяг” (1978), “Белая яблыня грому” (1979), “Амплітуда смеласці” (1983).

Самабытны, непаўторны абразок-верш “Заспаная раніца мжыстая” Р. Барадуліна са зборніка “Свята пчалы” (1975). Гэта малюнак з натурны. Вершаваны эцюд надзвычай эмацыяны, рытмізаваны, настраёвы, меладычны, багаты на канкрэтныя, рэалістычныя дэталі. Паслухайце, прыгледзьцеся, адчуйце! Ранак, заспанае наваколле, імжа – срабрысты дождж не дождж, раса не раса, іскрыстыя, ледзь улоўныя кропелькі ці то туману, ці то прыцемкаў, што з вечара спускаюцца на зямлю і ніяк не рассеюцца:

*Заспаная раніца мжыстая,
На фарбы і гукі скупа.
Нібыта сцяжынаю мшыстай,
Прыціхлай зямлёю ступаеш.*

Яркі і выразны малюнак. Выпісаны дакладна, рэльефна, эмацыяна. Далей праглядаюцца ў вершы асобныя дэталі, характэрныя прыкметы восені. Усё трапнае, канкрэтнае, запамінальнае: *“вёдры прыглушана бразгаюць каля адсырэлага студні”*, бо ад туманаў, дажджоў набрыняў драўляны зруб калодзежа. Тут п’янкі пах адсырэлага і прэлага лісця. Асабліва ўражвае вобраз *“цыбатага аднаногага жураўля”* над калодзежам. ...Ці каштавалі вы, шануюныя чытачы, восеньскія журавіны? Ад іх, недаспелых, часам аж сківіцы зводзіць і самі сабой заплюшчваюцца вочы. У вершы, нібы пакаштаваўшы восеньскіх кіслых журавін, *“заплюшчыла сонца вочы”* – які вобраз! Усё, што сказана, бачыцца зрокава, адчуваецца сэрцам. Туга і смутак толькі на першы погляд агортваюць лірычнага героя – аўтар завяршае верш-згадку пра *“раніцу мжыстую”* выразнай надзеяй на святло і радаснай упэўненасцю:

*Цвітуць успаміны верасам.
Няснае мроіцца-сніцца.
І моцна жадаецца-верыцца,
Што ўсё да паўдня праясніцца.*

Народны верш. Слоўцы нібыта ўзяты з вуснаў простых людзей: *мроіцца-сніцца, жадаецца-верыцца*. Шчымлівая паэзія.

Хоць неба на ўсіх адно і сонца ўсім свеціць аднолькава, хоць усе людзі-зямляне жывуць у адной прасторы, адзіным доме з агульным дахам і ва ўсіх аднолькавыя каштоўнасці (сям’я, хлеб, слова, верш), – ёсць адметныя нацыянальныя мадэлі свету, характэрнае аблічча ў кожнай нацыі і краю. Ёсць і асаблівыя вобразны арсенал літаратур: горы ў народаў Каўказа, шырыня, стэпы ў Расіі...

Рыгор Барадулін – паэт глыбока нацыянальны. *Вецер, туман, раніца, вечар, хата, белы колер...* у паэзіі Р. Барадуліна створана беларуская карціна свету. Паэзія Р. Барадуліна – гэта нацыянальны Логас і нацыянальны Космас, мікракосмас і макракосмас – чалавек і прырода.

Клопат пра беларускі народ, родную Беларусь, нацыянальны характар адлюстраваны ў вершы “Божа, паспагадай нам”. Зварот да Усявышняга ў паэта невыпадковы. Паэзія – гэта малітва, звернутая да людскіх душ.

Бог – Заступнік людскі, Стваральнік, Настаўнік – калі захацеў пасеяць веру сярод людзей, спусціўся на зямлю і хадзіў ад хаты да хаты, адчыняў рыплівыя веснічкі ў двор, тупаў па ўтравелай сцежцы, узыходзіў на ганчак і грукаў у кожныя дзверы. Але дзверы былі зачыненыя знутры. Паэзія Рыгора Барадуліна адчыняе дзверы людскіх душ, каб у сэрцах навечна пасяліліся дабро, праўда, прыгажосць.

“МОЙ ЛЁС – МАЁ КАХАННЕ”

УЛАДЗІМІРУ НАВУМОВІЧУ – 70

«Маці, калі калыхала малое, спявала песню над калыскай немаўляці: “Лю-лі, лю-лі, лю-лі, дзеткі ўсе паснулі...” А паколькі яна была працавітай жанчынай, яна яшчэ прала кудзелю. Кужэльная нітка навіталася на верацяно, а нітка матчынай песні навіталася на сэрца сына ці дачкі. З таго самага часу кожны з нас “размотвае” са свайго сэрца “нітку матчынай песні”, баючыся яе парваць. Вось такой “ніткай матчынай песні” з’яўляецца дысцыпліна “Універсітэтазнаўства”. “Альма-матар” – “маці-карміцелька” – так жартаўліва называлі свае ўніверсітэты студэнты Сярэднявечча. З “мацярынскай песні” пачынаецца шлях у навуку, у жыццё грамадства, у свет. З універсітэтаў калісьці і ў Азіі, і ў Еўропе ўсё пачыналася. Раслі гарады, фармавалася новае грамадства, інтэнсіўна ішло развіццё навукі, культуры, асветы. Гарадкі ў гарадах, рэспублікі вучонасці, *studia generalia*...».

Такімі словамі пачынае сваю першую лекцыю па дысцыпліне “Універсітэтазнаўства” дацэнт кафедры літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Уладзімір Аляксандравіч Навумовіч. Акрамя “Універсітэтазнаўства” У. Навумовіч выкладае прадметы “Гісторыя беларускай літаратуры” і “Літаратурнае рэдагаванне”; ён распрацаваў спецкурс «Эстэтычныя платформы літаратурных аб’яднанняў “Маладняк”, “Польмя”, “Узвышша” 20-х гг. ХХ ст. на Бе-

ларусі» і шэраг іншых эксклюзіўных курсаў; вядзе спецсеминар “Агульначалавечыя духоўныя каштоўнасці ў беларускай літаратуры”; кіруе курсавымі, дыпломнымі, магістарскімі работамі беларускіх і кітайскіх студэнтаў-філолагаў.

За сухім пералікам службовых абавязкаў не ўбачыш, не ўловіш, не ацэніш непаўторнасць чалавечай індывідуальнасці выкладчыка, навукоўца, пісьменніка, грамадскага дзеяча – іпасасяў у нашага юбіляра шмат. Між тым асоба Уладзіміра Аляксандравіча, сапраўды, цікавая: пэўны ўстойлівы жыццелюбівы псіхалагічны тып, памножаны на тыповую беларускасць, няўрымслівы тэмперамент, злучаны з нацыянальнай сціпласцю, далі ў выніку сваю лінію быцця, адметны жыццёвы лёс.

“Кажуць, што няшчасці – добрая школа; можа быць. Але шчасце – найлепшы ўніверсітэт”. Гэтыя словы належаць класіку рускай літаратуры А. Пушкіну. Геній паэзіі меў на ўвазе, думаецца, звычайны чалавечы лёс, “простое шчасце людское” (М. Танк). Крылатыя выслоўі паэтаў можа прыкласці да сябе У. Навумовіч.

Лёс У. Навумовіча – шчаслівы лёс. Ён непарыўна звязаны з Беларускім дзяржаўным універсітэтам, дзе Уладзімір Аляксандравіч вучыўся, дзе працуе ўжо больш за 40 гадоў. Тут ён абараніў кандыдацкую дысертацыю па тэме «Проза “Маладняка” (1923 – 1927)». Доўгі час працаваў на кафедры беларускай літаратуры БДУ, на той час адзінай, надзвычай аўтарытэтай сярод літаратуразнаўчых кафедраў рэспублікі, у асяродку славутых дзеячаў беларускай навукова-даследчыцкай школы, вядомых паэтаў, празаікаў, літаратурных крытыкаў: М. Ларчанкі, Ю. Пшыркова, В. Казловай, А. Лойкі, І. Навуменкі, С. Александровіча, С. Гусака, К. Хромчанкі, М. Яфімавай.

У 1980-я гг. дацэнт У. Навумовіч узначальваў кафедру рускай мовы на падрыхтоўчым факультэце для замежных студэнтаў. Яго вучнямі былі студэнты з Сірыі, Афганістана, Ірака. На пераломе 1990-х гг., калі многае пачало змяняцца ў нашым жыцці і Беларусь атрымала незалежнасць, Міністэрства адукацыі адкрыла ў БДУ спецыяльную кафедру беларускай мовы і літаратуры для прыродазнаўчых факультэтаў, мэтай яе сталі падрыхтоўка і выпуск слоўнікаў па фізіцы, хіміі, біялогіі, матэматыцы, геаграфіі, медыцыне; распрацоўка спецыяльнай лексікі і тэрміналогіі ў прыродазнаўчых галінах навукі; пашырэнне сферы ўжытку беларускай мовы ў

справаводства, паўсядзённай практыцы. На пасаду загадчыка кафедры, якая праз пэўны час стала насіць назву “Беларусазнаўства” (1989 – 2000), быў абраны дацэнт У. Навумовіч.

Апроч тэрміналагічных слоўнікаў і дапаможнікаў для розных спецыяльнасцей на кафедры пад кіраўніцтвам загадчыка была распрацавана праграма вучэбнай дысцыпліны “Беларусазнаўства”, куды ўваходзілі навуковыя тэмы пра Беларусь і беларусаў: прырода краіны, этнагенез, ментальнасць народа, нацыянальны характар, правасвядомасць, канфесіі, мова, літаратура, культура, гісторыя беларускай дзяржаўнасці, геапалітычнае становішча, дыяспара, Беларусь у свеце. Курс выкладаўся на ўсіх факультэтах БДУ ўсіх формаў навучання. На жаль, праз пэўны час некаму спатрэбілася такую выключна важную дысцыпліну, дзякуючы якой маладыя людзі спазнавалі Радзіму, поўнасцю вынішчыць з вучэбных планаў. Чамусьці нікога не хвалюе, што моладзь сёння мала ведае пра ўласную Айчыну. А чаго не ведаеш, таго і не любіш...

Шчыры патрыёт У. Навумовіч справядліва меркаваў, што калі краіну ведаюць у свеце, то і суайчыннікі Бацькаўшчыну будуць паважаць. Таму ён як загадчык кафедры не абмяжоўваўся толькі тэарэтычнымі распрацоўкамі праграм дысцыплін і адпаведных вучэбных дапаможнікаў. Па яго ініцыятыве была адкрыта і працавала на працягу 1990 – 1994 гг. на ўмовах самафінансавання школа беларускай мовы, літаратуры і культуры (МШБ), слухачамі якой сталі вучоныя-славісты, аспіранты, магістранты, студэнты з розных краін свету: Аўстрыі, Балгарыі, Вялікабрытаніі, Германіі, Егіпта, Італіі, ЗША, Канады, Швейцарыі, Славеніі, Расіі, Украіны, Францыі, Японіі. Хутка ва ўсіх гэтых краінах пачалі працаваць беларускія культурныя асяродкі. У. Навумовіч з’яўляўся дырэктарам МШБ. Падняць, арганізаваць такую вялікую справу было няпроста. Але водгукі слухачоў з розных краін аказваліся нязменна самымі станоўчымі, нават захопленымі. Традыцыі школы беларусістыкі сёння развіваюцца на філфаку БДУ.

Уладзімір Навумовіч папулярызаваў беларускую літаратуру і культуру за мяжой: чытаў лекцыі ў Англіі на запрашэнне Лонданскага ўніверсітэта; неаднаразова ўдзельнічаў у рабоце моўных семінараў у былой Югаславіі – Македоніі, Босніі, Славеніі; наладзіў навуковыя кантакты з шэрагам ВНУ многіх еўрапейскіх краін.

Паколькі нам усім прыходзілася жыць на пераломе эпох, у час змены дзяржаўнасці, нават цывілізацыйнай парадэгмы, а значыць ва ўмовах некаторай хаатызацыі грамадства, то не дзіва, што на шляху актыўнага, дынамічнага, ініцыятыўнага чалавека нярэдка ўставаў перашкоды.

Шмат што Уладзіміру Аляксандравічу прыходзілася пачынаць спачатку, з нуля, уздымацца і зноў вяртацца да пункта перасячэння каардынат, але абавязкова ўзыходзіць на новую прыступку, на новы парог, мець добры вынік, бачыць плён працы, што, напэўна, і робіць чалавека шчаслівым, дазваляе лічыць, што жыве ён нездарма. Многія справы рабіў і робіць ён на шчырым энтузіязме, не спадзеючыся на тое, што заўважаць, ацэняць. Цяжка назваць у наш час дзеяча ў гуманітарнай сферы, які так шчыра, нават апантана аддаваўся б справе, як Уладзімір Аляксандравіч. Ён бярэ ўдзел у любой імпрэзе, што адбываецца на кафедры, на факультэце, ва ўніверсітэце, у Саюзе пісьменнікаў Беларусі. А часта і сам ініцыіруе тое ці іншае мерапрыемства. Але ніколі не выстаўляе сваю асобу наперад, не спадзяецца на славу, узнагароды, пашану. Хоць мае шмат граматаў, падзяк, дыпламаў, пахвальных лістоў. Займае некалькі пасадаў, але гэтыя пасады, на якіх прыходзіцца многа штодзённа працаваць. Ён член прэзідыума Саюза пісьменнікаў Беларусі, старшыня прыёмнай камісіі СПБ, старшыня беларускага боку рэвізійнай камісіі Саюза пісьменнікаў Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі, член прафкама БДУ (трох выбарчых тэрмінаў), старшыня вытворчай камісіі прафкама БДУ. Пэралік грамадскіх нагузак не можа, аднак, даць уяўленне пра той каласальны аб’ём арганізацыйнай работы, што ўскладае на свае плечы У. Навумовіч.

Яго плён у адукацыі, навуцы, літаратуры значны. У. Навумовіч – выдатнік адукацыі. Зусім заслужана. Ён добра адчувае ў навучальнай сферы попыт на новае, тое, што неабходна студэнтам сёння і што спатрэбіцца ў будучыні. Асаблівы запыт моладзі на тых навукі, якія французы называюць “les sciences morales et politiques” (“маральна і сацыяльна-палітычныя”), што робяць з прафесіянала сапраўднага патрыёта, выхаванага і добрага чалавека, прыемнага ў стасунках. У гэтай справе У. Навумовічу прыходзілася часам ісці па цаліку, пракладаць новыя, дасюль нязведаныя шляхі. Такай стала вучэбная дысцыпліна “Універсітэзнаўства”, як да таго была “Беларусазнаўства”.

Але які вучэбны курс У. Навумовіч ні чытаў бы, ён уражвае і захапляе студэнтаў прамойніцкім майстэрствам, артыстызмам у выкладанні. Сапраўды, дзе маладыя людзі могуць пачуць дасканальны ўзор аратарства? Здаецца, найперш у палітыцы. Ёсць нядрэжныя прамойніцы, якіх слухаеш з задавальненнем. Але, на жаль, іх мала, ды і не цікавіцца імі моладзь. Таму ўніверсітэцкая кафедра застаецца адзіным месцам, з якой не толькі даносяцца да студэнтаў веды, але і даюцца прыклады красамоўства. У. Навумовіч у гэтым плане – сапраўдны талент. Ён літаральна зачароўвае, гіпнатызуе нават нас, яго калег: баішся пра-

пусціць любы яго рух, мімічны малюнак, жэст, заўсёды надзвычай абаяльна-выразныя, любое слова, часта паэтычнае – у яго памяці безліч вершаў. Па сведчаннях саміх студэнтаў, Уладзімір Аляксандравіч – адзін з найлепшых выкладчыкаў БДУ (а чытаў ён на розных факультэтах). Нідзе, акрамя яго лекцый, студэнты не пачуюць столькі каламбураў, выдатных афарызмаў, паэтычных твораў класікаў сусветнай літаратуры. На рознага роду вечарынах ці ў коле сяброў ён можа гадзінамі чытаць вершы А. Блока, Б. Пастарнака, М. Цвятаевай, М. Танка, працягваючы традыцыі першага загадчыка кафедры Міхася Ларчанкі, “паэтычныя размінкі” якога на лекцыях і мне пашчасціла слухаць. Толькі У. Навумовіч, і ніхто іншы, чытае закадравы тэкст у кінастужках пра пісьменнікаў-класікаў, што здымае наша кафедра. Ён жа нязменны арганізатар, тамада на розных урачыстасцях – юбіляях, вяселлях. А гэтым працягвае традыцыі свайго настаўніка прафесара Алега Лойкі. Увогуле ж Уладзімір Аляксандравіч – надзвычай прыемны суразмоўца: жывы, вясёлы, з гумарам, часта захоплены чарговай ідэяй.

Не прэтэндуючы на асаблівую ролю ў навуцы, літаратуры, крытыцы, У. Навумовіч, між тым, аўтар цікавых кніг прозы, манаграфій, вучэбных дапаможнікаў, шматлікіх артыкулаў – мае больш як 350 публікацый.

Ён выдаў кнігу “Універсітэт – феномен цывілізацыі”, прызнаную найлепшай у намінацыі “Краязнаўства” і ўзнагароджаную дыпламам на Дні беларускага пісьменства ў 2011 г. У значнай ступені ўнікальнасць і незвычайнасць прадвызначылі заслужаны поспех яго кнігі “Беларуская літаратура” (2000, 2007, 2012), бо айчыннае прыгожае пісьменства разглядаецца тут у кантэксце сусветнага. Яна ахоплівае панараму творчасці беларускіх аўтараў ад Ф. Скарыны да М. Танка, У. Караткевіча, І. Шамякіна, уключае аналіз твораў Дантэ, Петраркі, Гётэ, А. Міцкевіча, Э. Ажэшкі, Т. Мана, Э. Хемінгуэя і многіх іншых. Апошняе выданне дапоўнена разглядам, у адпаведнасці з праграмай, творчасці новых аўтараў: І. Навуменкі, М. Стральцова, Р. Барадуліна, А. Дударова, І. Чыгрынава, Г. Марчука, а таксама старэйшых пісьменнікаў У. Дубоўкі, З. Бядулі, чые творы не ўваходзілі ў папярэднія выданні. Такім чынам, У. Навумовіч – аўтар падручніка па беларускай літаратуры новага пакалення, з уласнай канцэпцыяй, сваім падыходам, арыгінальным поглядам на з’явы літаратуры.

Пяру У. Навумовіча належаць манаграфіі “Шляхамі арлянят”, «Праблема героя ў беларускай прозе ХХ ст. (Проза “Маладняка”». Ён адзін з аўтараў падручнікаў “Беларусазнаўства” і “Універсітэзнаўства”; аўтар аповесці “Узаранае поле”, кнігі прозы “Такое бывае аднойчы”. Урыўкі з яго новага рамана “Вобюліманс” (назву неаб-

ходна чытаць у адваротным парадку) друкаваліся ў часопісе “Нёман” і самым аўтарытэтным сёння расійскім часопісе “Наш современник”. Пісьменніку ёсць што сказаць чытачу – у яго адметны погляд на жыццё і манера выкладання, на якой своеасабліва адбіліся прыёмы рыторыкі.

Дзень нараджэння У. Навумовіча (29 кастрычніка) супаў з днём нараджэння камсамола і на адзін дзень апырэдзіў дату заснавання БДУ. Вось такія амаль містычныя супадзенні. Сапраўды, універсітэцкі лёс У. Навумовіча пераплецены з юнацкім камсамольскім лёсам. Этапы яго жыццёвага шляху ў многім заканамерныя: камсамольскі актывіст у юнацкія гады на філфаку, загадчык аргаддзела ў Ленінскім РК ЛКСМБ, загадчык культмасавага сектара ў Мінскім абкаме ЛКСМБ, лектар ЦК ЛКСМБ, потым аспірант дзённай аспірантуры на кафедры беларускай літаратуры, Ленінскі стыпендыят ва ўніверсітэце. Нарэшце новае камсамольскае камісарства на абранай пасадзе сакратара 11-тысячнай камсамольскай арганізацыі Белдзяржуніверсітэта, потым на вызваленай пасадзе намесніка сакратара парткама ўніверсітэцкай партыйнай арганізацыі на правах райкама; адначасова ён з’яўляўся членам Ленінскага РК КПБ горада Мінска. Нехта можа сказаць: камсамольскі і партыйны функцыянер. Але сцверджанне такое было б павярхоўным і несправядлівым. Арганізоўваць моладзь на добрыя справы, даваць працу мазгам і рукам юнакоў (скажам, у будаўнічых атрадах) – няпростая і пачэсная задача, з якой У. Навумовіч заўсёды выдатна спраўляўся. Невыпадкава ён адзіны ад Беларусі быў уключаны ў дэлегацыю СССР на 4-ю сустрэчу савецкай і амерыканскай моладзі ў Чыкага ў жніўні 1975 г. Цяпер цяжка здзівіць паездкамі ў ЗША, а тады “адкрыццё Амерыкі” было сапраўдным духоўным узрушэннем маладога ідэолага.

Вярнуўшыся з Амерыкі, У. Навумовіч у тую ж восень паехаў разам са студэнтамі-першакурснікамі на бульбу ў Круглянскі раён Магілёўскай вобласці. Там напісаў, каб не забыцца, “Дзённік адной замежнай камандзіроўкі ў навелах”. Пад “Дзённікам...”, які атрымаўся аповесцю, стаіць дата і месца стварэння – “вёска Шапялевічы”.

Так яны і ішлі з ім поруч: вёска, дзе нарадзіўся і дзе працаваў, школа, БДУ, Еўропа, Амерыка – Вялікі і Малы свет. У. Навумовіч пастаянна ў руху – фізічным (ён хуткі на нагу, лёгкі ў перасоўванні, актыўны) і духоўным (шмат чытае, вучыць на памяць вершы, піша, перапрацоўвае жыццёвыя назіранні). Ужо цяпер, на пераломе эпох і жыццёвых укладаў, уражанні ад паездкі ў Амерыку сталі асноўным сюжэтам рамана, які неўзабаве выходзіць з друку.

У частых гутарках з Уладзімірам Аляксандравічам мы нярэдка разважаем, якое асяроддзе нас фар-

міравала. Ва У. Навумовіча такое асяроддзе – настаўніцтва. Маці Марыя Гаўрылаўна 33 гады адпрацавала настаўніцай у школе; сястра, два дзядзькі па мацярынскай лініі – усе педагогі. Настаўнікі – былыя партызаны – ніколі не міналі іх хаты ў вёсцы Баўцічы на Міршчыне. Бацька партызаніў у Налібоцкай пушчы разам з Я. Брылём і У. Калеснікам, пазней як кадравы кавалерыст ваяваў у складзе 33-й кавалерыйскай дывізіі Савецкай Арміі, вызваліў Аўстрыю, Югаславію. А потым у тыя краіны не раз ездзіў Уладзімір Аляксандравіч.

“Мой лёс – маё каханне”, – любіць ён паўтараць. Каханне да Людмілы нарадзілася яшчэ ў школе. Разам яны пранеслі яго праз студэнцкія гады. Іх сяброўства цягнулася сем гадоў, хоць і пажаніліся даволі маладымі (“нежанатым я сябе не памятаю”, жартуе Уладзімір Аляксандравіч), на чацвёртым курсе ўніверсітэта. Людміла – выдатніца вучобы, спявачка з народным палётным голасам. “Дзякуй тату за тое, што выбраў нам такую маці”, – напалову сур’ёзна, напалову жартам кажуць дзеці, да іх далучаюцца ўжо і чатыры ўнукі. Дочкі – Наталля і Таццяна: адна ўрач-стаматолаг, другая юрыст, адвакат, старшы выкладчык на кафедры канстытуцыйнага права ў БДУ.

Дзеці і ўнукі такія ж, як Уладзімір Аляксандравіч і яго жонка, – няўрымслівыя, дапытлівыя, таленавітыя. Яны – найвялікшае шчасце.

Шчырасць і сумленнасць – тыя рысы чалавечага характару, якія найбольш цэніць Уладзімір Навумовіч, хоць і заўважае часам: “Шчырага Бог любіць, але долі не дае”, маючы на ўвазе шчыраванне ў поце твару, якое не заўсёды прыносіць заслужанае прызнанне. Але на самай справе яго праца бачная, і мне як загадчыку кафедры вельмі хацелася б, каб з яго бралі прыклад малодшых калегі. А студэнты даўно на “выдатна” ацанілі Навумовіча-выкладчыка. “Долі і шчасця” – заўсёднае яго пажаданне сябрам-студэнтам. Ён нязменна дабіваецца ўсведамлення моладдзю, што “ты – гэта не толькі твая работа”, падкрэсліваючы, што ў кожнага з нас укладзены вопыт пакаленняў, што нашы лёсы – гэта лёсы нашых бацькоў, дзядоў, прашчुरаў, лёс народа ў краіне, дзе жывеш. Быць вартым нашага лёсу – адна са звышзадач кожнага з нас.

Таццяна ШАМЯКІНА,

доктар філалагічных навук,
загадчык кафедры

беларускай літаратуры і культуры БДУ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

СНЕЖАНЬ

3 снежня – 105 гадоў з дня нараджэння Рыгора Крушыны (сапр. Казак; 1908 – 1979), паэта, празаіка, крытыка. Жыў у ЗША

4 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Марыны Бяльзаккай (1913 – 2004), артысткі балета, балетмайстра, заслужанага дзеяча культуры Беларусі, народнай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Маеўскай (1938 – 2011), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Казіміра Камейшы, паэта, публіцыста, перакладчыка

6 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Співака (1913 – 1971), рэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Мажэйкі, этнамузыкалага, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

7 снежня – 135 гадоў з дня нараджэння Андрэя Зязюлі (сапр. Аляксандр Астравіч; 1878 – 1921), паэта, святара

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Фігуроўскага (1923 – 2003), расійскага і беларускага кінарэжысёра, сцэнарыста, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Васіля Сумарава, жывапісца, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Любові Тарасюк (1953 – 2006), паэтки, літаратуразнаўцы

9 снежня – 115 гадоў з дня нараджэння Валянціны Валчанецкай (1898 – 1980), спявачкі, народнай артысткі Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Ісідара (Ізраіля) Баса (1913 – ?), крытыка, літаратуразнаўцы. З 1970-х гг. жыў за мяжой

80 гадоў з дня нараджэння Георгія Дубава (1933 – 1995), акцёра, народнага артыста Беларусі

10 снежня – 85 гадоў з дня нараджэння Мікалая Васілеўскага (1928 – 1989), мовазнаўцы

80 гадоў таму заснавана Урадавая бібліятэка імя М. Горкага. З 1994 г. мае назву Прэзідэнцкая бібліятэка Рэспублікі Беларусь

12 снежня – 95 гадоў з дня нараджэння Кастуся Кірэенкі (1918 – 1988), паэта, празаіка, публіцыста, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Цурыкава, жывапісца

13 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Надзеі Варвановіч (1903 – 1985), жывапісца

15 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Тамары Трушынай (1923 – 1990), расійскай і беларускай актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Людмілы Былінскай, актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

16 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Івана Ахрэмчыка (1903 – 1971), жывапісца, народнага мастака Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Агуновіча, графіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

17 снежня – 130 гадоў з дня нараджэння Яўгена Барычэўскага (1883 – 1934), літаратуразнаўцы, педагога, перакладчыка

115 гадоў з дня нараджэння Мікалая Аляксеева (1898 – 1985), рускамоўнага празаіка, драматурга, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Круля, рускамоўнага празаіка, публіцыста

Заканчэнне на с. 52.

ЯНКА І ВЫШЫВАНКА

Янка Саламевіч. Фота – падарунак будучай жонцы.
На адвароце подпіс: “Ніне ад шчырага сэрца.
Мінск, БДУ. 17 лютага 1959 года”.

Янка Саламевіч (29 кастрычніка 1938 г., в. Малая Кракотка, Слоні́мскі раён – 31 ліпеня 2012 г., Мінск) – наш знаны даследчык, літаратуразнаўца, фалькларыст, энцыклапедыст – з юнацкіх гадоў меў цікавасць і цягу да вышыванак. Гісторыя ягонай першай вышыванкі такая. У яго юнацкія гады моладзь ездзіла на цаліну. Тая стыхія аднойчы спакусіла і нашага Янку. Там, на цаліне, пазнаёміўся ён з пекнай дзяўчынай і дзеля яе сфатаграфавалася ў першай сваёй вышыванцы.

Але цяга і цікавасць да розных праяў усяго народнага была даўняя. І ў школьныя гады, і ў юнацкія ён шмат сілы і часу аддаваў мастацкай самадзейнасці. Я цікавіўся, у якія ролі даводзілася Янку ўжывацца.

«Ды ў самыя розныя, – адказваў ён. – Памятаю “Спяваюць жаўрукі” Кандрата Крапівы. Там я быў сватам. Ну а які сват без вышыванкі? Можна, тады я адчуў першую моц вышываначкі!»

Янка Саламевіч любіў спяваць і рабіў гэта вельмі добра: «Нават на студэнцкіх лекцыях (выкладаючы) не-не ды надаралася – спяваў... Што спявалі? “І туды гара, і сюды гара...”, імат іншых, пераважна народных».

Творчы партрэт Янкі Саламевіча будзе няпоўны, калі не сказаць хоць колькі слоў пра яго як пра перакладчыка. Янка перакладаў з польскай, рускай, украінскай моў. З польскай перастварыў шэраг прац М. Федароўскага, “Люд беларускі: Вяселле”; з рускай –

“Адысей з Беларусі” В. Гузанава, “Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану” Л. Патоцкага, раманы “Зверабой” Д. Ф. Купера, “Блукаючыя зоркі” Шолама-Алейхема (з Г. Шупенькам), іншае; з украінскай – “Сінюю кніжачку” В. Стафаніка...

Уладзімір СОДАЛЬ.

ПСЕЎДАНИМ(Б), альбо МОЙ ЯНКА САЛАМЕВІЧ

ПРАЛОГ

У рэдакцыю літаратуры і мастацтва “Беларускай Энцыклапедыі імя Петруся Броўкі” я прыйшла працаваць у 1998 г. замест Янкі Саламевіча. Даведалася пра гэта, як толькі бліжэй пазнаёмілася з каляжанкамі. Мяне пасадзілі ў 45-ы кабінет – кабінет Саламевіча – насупраць ягонага стала, заваленага рукапісамі, карткамі, кнігамі і газетамі. У Івана Уладзіміравіча здарыўся інсульт, і ніхто не спадзяваўся, што знаны энцыклапедыст вернецца. Так, кожная праца ў дачыненні да чалавека жорсткая і цудоўна абыходзіцца нават без тых, без каго абысціся не-

магчыма. Лёс часам не такі жорсткі, і таму Янка Саламевіч вярнуўся.

“СЫМОН-МУЗЫКА”

У той час найгалоўнейшым выданнем была “Беларуская Энцыклапедыя” ў 18 тамах. Рыхтаваўся восьмы том, і мой першы артыкул быў “Якуб Колас”, артыкул, які мусіў рабіць Янка Саламевіч. Усе артыкулы пра пісьменнікаў умоўна падзяляліся на знакі – ад 600 знакаў да 10 тысяч. Вядома ж, Якуб Колас быў з тых пісьменнікаў, што на 10 тысяч. У гонар свайго першага артыкула, ад якога залежала, змагу ці не працаваць

далей, я прынесла ў кабінет гіпсавы бюст на-роднага паэта.

Вось яго разам са мною і пабачыў Янка Саламевіч, як завітаў у кабінет. І ўзгадаў, што калі ў маленстве ў роднай Малой Кракотцы чытаў “Сымона-музыку”, дык плакаў. Так Якуб Колас стаўся хросным бацькам нашае сустрэчы.

ЯНКАВА РЭЗКАСЦЬ

Здавалася, мы тысячу гадоў былі знаёмыя, душа спявала ад таго, што мне пашанцавала працаваць не проста ў адным калектыве з такім чалавекам, але ў адным кабінцеце.

І я ніяк не магла зразумець, чаму мяне па-пярэджалі, што з Янкам Саламевічам праца-ваць побач цяжка, што ён можа быць рэзкім і незадаволеным. Многія рэдактары пабойваліся энцыклапедычнага волата, пабойваліся і нават здзіўляліся, як я магу сядзець з ім у адным ка-бінеце. Толькі з цягам часу я зразумела, што ён сапраўды бывае рэзкі да тых, хто не жыве Мо-вай, Літаратурай, Фальклорам. Мы ж у гэтым сэнсе жылі разам.

ЖЫЦЦЁ БЕЗ ПЕСНІ

Кажуць, што Янка Саламевіч неверагодна прыгожа спяваў. Кажуць, бо сама я ўжо ягоных спеваў не пачула. Пасля інсульту яму зондам пашкодзілі звязкі, і яны ўжо не аднавіліся. Іван Уладзіміравіч часта з болем пра гэта ўзгадаў, яму было невыносна без песні. А я ў такія мо-манты яшчэ больш пакутавала ад таго, што мы не пазнаёміліся раней.

Магчыма, у некага і засталіся запісы ягонага голасу...

ЗБІРАННЕ

Усім, хто быў знаёмы з Янкам Саламеві-чам, вядома, што ён аўтар першага ў Беларусі слоўніка псеўданімаў і крыптанімаў, які вый-шаў у 1983 г. Але пасля кнігі з чатырма тысяча-мі псеўданімаў Іван Уладзіміравіч падрыхтаваў слоўнік больш чым на 20 тысяч адзінак. Гэтая праца шмат гадоў праходзіла на маіх вачах, бо ёй прысвячалася кожная вольная хвіліна. Псеў-данімы вышукваліся – і прыносілі радасць раз-гадвання альбо сум ад невядомасці аўтара. Збі-ральнік часта прасіў мяне запытацца ў маладых творцаў пра псеўданімы, і я ўсцешвалася, калі псеўданімы былі, уяўляючы бляск у вачах Янкі Саламевіча.

СКРЫЖАВАННІ

“У кожнага свае дурноці” – ці не штодня ка-заў Янка Саламевіч, маючы на ўвазе альбо сябе з псеўданімамі, альбо мяне з маёй калекцыяй жабак. Пры гэтым мы паважалі “дурноці” адно

аднаго – ён заўсёды быў рады пацешыць мяне новай жабкай, а я яго – новым псеўданімам.

Неяк Іван Уладзіміравіч, шукаючы псеў-данімы, у № 1 “ЛіМа” за 1994 г. знайшоў натат-ку “Я люблю жаб” і, вядома ж, падараваў яе мне. Мая калекцыя папоўнілася, а вось збіральні-ку псеўданімаў не пашанцавала – нататка была падпісаная “Кацярына” і дагэтуль не расшыфра-ваная. Але гэта рэдкі выпадак, калі аўтар адразу тлумачыць, чаму ён карыстаецца псеўданімам (бо з цягам часу не заўсёды можна даведацца пра матывацыю выбару): “Напісала пад псеў-данімам, каб не ведалі мае аднакашнікі і хатнія, якія насмешліва ставяцца да таго, што я забіваю сабе галаву нейкай беларушчынай, вершамі, на-таткамі і жабамі і не рыхтуюся ў наргас ці куды яшчэ, а потым у гандаль, каб ужо да канца пра-даць Беларусь, яе мову, жаб і сябе”.

Так часам крыжаваліся нашыя “дурноці”.

НЕКРАЛОГАФІЛ

Цынічнымі бываюць не адно хірургі. Энцы-клапедысты часам ад іх не адстаюць. Праца над артыкуламі выпрацоўвае “любоў да даўно памер-лых”, бо калі чалавек памёр даўно, знайсці ягоную дату смерці лёгка. А калі нядаўна – цяжка.

Таму, як смяяўся Янка Саламевіч, ён адзіны збіральнік некралогаў у свеце. Але ж у XXI ст. – заўважаў ён – нават некралогі не тыя сталі: аба-вязкова не напішуць канкрэтны дзень смерці, зусім не думваюць пра энцыклапедыстаў.

ПСЕЎДАНИМІЗАЦЫЯ ЖЫЦЦЯ

Папрацаваўшы колькі гадоў з Янкам Сала-мевічам, я стала пісаць вершы. Дзякуючы яго-наму захапленню псеўданімамі знайшлося і выйсце з першай публікацыяй. Калі сабралася даслаць вершы на конкурс, муж папракнуў, што з прозвішчам *Спрыччан*, вядома ж, пераможаш. Каб парадаваць Івана Уладзіміравіча, даслала вершы пад двума псеўданімамі: *Алеся Рабіцэ-віч* і *Ганна Сонгіна*. Псеўданімы занялі другое і трэцяе месцы (першае не атрымаў ніхто). Янка Саламевіч акуратна занатаваў іх, а я стала дру-кавацца пад уласным прозвішчам. Хоць часам адмыслова для першага збіральніка псеўдані-маў рабіла падарункі: *А. Саламевічанка, Кахан-ка Ведзьмака Лысагорскага, Аксана Лунінец, Бе-лэна Спрыччан (БелЭн – скарочана Беларуская Энцыклапедыя)*.

СЫН І ДРЭВА

Нехта, як народзіцца сын, саджае дрэва, нехта ставіць у секцыю пляшку каньяку, каб выпіць на паўналецці... Янка Саламевіч пачаў збіраць псеўданімы. І вырасла магутнае псеўданімнае дрэва, у якім ці не ўся літаратурная Беларусь.

“ЯНКА КУПАЛА” І “МАКСІМ БАГДАНОВІЧ”

У той час як Янка Саламевіч загадваў рэдакцыйнай народнай асветы і беларускіх слоўнікаў, выйшаў энцыклапедычны даведнік “Янка Купала”. Улада тады не дазволіла напісаць на кнізе “энцыклапедыя”, каб яна не стала ў адзін шэраг з расійскай лермантаўскай. Напрыканцы 1980-х гг. Янкам Саламевічам была задуманая і распачатая энцыклапедыя “Максім Багдановіч”. На жаль, увесь час не ставала то грошай, то жадання начальства. Энцыклапедыя ўбачыла свет, калі Янка Саламевіч ужо не працаваў у выдавецтве. Але так ці інакш гэта ажыццявілася менавіта ягоная мара.

КРЫЎДА

Аднойчы Янка Саламевіч на мяне дужа пакрыўдаваў за тое, што я ў нейкай святочнай на-сценгазеце напісала, нібыта ягонае прозвішча паходзіць ад *сала мець* (так, гэта быў пачатак ХХІ ст. – у “Беларускай Энцыклапедыі” яшчэ час насценгазетаў і нават друкарака, а не камп’ютараў).

“А яно ж ад *САЛОМЫ!*” – сцвярджаў уладальнік прозвішча Саламевіч, і я не ведала, чым мне апраўдацца, апрача як неразуменнем, чым сала горшае за салому.

У довад святасці саломы Іван Уладзіміравіч апавёў мне гісторыю пра супрацоўніка Акадэміі навук, што ўсё жыццё марыў знайсці жанчыну, у якой валасы пахлі б саломаю. І не знайшоў.

Прымірыліся мы, з’еўшы сала...

ПОБЫТ

Вядома ж, працоўным побытам займалася я, але ўсё было ў такім быцці, што нават не заўважалася мною.

Сам Іван Уладзіміравіч любіў апавядаць гісторыю, як жонка сказала яму: “Малако стаіць на кухні, падагрэй”. Дык ён і паставіў на пліту трохлітровік з малаком.

КАЗКА

Не ведаю – не распытала, – ці былі ў яго да мяне снягуркі, але ён – мой першы Дзед Мароз.

Янку Саламевічу я прысвяціла казку “Кахаю Янку” пра дзяўчыну, якую злы кароль загадаў ператварыць у зязюлю за тое, што кахала яна не караля, а разумнага хлопца Янку. Вось з таго часу і гучыць зязюлева (*кахаю Ян*)-*ку*-(*кахаю Ян*)-*ку*. І налічвае яна гады тым, хто пакідае пасля сябе роднае беларускае слова.

ЖЫЦЦЁ АД СЛОВА

Янка Саламевіч надзвычай любіў вяселлі, шмат разоў быў сватам, добра ведаў вясельны

фальклор. Вельмі яму падабаўся тост: “Каб ваш ложка добра скрыпаў і да году сыноч выпаў”.

Калектыў у “Беларускай Энцыклапедыі” быў малады, дзяўчаты замуж часта выходзілі, і Іван Уладзіміравіч, усцешаны, прамаўляў улюбёны тост.

Сынкі і дачушкі выпадалі так часта, што часам кіраўніцтва непакоілася. Але ж, вядома, гэта не толькі ад народнага тосту залежала, але і ад таго, хто прамаўляе. У Янкі Саламевіча былі прыродная моц і веліч, якія спалучаюць слова і новае жыццё.

РОДНАЕ

У 1979 – 1988 гг. Янка Саламевіч быў адным з вядоўцаў тэлечасопіса “Роднае слова”. Як слухна казаць, як вымаўляць, якія фразеалагізмы сапраўды нашыя – пра гэта душа Янкі балела заўжды. Ён перажываў за кожную памылку на радзё, тэлебачанні, у Купалаўскім тэатры. Ён хварэў душою за кожнае роднае слова. Не мог зразумець абыякавасці іншых, узгадваў, як яны перапісвалі тэлечасопіс, нават калі было вымаўлена няправільна хоць адно слова.

Такія людзі, як Янка Саламевіч, – заўжды квінтэсэнцыя роднага. Таму нядзіўна, што ён і “Роднае слова” вёў, і шмат працаваў на адрыўны календар “Родны край”. Дзякуючы календару ў яго з’явілася каля 250 уласных псеўданімаў. І псеўданімы паходзілі ў першую чаргу з роднага кута – прозвішчы, якія былі ў ягонай вёсцы і родныя дыялектныя словы.

УЛЮБЁНАЕ

Улюбёны псеўданім Янкі Саламевіча – *Валін* (ад імя мамы). Улюбёны выраз – “е што гаварыць, ды няма чаго слухаць” (ад бацькі). Улюбёныя словы – з роднай Малой Кракоткі, іх ён збіраў і хацеў выдаць асобным слоўнікам.

ЭПІЛОГ

Янка Саламевіч быў адным з апошніх магікан беларускай энцыклапедычнай справы, а я – апошнім рэдактарам, які сем гадоў сядзеў з ім у адным кабінцеце. І калі мы ўздымалі вочы ад артыкулаў, дык атрымлівалася, што глядзелі ў вочы адно аднаму. Гэта былі мае шчаслівыя энцыклапедычныя гады на Акадэмічнай, 15 а, у 45-м кабінцеце. Янку Саламевіча звольнілі, я сышла ў “Мастацкую літаратуру”, будынак энцыклапедыі забраў гаспадарчы суд, і ўсё, што засталася ў мяне – гэта нумар кабінета, які я адкруціла на памяць, і кавалак прыступак, якімі хадзіў Іван Уладзіміравіч. А яшчэ гіпсавы Колас і “Сымон-музыка”, над якім я плачу, узгадваючы, як плакаў над ім Янка.

Аксана СПРЫНЧАН.

Мікола ТРУС

ГРАНІ ДЫПЛАМАТЫЧНЫХ МІСІЙ МАРЫЯНА СЭРВАТКІ

У найноўшай гісторыі нашай краіны адну з самых важных і пачэсных пазіцый займае міжнароднае супрацоўніцтва. Пры гэтым не апошняю ролю выконвае асоба, якая ачольвае дыпламатычнае прадстаўніцтва: наша за мяжой ці замежнае ў нас.

Спадар Марыян Сэрватка (славацк. Marián Servátka), надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь у 2008 – 2013 г., асоба вельмі прыкметная. Пры ім істотна актывізаваліся славацка-беларускія сувязі. Пры яго непасрэдным удзеле ці з яго падтрымкай быў ажыццёўлены шэраг навуковых, культурна-асветніцкіх ініцыятыў. Думаецца, не апошняю ролю ў заўважнасці і прыцягальнасці асобы паважанага М. Сэрваткі адыграла прафесійнае пакліканне.

Марыян Сэрватка – філолаг па адукацыі. Скончыў філасофскі факультэт Універсітэта Я. А. Коменскага, аспірантуру ў сваёй альма-матер. Тут стаў доктарам філасофіі (1978) і кандыдатам навук (1987).

Далейшая прафесійная, навуковая рэалізацыя была звязана з выкладчыцкай дзейнасцю: на кафедры славянскіх моў (1975 – 1979), а праз пэўны час на кафедры славістыкі і індаеўрапейстыкі (1984 – 1985) Універсітэта Я. А. Коменскага. У паслужным спісе спадара М. Сэрваткі значыцца таксама праца ў Польшчы, выкладанне славацкай мовы ў Ягелонскім універсітэце (Кракаў; 1979 – 1984), Сілезскім універсітэце (Катавіцэ; 1986 – 1991).

У пачатку 1990-х гг. Марыян Сэрватка на высокай чыноўніцкай службе ў Федэральным Міністэрстве замежных спраў у Празе (1992), Міністэрстве культуры Славацкай Рэспублікі (1992 – 1993), Міністэрстве замежных спраў Славацкай Рэспублікі (1994). Потым была пачэсная дыпламатычная служба: надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Польшча (1994 – 1998); надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Літоўскай Рэспубліцы з рэзідэнцыяй у Варшаве (1997 – 1998); надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Ватыкане і Суверэнным ордэне мальтыйскіх рыцараў (1998 – 2002).

Шматгранная дзейнасць М. Сэрваткі адзначана высокімі ўзнагародамі замежных краін,

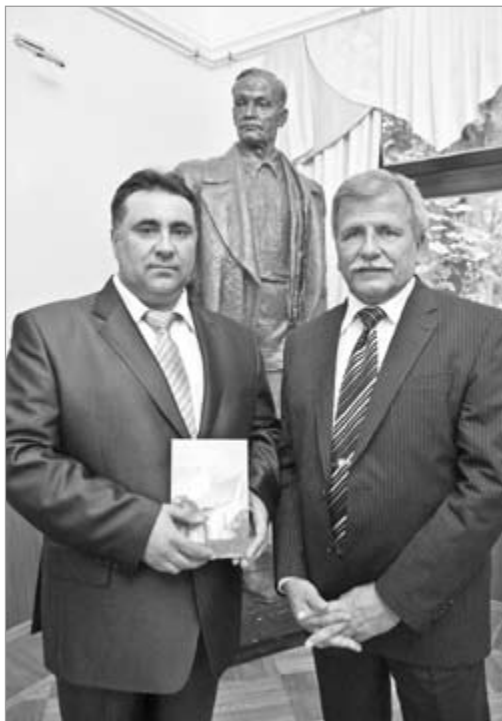
сярод якіх Экуменічны крыж з зоркай ордэна Св. Брыгіты (Польшча, 1977), Рыцарскі крыж за заслугі перад Рэспублікай Польшчай (1987), Медаль Камісіі нацыянальнай адукацыі Рэспублікі Польшчы (1988), Рыцарскі крыж ордэна Папы Пія IX (Ватыкан, 2000).

У перапынку паміж працай у дыпламатычных прадстаўніцтвах таксама былі пасады высокага ўзроўню: дзяржаўны саветнік у Міністэрстве замежных спраў Славацкай Рэспублікі (2002), саветнік прэзідэнта Славацкай Рэспублікі (2003 – 2007), генеральны дзяржаўны саветнік Міністэрства замежных спраў Славацкай Рэспублікі (2008).

З 1 ліпеня 2008 г. да 15 сакавіка 2013 г. Марыян Сэрватка – надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь.

Думаецца, глыбінны змест сваіх пачэсных місій высокі госьць часткова выказаў у наступных словах: *“Мы, славакі, ганарымся, што на нашай зямлі ў IX ст. па запрашэнні нашага валадара Расціслава адбылася адзіная рэлігійна-культурная місія святых Кірыла і Мяфодзія, якія прынеслі нашым продкам пераклад Бібліі. Вынікам іх дыпламатычнага поспеху ў Рыме стала прызнанне Папам Адрыянам II літургіі на стараславянскай мове. Мова нашых продкаў*

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

Пасол Марыян Сэрватка і даследчык Мікола Трус на прэзентацыі кнігі “Янка Купала ў Славакіі” ў Купалаўскім музеі 31.07.2013 г. Фота Наталлі Купрэвіч.

стала чацвёртай мовай набажэнстваў разам з лацінскай, грэчаскай і яўрэйскай. Усё гэта адбывалася ў часы, калі не было яшчэ ні тэлефонаў, ні інтэрнэту ці скайпу. Аднак думкі вялікіх мужоў рэалізаваліся. Існавала ліставанне, кантакты правіцеляў, адбываліся сустрэчы”¹.

Сёння гэтыя словы гучаць асабліва актуальна, бо ў гэтым годзе Славацкая Рэспубліка святкуе знакавы юбілей – 1150-годдзе парафіі Св. Кірылы і Мяфодзія на зямлі Вялікай Маравіі. Да гэтай векапомнай падзеі ў Беларусі падрыхтаваны міжнародныя праекты, якія рэалізуюцца пры актыўным удзеле Пасольства Славацкай Рэспублікі ў кантакце з дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі Балгарыі і Чэхіі.

Асобныя фрагменты свайго ўдзелу ў шэрагу славацка-беларускіх праектаў пан пасол адлюстравалі ў наступных словах: «...маюць сваё першачарговае значэнне лектарат беларускай мовы ў Славакіі і нядаўна заснаваны курс славакістыкі ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце ў Мінску. Я рады, што як Пасол Славацкай Рэспублікі спрыяў яго ўзнікненню, а таксама выданню “Граматыкі славацкай мовы для беларусаў”, “Беларуска-славацкага размоўніка-даведніка для турыстаў”, манаграфіі “Славацкі фальклор: жанры, формы, паэтыка” І. Швед. Я вітаю новыя пераклады са славацкай мовы; нядаўна напісаную кнігу “Славянскае сэрца. Аповесць пра Рудольфа Яшыка” А. Усоўскага, прысвечаную вя-

домаму славацкаму пісьменніку, падрыхтоўку манаграфіі пра Оскара Марыкса, народнага мастака Беларусі, які меў славацкія карані, вітаю выставы і ўвогуле ўсе кантакты, што дапамагаюць беларусам знаёміцца з нашымі рэаліямі, а найперш тыя, якія двухбакова дапамагаюць пацвердзіць феномен надзвычайнай блізкасці моў нашых народаў, хоць яны і не суседзі»².

Пры вядомым імкненні надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Славацкай Рэспублікі наладзіць і ўмацаваць шматгаліновыя сувязі паміж нашымі краінамі (эканамічныя, навуковыя, культурныя) намі з асаблівай удзячнасцю ўспрымалася ўвага менавіта да культурных акцый.

Вельмі цесныя стасункі склаліся ў спадара М. Сэрваткі з Дзяржаўным літаратурным музеём Янкі Купалы. У юбілейны (2012) год першага народнага паэта Беларусі высокі прадстаўнік замежнай (а дзякуючы яму такой блізкай) дзяржавы асабіста браў удзел у шэрагу мерапрыемстваў.

Вехавай падзеяй у гэтым супрацоўніцтве стаў пераклад верша-гімна “А хто там ідзе?” класіка беларускай літаратуры на славацкую мову, зроблены Марыянам Сэрваткам і зачытаны ім у Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы.

Janka Kupala

Ktože to tam ide?

Ktože to tam ide, ktože to tam kráča
v tom obrovskom húfe?

Bielorusi.

A čože to nesú na vychudnutých pleciah,
na mozoľ natých rukách, na nohách v onuciach?

Krivdu svoju.

A kamže nesú onú krivdu velikú,

a kamže ju nesú ukázat?

Svetu celému.

A ktože ich, už nie jeden milión,
krivdu niest' naučil, zo spánku prebudil?

Nešťastie, bieda.

A čohože, čoho zachcelo sa im,
vekmi pohrdaným, im slepým a hluchým?

Aby ich ľuďmi zvali.

У нас мала хто ведае, што сам Марыян Сэрватка піша вершы. Яго паэтычныя творы публікаваліся ў славацкіх перыядычных выданнях 1970 – 1980-х гг. Падборка яго вершаў у перакладзе на беларускую мову – гэта наша сціплае слова падзякі пану паслу за шчодрасць душы, увагу і павагу да беларускай культуры.

¹ Сэрватка, М. Уступнае слова / М. Сэрватка // Янка Купала ў Славакіі / М. Трус. – Мінск : Роднае слова, 2012. – С. 4.

² Тамсама. С. 5 – 6.

Марыян СЭРВАТКА

ЗВАНАР, ЯКІ СЛУХАЕ ЧАС

СТАРЫ ЗВАНАР

У старой вежы
завешанай кажанамі
памалу дыхае час

стары званар
калі адмыкае званы
цягае іх за вяроўку

засынаюць званы
і званар слухае час

РУКІ

Рукі, якімі можна схапіць сэрца,
узяць яго і чакаць,
пакуль не скажа: а-а-а.
Рукі, якія трымаюць на грудзях,
маюць дзіцячы голас,
хочуць малака альбо ласкі.
Рукі, якімі вас гладзіць маці,
ведаюць, дзе баліць.
Рукі на рычагу ўключаюць станок,
збіраюць мазалі.
Рукі на горле,
рукі на спуску,
рукі,
колькі на свеце рук.
У два разы больш
чым людзей.
Рукі, і ўсё робяць
рукі.
Рукі – людзі без розуму,
рукі – нашы партнёры.
Рукі белыя і чорныя,
рукі чыстыя, рукі запэцканыя,
рукі ў крыві, а перад тым:
усе малымі лашчыліся
на грудзях маці!

Рукамі можна сціснуць сэрца,
калі сэрца баліць – і яно заціхне,
застануцца толькі рукі.

1976

МАЦІ

Часам так выслухваю
забытыя гукі майго маленства,
якія скрушліва тахаюць у думках,
а на дне іх хіліцца сэрца мамы.
Прыціснуся да твару,
той, што мне даравала,
пацалую далоні –
цвёрды выраз нашай зямлі,
заўтра набяру ёй вады
і скажу, што яшчэ няма той,
што ёй падабалася.

* * *

Місіянер у тэлефоннай капліцы
набірае нумары нашых продкаў,
якія спачываюць тут пад
намі, і ў гэтым ёсць сэнс,
і так усё проста.
Майстар наш, як анёл,
вядзе праз лаўку па-над
лабірынт лічбаў і гаворыць:
толькі хадзі, думай, спрабуй.
Тут мы ўсе, у капліцы
са сваімі імёнамі і нумарамі.
Большасць яшчэ ў тэлефонных даведніках.
Праз нейкі час адкладзем трубку і апынемся
ўнізе паміж імі.
Калі гэта здарыцца,
патэлефануйце блізкім, кажа Крэн,
зайшлі ў тэлефонную будку,
тэлефануйце ўсім і бясплатна.
А калі думаеш, што ніхто не адкажа,
затэлефануй сабе.
Падымі трубку. Слухай. Маўчы.
Не пераставай стэлефаноўвацца з сабой.
А як хочаш, можаш патэлефанаваць Яму.
І гэта магчыма.
Малітва – гэты найлепшы мабільны,
сказаў паэт.

Пераклаў са славацкай мовы
Мікола ТРУС.

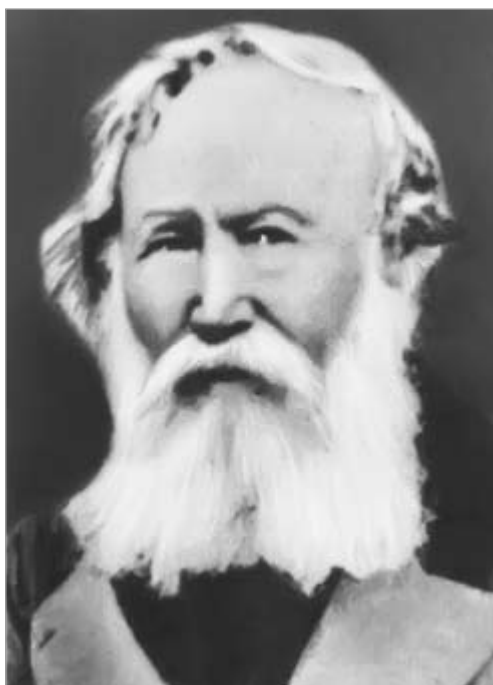

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Пачынальнікі

“МЯНЕ ЧАКАЕ МОЙ НАРОД...”

ДА 225-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ІВАНА НАСОВІЧА

Развіццё еўрапейскай філалогіі ў XIX ст. адбывалася пад моцным уздзеяннем ідэй братоў Якава і Вільгельма Грымаў. Яны аднымі з першых прыйшлі да высновы, што надышоў час ратаваць старажытныя паданні і казкі, і распачалі збор нямецкага фальклору. Браты зразумелі яшчэ адну ісціну: акрамя вуснай народнай творчасці, вялікую спазнавальную і аб'яднальную сілу гуртавання для любога народа мае слоўнік. На думку Я. Грыма, “слоўнік падобны да зброі, гатовага да бітвы войска, з якім можна здзяйсняць цуды і супраць якога бяссільныя асобныя, хоць і адборныя атрады”. У Расійскай імперыі традыцыі братоў Грымаў плённа распрацоўваў У. Даль, адначасова з імі ў славянскім свеце шчыравалі серб В. Караджыч, славец Е. Копітар, чэх Ё. Добраўскі, славак П. Шафарык. Творчая актыўнасць гэтых геніяльных людзей была настолькі прадукцыйнай, што іх працы ўяўляюць сабой разнапланавыя адкрыцці для навучальных ведаў не толькі XIX ст.: гэта сістэматычнае

збіранне фальклору, складанне слоўнікаў новага тыпу, лінгвістычныя адкрыцці, якія, несумненна, апярэджвалі час. Спадчыну вучоных знітоўвае адзіная матывацыя – любоў да роднага слова, духоўнай і матэрыяльнай культуры народа і праз іх пасярэдніцтва абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці. Заканамерным крокам, працягам традыцый вучоных-энцыклапедыстаў братоў Грымаў і У. Даля было стварэнне слоўніка нацыянальнай мовы І. Насовічам, які, як падаецца, быў знаёмы з іх працамі.

Гаворачы пра таго ці іншага чалавека, пра яго спадчыну, зазначым, што адзіны суддзя, якога трэба баяцца і які мае права судзіць, – гэта час. Ён заўсёды расставіць усё на свае месцы, аддасць кожнаму па заслугах. Так адбылося і са спадчынай Івана Насовіча, 225-гадовы юбілей якога адзначаецца сёлета. Жыццё І. Насовіча – яскравы прыклад таго, як пражыць свой век недарэмна. Зазначым, што пасля выхаду на пенсію (у 56 гадоў) ён палічыў, што падводзіць вынікі пражытага рана, што для яго сапраўднае жыццё толькі пачынаецца: “Я буду ісці на гэтай дарозе наколькі хопіць сілы. У мяне ўрэшце развязаныя рукі, і мяне чакае мой народ, і я павінен зрабіць для яго ўсё, і я не маю права ўпасці, пакуль ён чакае маёй дапамогі і пакуль у мяне ёсць сілы служыць яму”. Бог падараваў яму яшчэ трыццаць тры гады – надзвычай плённыя, напоўненыя нялёгкай працай. Ці не праўда – прыклад, варты для пераймання: пачынаць добрую справу ніколі не позна!

Іван Насовіч быў не толькі знакамітым філолагам, збіральнікам народнай лексікі, але і збіральнікам беларускага фальклору. За сваё жыццё ён нямала зрабіў у айчынай лексікаграфіі, фалькларыстыцы, фразеалогіі. І сёння працы І. Насовіча ўспрымаюцца як выдатны набытак беларускай даследчыцкай думкі XIX ст. Яго можна лічыць заснавальнікам нацыянальнай беларускай лексікаграфіі. “Слоўнік беларускай мовы” – гэта своеасаблівы лінгвістычны і этымалагічны даведнік. Як відаць з успамінаў само-

га І. Насовіча, праца над слоўнікам цалкам захапіла яго. Давялося не толькі збіраць словы з розных беларускіх тэрыторый, але і падаваць пры некаторых з іх адпаведную інфармацыю: паходжанне, значэнне, граматычныя паметы, ілюстрацыйныя прыклады. Здзіўляе надзвычайная працаздольнасць гэтага сталага веку чалавека, у асабе якога спалучаўся прыродны талент з выключнай працавітасцю, мэтанакіраванасцю. Як рупная пчала збірае мёд у соты, так і ён, старанна занатоўваючы слова да слова, песню да песні, прыказку да прымаўкі, узводзіў велічны гмах беларускай мовы і народнай культуры.

За 33 гады напружанай працы былі падрыхтаваны і ўбачылі свет “Беларускія прыказкі і прымаўкі”, “Зборнік беларускіх прыказак”, адзначаны залатым медалём Рускага геаграфічнага таварыства, “Беларускія прыказкі і загадкі”, “Беларускія песні” і, нарэшце, галоўная праца – “Слоўнік беларускай мовы”. А яшчэ ж засталіся ў рукапісах “Зборнік беларускіх слоў па алфавіце”, «Алфавітны паказальнік старых слоў, узятых з “Актаў, якія адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі, выдадзеных у 1853 г.» (з тлумачэннем 13 тыс. слоў, за што яму прысуджана Увараўская прэмія 1865 г.), “Вопыт кароткага філалагічнага назірання пра беларускую гаворку”, “Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae” (“Старажытныя помнікі, якія асвятляюць гісторыю Польшчы і Літвы”) Тэйнера ў трох тамах у перакладзе на рускую мову, “Пра плямёны да часоў Рурька, якія насялялі беларускую тэрыторыю”.

Гэта быў першы поўны слоўнік беларускай мовы. Над такімі вялікімі выданнямі цяпер падоўгу працуюць цэлыя калектывы. І. Насовіч адолеў гэтую работу адзін, аддаўшы ёй шаснаццаць гадоў жыцця. Сапраўдны подзвіг, годны захаплення, і яшчэ адзін прыклад таго, што можа зрабіць нават адзін чалавек, калі ён апанаваны дакладнай мэтай, калі ён аддае працы ўсе сілы.

Рукапіс слоўніка быў гатовы ў 1863 г. і пачаў рэцэнзавацца І. Сразнеўскім адзначаны палавіннай Дзямідаўскай прэміяй* (надрукаваны ў 1870 г.). І. Насовіч да апошніх дзён жыцця працягваў дапрацоўваць, дапаўняць свой лексікон (у 1881 г., праз некалькі гадоў пасля яго смерці, выйшаў дадатак да слоўніка – блізу 1000 слоў).

* Дзямідаўскую прэмію для вучоных у 1831 г. заснаваў уральскі прамысловец, камергер імператарскага двара Павел Дзямідаў, “жадаючы спрыяць поспеху славесных навук і прамысловасці ў сваёй айчыне”. Прысуджалася да 1866 г. штогод і лічылася самай ганаровай няўрадавай узнагародай Расіі. Дарэчы, у галіне філалогіі яе поўнымі лаўрэатамі былі нашы землякі В. Кавалеўскі (1846) за трохмоўны “Dictionnaire mongol-russe-français” (“Монгольско-руско-французскі слоўварь”; т. 1 – 3, 1844 – 1849) і В. Гашкевіч (1858) за першы “Японско-русский словарь” (1857, разам з Тацібана Каосай).

Гэта была першая грунтоўная праца па беларускай лексікаграфіі, якая колькасна і якасна пераважала папярэднія і тагачасныя падобныя беларускія даведнікі. Слоўнік унікальны тым, што ў ім закладзены трывалы падмурак наступнай працы. Яшчэ І. Сразнеўскі адзначаў: “Толькі пры дапамозе такога слоўніка... можна пачаць падрабязныя даследаванні складу беларускай мовы”. Слоўнік засведчыў, што існуе адметная, самастойная беларуская мова і яе носьбіт – беларускі народ. У 1870 г. за важкі ўнёсак у этнаграфію і мовазнаўства наш зямляк быў адзначаны ордэнам Св. Станіслава II ступені. Аднак, нягледзячы на заслугі перад навукай і дзяржавай, смерць Івана Насовіча 25 ліпеня 1877 г. засталася незаўважанай грамадскасцю: ні губернская газета, ні “Известия ОРЯС”, дзе ён друкаваўся, не адгукнуліся некролагам ці кароткім паведамленнем пра смерць чалавека, які самааддана служыў роднаму краю і дзяржаве. І. Насовіча ціха пахавалі на могілках мсціслаўскага Тупічэўскага манастыра. Так незаўважана сышоў з жыцця “заслужаны працаўнік... навукі”, – напіша праз 13 гадоў П. Шэйн.

Не маючы спецыяльнай філалагічнай адукацыі, вучонага звання, І. Насовіч заслужыў найвышэйшую ацэнку ад рэцэнзента многіх яго работ вядомага славіста І. Сразнеўскага, які пісаў: “Неабходна было б выдаць сабранае ім усё без выключэння, таму што ўсё аднолькава заслугоўвае поўнага даверу і ўсё цікавае і патрэбнае для спазнання беларускага народа”.

Доказ надзённасці прац нашага славуэта земляка, іх навуковай вартасці – шматлікія публікацыі пра яго ў розных выданнях на працягу XIX – пачатку XXI ст. Ужо першыя друкаваныя матэрыялы І. Насовіча выклікалі цікавасць з боку такіх вядомых расійскіх славістаў, як А. Вастокаў, І. Сразнеўскі, А. Пыпін і інш. Бадай, больш за ўсіх навуковай дзейнасцю нашага земляка апекаваўся І. Сразнеўскі. Рэкамендуе слоўнік да атрымання Дзямідаўскай прэміі, вучоны звярнуў увагу членаў камісіі, што “гэтая праца п. Насовіча вартая асаблівай увагі, як у сваім родзе незвычайная” не толькі па велічыні, бо “велічыні адпавядае багацце зместу... Дадзена месца ўсялякаму слову, ужыванаму ў беларускай мове. <...> Асабліва каштоўны слоўнік п. Насовіча мноствам слоў, якія неабходна ў беларускай мове лічыць як першапрататыпныя і першасныя вытворныя. <...>

Такі велізарны збор слоў, хоць бы быў выбраны толькі з друкаваных помнікаў мовы, ... варты быў бы асаблівай павагі. Тым больш варты павагі такі зборнік слоў вуснай мовы народнай, які вымагае працы непараўнальна больш складанай

і цяжкай. Вось чаму такія слоўнікі рэдкія ва ўсёй еўрапейскай літаратуры” [1, с. 18 – 19].

“Слоўнік” – гэта не проста тэзаўрус, а слоўнік адметны, непаўторны, са шматлікімі прыкладамі, узятымі з жывой мовы ці з песень, казак, прыказак, выключным знаўцам якіх І. Насовіч быў на той час. Ён “вылучаецца асаблівым падыходам да апісання беларускага дыялектнага слова, арыгінальным і спецыфічным спалучэннем розных слоўнікавых паказчыкаў і лексікаграфічных прыёмаў, уласцівых дыялектным, перакладным, тлумачальным і іншых тыпаў слоўнікам” [2, с. 524].

“Яго значэнне нельга абмежаваць рамкамі навуковых і грамадскіх патрэб беларускага народа. <...> Унікальная лексічная і фразеалагічная калекцыя Н[асовіча] аказала вялікі ўплыў на развіццё ўсёй усходнеславянскай лексікаграфіі. Больш за тое, яна да гэтага часу застаецца надзейнай фактычнай базай пры вырашэнні агульнаславістычных праблем мовазнаўства, асабліва ў параўнальна-гістарычных і дыялекталагічных працах, у даследаваннях па славянскай лексічнай тыпалогіі і этымалогіі; неаспрэчнае значэнне фактаў слоўніка таксама ў граматычных і фанетычных адносінах” [3, с. 176].

На пачатку XX ст. працы І. Насовіча апынуліся ў цэнтры ўвагі бацькі айчынай філалагічнай навукі Яўхіма Карскага. Ён нярэдка ў сваіх “Беларусах” спасылкаецца на Насовічаў слоўнік, хоць і папракае за відавочныя хібы і недакладнасці, праўда, не заўсёды справядліва. Пры ўсёй пашане да Насовіча ён робіць выснову: “Наконт усіх выданняў Насовіча можна выказаць агульнае заключэнне, што яны даюць шмат для марфалогіі і сінтаксісу (асабліва прыказкі), але для фанетыкі наогул уяўляюць ненадзейны матэрыял” [4, с. 254].

Вядома, што Насовічаў слоўнік быў своеасаблівым падручнікам Максіма Багдановіча, па якім паэт вывучаў родную мову. Да спадчыны Насовіча звярталіся айчыныя лінгвісты ў 20-я гг. мінулага стагоддзя. Так, М. Байкоў вылучаў галоўную вартасць слоўніка – “багацце слоў і прыкладаў, узятых з народнай славеснасці”, яго практычнае значэнне “як першага больш-менш поўнага і сістэматычнага збору беларускіх слоў” [5, с. 110] і паведамляў пра тое, што ў перыяд 1-й сусветнай вайны на акупаванай кайзераўскімі войскамі Беларусі быў выдадзены “Sieben Sprachen Wörterbuch” – сямімоўны слоўнік, у беларускай частцы якога выкарыстаны матэрыял слоўніка І. Насовіча [5, с. 122]. С. Некрашэвіч адзначаў у 1925 г., што з надрукаваных раней беларускіх слоўнікаў найбольш цікавы «“Словарь белорусского наречия” І. На-

совіча, які яшчэ да гэтага часу не страціў сваёй вартасці». Ён рэкамендаваў цалкам уключыць увесь матэрыял Насовічавага слоўніка ў планаваны поўны слоўнік жывой беларускай мовы.

У БССР пра спадчыну І. Насовіча і яго асобу, на наш погляд, самымі грунтоўнымі былі даследаванні фалькларыстаў І. Цішчанкі і В. Бандарчыка ды раздзел пра слоўнік у манаграфіі мовазнаўцы М. Гуліцкага. Найбольш поўны і падрабязны бібліяграфічны агляд літаратуры (1852 – 1990) пра І. Насовіча зроблены Л. Шакуном, які слухна заўважае, што “не ўсе аспекты яго [Насовічавай] лексікаграфічнай практыкі атрымалі належнае асвятленне... далейшая распрацоўка творчай спадчыны Насовіча неабходна не толькі дзеля таго, каб яшчэ паўней характарызаваць месца вучонага ў гісторыі беларускага мовазнаўства і нацыянальнай культуры беларускага народа, але і дзеля больш дасканаллага выкарыстання прац у лінгвістычных даследаваннях. Варта яшчэ глыбей раскрыць лексікаграфічныя прыёмы Насовіча, паказаць іх сувязь з лексікаграфічнай практыкай свайго часу, вызначыць усё тое, што асабліва каштоўна для нас, сучаснікаў, у яго творчай спадчыне... Нарэшце трэба шырэй уводзіць працы Насовіча ў агульнаславянскі лінгвістычны кантэкст” [6, с. 193].

Шэраг цікавых артыкулаў можна знайсці ў матэрыялах канферэнцыі, наладжанай у БДУ да 220-й гадавіны з дня нараджэння І. Насовіча. Л. Гедзімін піша: “Іван Іванавіч Насовіч здолеў паказаць, што сусвет беларусаў бязмерны, а жыццё багатае і разнастайнае, даў магчымасць глыбей даследаваць гэты сусвет, што было немагчыма для развіцця нацыянальнай самасвядомасці” [7, с. 4]. Тут жа аўтарка падае спіс друкаваных і рукапісных прац І. Насовіча, пашыраны пералік усіх вядомых друкаваных матэрыялаў пра яго і ягоную спадчыну.

Неабходна прызнацца, што насавічазнаўства ў БССР ды і ў Рэспубліцы Беларусь знаходзяцца на невысокім узроўні. Сёння больш-менш поўна даследаваны прынцыпы размяшчэння слоў у слоўніку, арганізацыя і структура слоўнікавых артыкулаў, уплыў тагачаснай расійскай лексікаграфіі на структуру. Па-за ўвагай застаюцца асноўныя моманты моўнай і лексікаграфічнай праграмы І. Насовіча, практычна нічога не вядома пра яго погляд на беларускую мову як асобную славянскую, шляхі яе развіцця. Абсалютна не вывучана, у якой ступені адлюстравана І. Насовічам увасобленая ў мове ўніверсальная ідэя нацыянальнага духу, як упісваюцца яго працы ў агульнаславянскі лінгвістычны кантэкст, наколькі прытрымліваўся ён прыяры-

тэтаў, неад’емных для развіцця еўрапейскай філалогіі. Пра чалавека, жыццё і праца якога вартыя асобнай кнігі, як ні дзіўна, не абаронена ніводнай дысертацыі.

Як зазначае М. Прыгодзіч, “першае знаёмства І. Насовіча з выдадзеным у 1870 г. слоўнікам выклікала рашучы пратэст. Сваё абурэнне ён выказаў у форме паэтычнага дыялогу. Менавіта гэты аўтограф верша-эпіграмы і знаходзіцца зараз у адным з экзэмпляраў слоўніка, які захоўваецца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” [8, с. 27] (гл. таксама: Роднае слова, 2006, № 12, с. 83).

Цікава, што гэтую эпіграму ўпершыню надрукаваў у 1928 г. часопіс “Наш край”, на які спасылаецца Я. Станкевіч, даводзячы, што І. Насовіч насуперак расійскай афіцыйнай навуцы называў сваю працу слоўнікам крывіцкай мовы. Насамрэч І. Насовіч абураўся кароткай прадмовай, у якой утрымліваліся неаб’ектыўныя ацэнкі яго працы: быццам гэта слоўнік толькі адной губерні. Адказваючы на закіды рэдактара слоўніка, І. Насовіч заўважыў, што “*надобных несправядлівых высноў можна знайсці шмат. І гэты несправядлівы погляд на Беларускі слоўнік адбыўся таму, што пададзена мною беларускае* (вылучана І. Насовічам. – Д. П.) *тлумачэнне пакінута без увагі, хоць яго варты прывесці ў слоўніку*” [9, с. 253]. Было б няблага пашукаць гэтае “тлумачэнне” ў пецябургскіх архівах, думаецца, яно дало б магчымасць пазбегнуць некаторых супярэчлівых ацэнак Насовічавай спадчыны, канкрэтызаваць яго погляд на беларускую мову, яе адметнасці, вызначыць асноўныя палажэнні моўнай і лексікаграфічнай праграмы даследчыка, раскрыць яго мэты і матывы, якімі ён кіраваўся, працуючы над слоўнікам. Як падаецца, І. Насовіч імкнуўся да стварэння слоўніка нацыянальнай мовы, аднак тагачасныя дзяржаўна-палітычныя ўмовы і нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці не дазволілі яму зрабіць гэта. Тым не менш яго праца спрыяла развіццю беларусазнаўства, абуджэнню спагады і любові да роднага слова.

Відаць, што ўласнаручна напісанае І. Насовічам да свайго слоўніка “*предупреждение*”, пашыраная прадмова, была “*ключом да Беларускага слоўніка*”. У ёй, як ён паведамляе ва ўспамінах, прыводзіліся гістарычныя звесткі пра нашу мову як мову “*старажытнага крывіцкага племені ад вытокаў Заходняй Дзвіны, Дняпра і Волгі, якое распасціралася на паўднёвы захад праз усю беларускую тэрыторыю, так што сляды мовы крывіцкага племені і дагэтуль яшчэ відаць у Пскоўскай, Смаленскай і Цвярской губернях. Бо там, як і ў Беларусі Магілёўскай, Віцебскай,*

*Віленскай і значнай частцы Мінскай губерні, і дасюль адчуваецца ў простанароддзі некаторых мясцовасцей ужыванне беларускіх слоў... і чуваць гукі **дз** і **ц** замест **д** і **т** перад мяккімі галоснымі... выкладзены чысты славянiзм беларускай мовы і блізкая роднасць з вялікарасійскай гаворкай... выстаўлены арфаграфічныя, этымалагічныя, сінтаксічныя і прасадвычныя формы беларускай мовы”* [9, с. 252]. З гэтага вынікае, што І. Насовіч паспрабаваў услед за У. Далем правесці даволі дакладную дэмаркацыю беларускай этнічнай прасторы. Паводле У. Даля, на беларускай мове “гаварылі ў межах былога Літоўскага княства: Белая і Чорная Русь (Коўна, Гродна, Мінск, Магілёў, Віцебск, частка Вільні і Чарнігава, Смаленск, частка Пскова)...” [10, с. XLV]. У § 7 (“Смоленское наречие”) ён тлумачыў, што гэта “чацвёртая – з чатырох галоўных гаворак – ці, па нашым падліку, сёмая, заходняя, **беларуская** (вылучана намі. – Д. П.), або смаленская... Без усялякай нацяжкі можна ўключыць сюды ўсе заходнія губерні нашы, і тады да гаворак гэтых будуць належаць губерні: Смаленская, Віцебская, Магілёўская, Ковенская, Віленская, Гродзенская, Мінская” [10, с. LXXIV]. Даследчык указваў на тое, што “ў Пскоўскай губерні па паведах чуецца моцнае ўмяшанне беларускай гаворкі” [10, с. LII]. Падсумоўваючы разгляд “западнаго подъязыка”, У. Даль дадаваў, што “моцны ўплыў беларускі адчуваецца ў Чарнігаўскай, Арлоўскай, Калужскай, Цвярской і асабліва Пскоўскай [губернях]; можна сказаць, што яно адчуваецца і ў Маскве, таму што *аканне* або высокая гаворка наша, якая стала агульнай, канечне ж, ад сумесі наўгародскай са смаленскай” [10, с. LXXVI]. Дарэчы, гэтыя меркаванні датычна этнічнай тэрыторыі рассялення продкаў беларусаў у XIX – пачатку XX ст. пацвердзілі А. Пыпін, Я. Карскі, М. Дурнаво, П. Растаргуеў, у савецкі час – Р. Аванесаў, П. Кузняцоў, П. Чарных.

Новым словам у навуцы быў зборнік “Беларускія прыказкі”, дзе аўтар раскрываў сэнс выразаў, падаваў іх этымалогію, прыводзіў паралелі з іншых моў. З такім заданнем не справіўся нават У. Даль. Прычым працы І. Насовіча па фразеалогіі – заўсёды працы лінгвістычныя, з лексічнымі і фанетыка-граматычнымі каментарыямі, тлумачэннямі асобных слоў, выразаў, ідыём.

Яшчэ адно варты ўвагі цікавае назіранне І. Насовіча пра моўную сітуацыю на Беларусі ў XIX ст., пра стан беларускай мовы ў тагачасным грамадстве і стаўленне да яе прадстаўнікоў пэўных сацыяльных слаёў: “*Дануцім, дробная шляхта, сама добра ведаючы беларускую мову, вельмі мала, толькі з фанабэры, укідвае ў сваё беларускае маўленне польскія словы. Але гэта вя-*

лікае выключэнне і, здаецца, не мае месца ў агульным поглядзе на беларускую мову, – піша ён і дадае: – Увогуле ўсе мяшчане і рамеснікі гавораць па-беларуску, выключаючы асоб не беларускага паходжання. Аканомы ж і прыказчыкі, зразумела, з дробнай шляхты, абавязкова павінны з беларускімі мужычкамі размаўляць па-беларуску. Нават самі пань, асабліва беларускага паходжання, любяць, як гаворыць Чачот, паміж сабою гутарыць па-беларуску” [9, с. 254]. І гэта адбывалася ў Расійскай імперыі, улады якой забаранілі самі словы *Беларусь* і *беларускі*.

Падводзячы вынікі разгляду Насовічавай спадчыны, падамо выказванне Ніла Гілевіча: «Створаны ім “Слоўнік” ставіць яго ў адзін шэраг з найбольш выдатнымі ў беларускай філалогіі імёнамі. Аб’ектыўна ён здзейсніў навуковы подзвіг. Спытаецца: аднак... у імя чаго?... адказ дала гісторыя. У імя жыцця беларускай мовы на нашай беларускай зямлі» [11, с. 183].

Спіс літаратуры

1. Срезневский, И. И. Разбор “Словаря белорусского наречия” И. И. Носовича (Рукопись) / И. И. Срезневский // Записки Императорской Академии наук. – 1866. – Т. 8, кн. 1.
2. Шчэрбін, В. К. “Слоўнік беларускай мовы” І. І. Насовіча / В. К. Шчэрбін // Беларуская мова: энцыкл. – Мінск: БелЭн, 1994.
3. Булахов, М. Г. Носович И. И. (1788 – 1877) / М. Г. Булахов // Восточнославянские языковеды: Биобиблиогра-

фический словарь: в 3 т. / М. Г. Булахов. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – Т. 1.

4. Карский, Е. Ф. Белоруссы. Введение в изучение языка и народной словесности / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1903.

5. Байкоў, М. Слоўнікавая праца ў беларускай мове / М. Байкоў // Arche. – 2010. – № 11.

6. Шакун, Л. М. Творчая спадчына І. І. Насовіча ў асветленні лінгвістычнай навукі / Л. М. Шакун // Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 2001.

7. Гедзімін, Л. А. Иван Насовіч – чалавек-загадка / Л. А. Гедзімін // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства: матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных 220-годдзю з дня нараджэння І. І. Насовіча. – Мінск: Права і эканоміка, 2008.

8. Прыгодзіч, М. Р. З жыццяпісу і гісторыі стварэння “Словаря белорусского наречия” І. І. Насовіча / М. Р. Прыгодзіч // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства: матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных 220-годдзю з дня нараджэння І. І. Насовіча. – Мінск: Права і эканоміка, 2008.

9. Носович, И. И. Воспоминания моей жизни: [Записки языковеда и фольклориста] // И. И. Носович // Неман. – 1997. – № 4. – (Частковая публікацыя аднайменнага рукапісу.)

10. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1981. – Т. 1.

11. Гилевич, Н. Предтеча Возрождения [вступ. сл.] / Н. Гилевич // Воспоминания моей жизни: [Записки языковеда и фольклориста] / И. И. Носович // Неман. – 1997. – № 2.

Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ,

дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Актуальная тэма

ПРАБЛЕМЫ РАЗМЯШЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У СЛОЎНІКАХ

У фразеаграфіі да гэтага часу застаецца актуальнай праблема сістэматызацыі фразеалагізмаў у межах слоўніка. У фразеалагічных слоўніках беларускай мовы практыкаваўся пераважна алфавітны спосаб размяшчэння фразеалагізмаў [гл., напр.: 1, 2]. Сутнасць яго ў тым, што заглаўкавы фразеалагізм знаходзіць сваё месца ў рэестры паводле алфавітнай прыналежнасці першага фразеалагічнага кампанента. Так, выраз *абводзіць вакол пальца* трапляе на літару *А*, *браць за душу* – на літару *Б*, *вадзіць за нос* – на літару *В*.

Такі спосаб быў бы аптымальны ў дачыненні да фразеалагізмаў, калі б яны захоўвалі стабільнасць сваёй формы, заставаліся нязменнымі. Але з прычыны падзельнаафармленасці, суад-

несенасці з сінтаксічнымі адзінкамі і напоўненасці структуры лексічным матэрыялам фразеалагізмы маюць схільнасць да фармальнага змянення, а гэта можа прыводзіць да змянення іх пачатковай структурнай часткі і парушаць іх адзіную пазіцыю адносна алфавітнай сістэмы. Так, шмат якія фразеалагізмы маюць зменлівы парадак кампанентаў (*сядзець на шыі / на шыі сядзець*, *разявіць рот / рот разявіць*), выступаюць у двух ці больш як двух варыянтах (*дзе ні кінь / куды ні кінь*, *блізкі свет / за блізкі свет / у блізкі свет*), рэалізуюць марфалагічную парадыгму (*браць за каўнер / узяць за каўнер*, *ісці на свой хлеб / пайсці на свой хлеб*). Перад фразеографам непазбежна паўстае пытанне, у якім месцы слоўніка, на якую літару падаваць

такія фразеалагізмы, каб чытач беспамылкова і хутка мог іх знайсці. Складальнікі першых фразеалагічных слоўнікаў вымушаны былі шукаць нейкія спосабы вырашэння гэтай няпростай задачы. Ф. Янкоўскі ў слоўніку “Беларуская фразеалогія” [3] увёў сістэму адсылак да фразеалагізмаў са зменлівым парадкам кампанентаў. Кожны варыянт фразеалагізма падаецца ў розных месцах паводле алфавітнай адпаведнасці першага кампанента. Поўная характарыстыка фразеалагізма ажыццяўляецца толькі адзін раз, пад найбольш ужывальным варыянтам. Варыянт з менш тыповым парадкам кампанентаў толькі называецца і прапануецца адсылка да асноўнага варыянта. Напрыклад: ЛЕЗЦІ Ў ВЯРОЎКУ гл. У ВЯРОЎКУ ЛЕЗЦІ. Аднак у дачыненні да лексічных і іншых варыянтаў адсылачны спосаб не быў дастасаваны, усе яны падаюцца адзін раз у адным слоўнікавым артыкуле: ГУСІ (качкі) ГАНЯЦЬ, НАША (маё, тваё, ваша) УЗЯЛО. Гэта ўскладняе пошукі таго ці іншага варыянта. Недасведчаны ў фразеалогіі чытач можа патраціць шмат часу на мэтавае адшукванне пэўнага варыянта.

Складальнікі “Фразеалагічнага слоўніка” для сярэдняй школы [4] паспрабавалі вырашыць гэтую праблему наступным чынам. Адсылкі выкарысталі пры вар’іраванні першага лексічнага кампанента фразеалагізма. Так, у фразеалагізме *выбівацца ў людзі* на месцы кампанента *выбівацца* можа быць і дзеяслоў *выходзіць*. Абодва лексічныя варыянты падаюцца ў адным артыкуле – *выбівацца (выходзіць) у людзі*, а ў адпаведным месцы слоўніка ёсць адсылка: *Выходзіць у людзі*. Гл. *выбівацца ў людзі*. Калі вар’іруецца не першы кампанент, то адсылкі не даюцца: *Мурашкі бегаюць (набеглі, забегалі, запоўзалі) на цэле (скуры, спіне)*.

У слоўніках сустракаюцца і некаторыя іншыя віды адсылак. Усе яны скіраваны на тое, каб можна было знайсці фразеалагічную адзінку ці яе разнавіднасць на сваім алфавітным месцы. Адсылкі тут выконваюць важную ролю, выступаюць свайго роду арыенцірамі-ўказальнікамі, інструментам пошуку. Тым не менш яны маюць і недахопы. Па-першае, пры нязначнай лінгвістычнай інфармацыйнасці займаюць дадатковую плошчу на старонках слоўніка. Паводле нашых падлікаў, у слоўніку Ф. Янкоўскага [3] на долю адсылак прыпадае прыкладна каля 10% аркушнага аб’ёму кнігі, у слоўніку Е. Мяцельскай і Я. Камароўскага [5] – 13%, у слоўніку І. Лепшава [6] – 20%. У адносна невялікіх слоўніках агульны колькасны памер адсылак не так кідаецца ў вочы. А калі ўявіць сабе дзесяцітомавае выданне, і ў ім 20% месца займаюць

адсылкі... Толькі на іх давялося б выдаткаваць паперы аб’ёмам у два тамы.

Па-другое, адсылкі выклікаюць пэўныя нязручнасці. Чытач заўсёды хоча знайсці ў слоўніку інфармацыю пра патрэбны яму фразеалагізм хутка, адразу. Адгортвае старонку на адпаведную літару і трапляе на адсылку, якая вымушае зрабіць яшчэ адзін крок, каб дасягнуць мэты. У дачыненні да некаторых фразеалагізмаў пошукавых этапаў можа быць нават тры-чатыры. Напрыклад, пры спробе даведацца значэнне фразеалагізма *выцягнуць на белы свет* у “Слоўніку фразеалагізмаў” І. Лепшава знаходзім гэты фразеалагізм на сваім алфавітным месцы. Але тут ён не тлумачыцца, а ёсць адсылка да формы незакончанага трывання *выцягваць на белы свет*. Шукаем гэтую форму, а там – зноў адсылка, ужо да слова *выводзіць*. І нарэшце пад гэтым гнездавым словам знаходзім распрацоўку слоўнікавага артыкула фразеалагізма *выводзіць (выцягваць) на белы свет* і яго формы *выцягнуць на белы свет*. Падобная праца са слоўнікам вымагае ў карыстальніка дадатковага часу і выклікае некаторы псіхалагічны дыскамфорт.

Фразеографы ўжо даўно шукаюць выйсце, каб фразеалагізм у слоўніку фіксаваць і тлумачыць толькі адзін раз, толькі ў адным месцы і каб чытач мог знайсці яго беспамылкова хутка. Для гэтага ў фразеалагізме, які складаецца з асобных лексічных частак і можа мець варыянтныя разыходжанні, неабходна выбраць толькі нейкі адзін фрагмент, каб праз яго прэзентаваць фразеалагізм у слоўніку. У сувязі з гэтым узнікла паняцце апорнага (галоўнага, стрыжнёвага, вядучага) кампанента фразеалагізма.

У практыцы айчынай і замежнай фразеографіі назіраецца тэндэнцыя да замацавання прынцыпу слоўнікавай распрацоўкі фразеалагізмаў па апорных кампанентах. Апорным служыць адзін з лексічных кампанентаў, які выконвае функцыю вакабулы, за якой у алфавітным парадку падаецца цэлае гняздо фразеалагізмаў з аналагічным кампанентам, напрыклад:

АРШЫН: *аршын з шапкай, мераць на свой аршын, як аршын праглынуў*.

Падобны спосаб размяшчэння фразеалагізмаў у прынцыпе аптымальны, ён дазваляе кампактна падаць фразеалагічную групу, але можа апраўдаць сябе практычна толькі тады, калі чытач слоўніка арыентуецца, які кампанент фразеалагізма трэба прызнаць апорным.

У фразеографіі да гэтага часу няма адзінства падыходаў да разумення і вызначэння апорнага

кампанента. Па гэтай прычыне размяшчэнне аднаго і таго фразеалагізма ў слоўніках можа не супадаць. Напрыклад, *мець вока* ў “Слоўніку фразеалагізмаў” І. Лепшава тлумачыцца на літару *М* пад словам *мець*, а ў “Слоўніку фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы” [7] – на літару *В* пад словам *вока*.

Паводле якіх паказчыкаў лінгвісты надаюць кампаненту фразеалагізма статус апорнага? Гэтае пытанне вырашаецца па-рознаму. Аналіз слоўнікавых матэрыялаў дазваляе сфармуляваць тры такія паказчыкі: семантычны, структурна-сінтаксічны, марфалагічны.

Тыя, хто прызнае семантычны паказчык, лічаць, што адзін з кампанентаў фразеалагізма выконвае сэнсаўтваральную функцыю пры фарміраванні фразеалагічнага значэння. Такі кампанент як быццам выступае семантычна апорным, і менавіта яго трэба выкарыстоўваць у якасці гнездавога слова ў фразеалагічным слоўніку.

Другія вучоныя адмаўляюць семантычна апорны кампанент фразеалагізма. Напрыклад, А. Малаткоў у прадмове да “Фразеалагічнага слоўніка рускай мовы” выказваецца з прыкметнай іроніяй: «Выключаецца размяшчэнне фразеалагізмаў па так званым “семантычна галоўным” кампаненце, бо вылучэнне семантычна галоўнага кампанента штучна расчляняе лексічную цэласнасць фразеалагізма» [8, с. 22]. У. Жукаў зазначае, што “ніякія змяненні на парадыгматычнай ці сінтагматычнай восі, насуперак меркаванню некаторых фразеалагаў, не сведчаць пра слоўныя ўласцівасці кампанентаў” [9, с. 85] і выдзяленне семантычна галоўнага кампанента ў фразеалагізмах “не мае рэальных падстаў” [10, с. 102]. І. Лепшаў, заўважаючы, што «паняцце семантычна апорнага (ці проста “апорнага”) кампанента першымі (і даўно ўжо) сталі выкарыстоўваць складальнікі тлумачальных слоўнікаў, кожны раз спрабуючы вырашыць няпростую праблему: дзе, пад якім загаловачным словам змяшчаць за знакам ромба той ці іншы фразеалагізм?» [11, с. 77], на канкрэтных фактах даказвае, што “семантычна апорны кампанент можна вылучыць толькі ў зусім нязначнай частцы фразеалагізмаў” [11, с. 78]. Даследчык налічыў каля 50 такіх фразеалагізмаў у беларускай літаратурнай мове.

У прадмовах да слоўнікаў не сустрэлася ніводнага аргументаванага азначэння семантычна апорнага кампанента. І гэта можна зразумець: немагчыма даць лагічнае тлумачэнне таму, чаго няма на самай справе. Пры вылучэнні семантычна апорнага кампанента ў канкрэтных фра-

зеалагізмах аўтары слоўнікаў, не маючы выразных крытэрыяў, вымушаны дапускаць элементы прыблізнасці, вымярэння “на вока”. А як быць у такой сітуацыі недасведчанаму ці маладасведчанаму ў лінгвістычных навукх карыстальніку слоўніка? Як ён зможа вызначыць семантычна апорны кампанент, напрыклад, у фразеалагізме *дзяліць шкуру незабітага мядзведзя*, каб па гэтым кампаненце знайсці фразеалагізм у слоўніку?

Нашы разважанні і пытанні зводзяцца да таго, што ідэя вылучэння апорнага кампанента на семантычнай аснове ў пэўнай ступені надуманая, а ў фразеаграфічнай практыцы – неэфектыўны, нават тупіковы занятак.

Другім паказчыкам, які бярэцца пад увагу пры вылучэнні апорнага кампанента, выступаюць структурна-сінтаксічныя параметры фразеалагізма. Улічваецца, якую функцыю выконвае або якую пазіцыю займае кампанент у сінтаксічнай структуры фразеалагізма. Гэты падыход ажыццёўлены ў фразеалагічных слоўніках рускай, беларускай і ўкраінскай моў акадэмічнага тыпу. Упершыню ён апрабаваны ў “Фразеалагічным слоўніку рускай мовы” пад рэдакцыяй А. Малаткова [8]. У якасці апорнага ў гэтым слоўніку бярэцца “структурна арганізуючай” кампанент. Ва ўступнай частцы пералічваюцца ўсе выпадкі і прыметы такога кампанента. Ім можа быць:

1) граматычна галоўны кампанент, калі фразеалагізм мае структуру словазлучэння ці словазлучэння: *авгиевы конюшні, не лыком шит, считай ворон, наобум лазаря, из-под палки, за глаза*;

2) кампанент, які адпавядае дзейніку, у фразеалагізмах, пабудаваных па мадэлі двухсастаўнага сказа: *кот наплакал, голова ідёт кругом*;

3) кампанент, які адпавядае галоўнаму члену, у фразеалагізмах са структурай аднасастаўнага сказа: *держи карман <шире>, мало каши ел, былём поросло*;

4) першы кампанент – генетычна самастойнае слова ў фразеалагізмах, арганізаваных як спалучэнне аднародных членаў: *ни два ни полтора, без сучка без задоринки*;

5) граматычна галоўны кампанент у фразеалагізмах са структурай параўнальнага звароту: *как аршин проглотил, как пить дать* [8, с. 22].

Гэтакім самым чынам прапануюць вызначаць “граматычны цэнтр” фразеалагізмаў складальнікі “Слоўніка фразеалагізмаў” беларускай мовы [6, т. 1, с. 30], “Фразеалагічнага слоўніка ўкраінскай мовы” [12, с. 4].

З навуковага пункту гледжання такі прыныццп выбару апорнага кампанента для слоўні-

кавай распрацоўкі фразеалагізма дастаткова аргументаваны. І навуковец-лінгвіст, і студэнт-філолаг, і школьны настаўнік мовы, ведаючы тэорыю сінтаксісу і засвоіўшы з уступнай часткі слоўніка інструкцыю пра крытэры вызначэння граматычна апорнага кампанента, зможа хутка сарыентавацца, пад якім гнездавым словам шукаць той ці іншы фразеалагізм.

А вось карыстальніку, які не мае спецыяльнай філалагічнай адукацыі, у гэтым разабрацца няпроста. Да прыкладу, у якім месцы, пад якім кампанентам шукаць апісанне фразеалагізма *ні ў салдаты ні ў матросы ні падмазваець калёсы*? Каб сарыентаваць чытача, аўтары слоўнікаў вымушаны фіксаваць фразеалагізм на розных алфавітных старонках столькі разоў, колькі ў ім кампанентаў, а распрацоўку яго даваць толькі адзін раз пад адным кампанентам. Выкарыстоўваецца сістэма адсылак, якія накіроўваюць да гэтага кампанента. Так, згаданы вышэй фразеалагізм у “Слоўніку фразеалагізмаў” І. Лепешава даецца чатыры разы (пад словамі *калёсы, матросы, падмазваець, салдаты*) з трыма адсылкамі да слова *салдаты*. Неспрактыкаваны чытач з першага заходу можа не трапіць да жадамага месца тлумачэння фразеалагізма на слова *салдаты* і вымушаны будзе рабіць дадатковыя спробы.

Трэці паказчык, паводле якога вылучаюць апорны кампанент фразеалагізма, – марфалагічны, або часцінамоўны. Ва ўтварэнні фразеалагізмаў удзельнічаюць усе вядомыя лексічныя часціны мовы. Але доля іх удзелу неаднолькавая. Даследчыкі даўно звярнулі ўвагу на тое, што самы “масавы” фразеаўтваральны кампанент – назоўнік, што ён прысутнічае амаль у кожным фразеалагізме. Нават павярхоўны агляд фразеалагізмаў пераконвае ў гэтым. Для пацвярджэння назірання канкрэтнымі высновамі намі праведзена наступнае даследаванне. Шляхам суцэльнай выбаркі прааналізаваны кампанентны склад 600 фразеалагізмаў з трох слоўнікаў (двух дыялектных і аднаго літаратурнага). Вынікі такія: доля фразеалагізмаў, у структуры якіх ёсць назоўнік, складае ў слоўніку Гродзеншчыны [13] 95,5%, у слоўніку Магілёўшчыны [14] – 92,5%, у слоўніку літаратурнай мовы [4] – 91%. Сярэднестатыстычны з гэтых трох лічбаў паказчык сведчыць, што ў 93% фразеалагізмаў прысутнічае назоўнікавы кампанент.

Прычым сярод іншых кампанентаў назоўнік выглядае найбольш кідкім, прыкметным, распазнавальным. Менавіта ён мае найлепшыя падставы прэтэндаваць на ролю апорнага. Такаго прынцыпу ў апошнія дзесяцігоддзі пры-

трымліваюцца складальнікі шэрагу як тлумачальных, так і перакладных фразеалагічных слоўнікаў. Фразеалагізмы падаюцца пад апорным гнездавым словам, якім выступае назоўнік, напрыклад:

СВЕТ: *адкрыць свет, белы свет, выводзіць на белы свет, на чым свет стаіць, свет не бачыў, як свет стаіць.*

Калі ў фразеалагізме ёсць два ці больш назоўнікаў, то ў якасці апорнага бярэцца першы з іх:

ЯЗЫК: *язык без касцей, язык да зубоў прымерз, язык каля вушэй матляецца, язык на плячо, язык як брытва.*

Але тут узнікае пытанне адносна 7% фразеалагізмаў, у структуры якіх няма назоўнікавага кампанента, а ёсць іншыя часціны мовы: прыметнік, дзеяслоў, прыслоўе і г. д. Якімі правіламі кіравацца ў гэтых выпадках, якім часцінам мовы аддаваць перавагу? Сярод фразеалагаў на гэты конт няма адзінага пункту гледжання. Напрыклад, у прадмове да “Беларуска-польскага фразеалагічнага слоўніка” чытаем: “Матэрыялы ў слоўніку размешчаны ў алфавітным парадку па гнездавым прынцыпе па апорных словах. Апорнае слова з’яўляецца ідэнтыфікатарам і загаловакам гнязда. Апорным словам часцей за ўсё з’яўляецца першы назоўнік як семантычны цэнтр большасці фразеалагізмаў. Калі назоўнік у складзе фразеалагізма адсутнічае, то ён змяшчаецца пад першым дзеясловам, а пры адсутнасці назоўніка і дзеяслова фразеалагізм падаецца пад прыметнікам, затым пад займеннікам, лічэбнікам, прыслоўем і г. д.” [15, с. 12]. Тут аўтары слоўніка выбудоваюць у парадку змяншэння іерархічнай важкасці наступныя часцінамоўныя ланцужок апорных кампанентаў: назоўнік – дзеяслоў – прыметнік – займеннік – лічэбнік – прыслоўе – і г. д.

У іншых слоўніках структура ланцужка сама розная:

назоўнік – прыметнік – прыслоўе – дзеяслоў – і г. д. [16, с. 8];

назоўнік – прыметнік – дзеяслоў – займеннік – лічэбнік – прыслоўе [17, с. 9];

назоўнік – дзеяслоў – прыметнік – займеннік – прыслоўе – лічэбнік – прыназоўнік – злучнік – часціца – выклічнік [18, с. 12];

назоўнік – дзеяслоў – першая самастойная часціна мовы – першая службовая часціна мовы (пры адсутнасці самастойнай) [19, с.10];

назоўнік – дзеяслоў – першая называльная часціна мовы [20, с. 14];

назоўнік – апорнае слова фразеалагізма [7, с. 4].

Як бачым, усе аўтары бяспрэчную перавагу аддаюць назоўніку. На другое месца залічваюць звычайна або дзеяслоў, або прыметнік. У адносінах да парадку астатніх часцін мовы назіраюцца самыя розныя варыянты. Гэта можна растлумачыць, відаць, тым, што у руках складальнікаў не было канкрэтных лічбаў пра вагу і месца той ці іншай часціны мовы ў фразеалагізмах.

Мы паспрабавалі прааналізаваць кампанентны склад тых 7% фразеалагізмаў, у структуры якіх няма назоўніка. Аказалася, што найбольшую групу складаюць фразеалагізмы з кампанентам-дзеясловам – 3,7%. У астатніх 3,3% фразеалагізмаў, якія не маюць ні назоўніка, ні дзеяслова, удзельная вага іншых часцін мовы вельмі нязначная: з прыслоўем – 1,1%, з займеннікам – 0,6%, з лічэбнікам – 0,5%, з прыметнікам – 0,4%, са службовымі часцінамі мовы (прыназоўнікам, злучнікам, часціцай) – 0,7% фразеалагізмаў. Колькасная розніца паміж гэтымі часцінамі мовы настолькі неістотная, што аддаваць перавагу якой-небудзь з іх, размяркоўваць іх у пэўнай іерархічнай паслядоўнасці няма ніякай неабходнасці.

Такім чынам, улік марфалагічнага паказчыка пры вылучэнні апорнага кампанента рэалізуецца наступным чынам. Апорным трэба прызнаць назоўнікавы кампанент (*вольны казак*). Калі ў складзе фразеалагізма два ці больш назоўнікаў, то ў якасці апорнага выбіраецца першы з іх (*сыпачь соль на рану, сем вёрст да нябёс і ўсё лесам*). Пры адсутнасці назоўніка функцыю апорнага выконвае дзеяслоў (*тады тое будзе, як ніць даць*). Калі ў фразеалагізме няма ні назоўніка, ні дзеяслова, то ў ролі апорнага выступае любая паўназначная часціна мовы, якая стаіць у фразеалагізме першай (*як міленькі, першы-лепшы, не хто іншы як, як двойчы два*). У тых рэдкіх выпадках, калі няма ніводнага кампанента, адпаведнага самастойнай часціне мовы, пад увагу бярэцца першы кампанент – службовая часціна мовы (*ні-ні, вось-вось*). Такая працэдура вылучэння апорнага кампанента не патрабуе спецыяльнай філалагічнай адукацыі, яна нескладаная, даступная кожнаму, хто вывучаў граматыку ў сярэдняй школе і ведае паняцці “назоўнік”, “дзеяслоў”, “самастойная часціна мовы”, “службовая часціна мовы”.

Улік апорнага кампанента на марфалагічнай аснове найбольш мэтазгодны ў фразеаграфіі. Лёгкасць вызначэння яго дазваляе падаваць фразеалагізм у слоўніку толькі адзін раз. Няма патрэбы паўтараць фразеалагізм пад неапорнымі кампанентамі і выкарыстоўваць грувасткую сістэму адсылак да апорна-гнез-

давога слова (хоць зусім адмовіцца ад іх усё ж немагчыма). Думаецца, будучыня менавіта за такім спосабам падачы фразеалагізмаў у слоўніках новага пакалення, даступных і зручных у выкарыстанні, якія сапраўды можна будзе лічыць нашымі надзейнымі сябрамі і памочнікамі.

Спіс літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. З народнай фразеалогіі : дыферэнц. слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1991.
2. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000.
3. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія : фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1968.
4. Гаўрош, Н. В. Фразеалагічны слоўнік : для сярэдняй школы / Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешаў, Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Нар. асвета, 1973.
5. Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1972.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
7. Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007.
8. Фразеологический словарь русского языка : свыше 4000 словарных статей / под ред. А. И. Молоткова. – 3-е стереотип. изд. – М. : Рус. яз., 1978.
9. Жуков, В. П. Русская фразеология : учеб. пособие для филол. спец. вузов / В. П. Жуков. – М. : Высш. шк., 1986.
10. Жуков, В. П. Семантика фразеологических оборотов : учеб. пособие для пед. ин-тов / В. П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978.
11. Лепешаў, І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова : спрэчныя пытанні : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2002.
12. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1999.
13. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983.
14. Юрчанка Г. Ф. І коціца і валіцца : устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972.
15. Aksamitow, A. Słownik frazeologiczny białorusko-polski = Беларуская-польскі фразеалагічны слоўнік / A. Aksamitow, M. Czurak. – Warszawa : Instytut Sławiastyki PAN, 2000.
16. Бирих, А. К. Словарь русской фразеологии : историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. М. Степанова. – СПб. : Фолио-Пресс, 1988.
17. Ужченко, В. Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма матер, 2002.
18. Русско-болгарский фразеологический словарь. – М. : Рус. яз.; София : Наука и искусство, 1980.
19. Гюлумянц, К. М. Польско-русский фразеологический словарь : в 2 т. / К. М. Гюлумянц. – Минск : Экономпресс, 2004. – Т. 1.
20. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа : звыш 6000 слоўн. арт. / уклад. А. С. Аксамітаў [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.

Мікалай ДАЊЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

ВАРЫЯНТНЫЯ ІНФІНІТЫВЫ

СЕКЧЫ, СЯЧЫ

Нядаўна ў рэдакцыі адной беларускай газеты зайшла гаворка пра “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1977 – 1984). У прыватнасці, што падчас яго падрыхтоўкі не былі належным чынам улічаны дадзеныя фундаментальнай картатэкі Сектара лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. Згадваліся прыклады, пра якія пісалася ў навуковай літаратуры і СМІ, называліся і новыя.

На ўвагу размоўцаў трапілі дзеясловы *перасекчы*, *перасячы*. З ходу, у скупаслоўным дыялогу, без дастатковага залучэння моўных фактаў нельга было даць пераканальнай ацэнкі гэтым варыянтам.

Ужо дома заняўся ўзнятай тэмай. Успомнілася, што пра падобныя словы (*секчы*, *сячы*, *сеч*) я пісаў яшчэ 44 гады таму ў артыкуле “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (Полымя. 1969. № 8), у якім выклаў сваё разуменне і бачанне новай лексікаграфічнай працы. Тады я працаваў у Інстытуце мовазнаўства АН Беларусі, удзельнічаў і ў складанні ТСБМ.

Захаваліся ў маіх паперах запісы (справаздача), якую працу я выканаў па тэме “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы”. На працягу верасня 1968 – ліпеня 1969 г. папярэдне адрэдагаваў 5214 слоў на літару А. Мною было таксама распрацавана 217 слоўнікавых артыкулаў на літару С. Аднак мой удзел у падрыхтоўцы ТСБМ не паказаны (гл. “Ад рэдакцыйнай калегіі”, т. 1, с. 5 – 6). Нагадваю пра гэта, каб чытачу было зразумела, чаму я нярэдка пішу пра недахопы ТСБМ так, нібы яны падгледжаны з сярэдзіны, падчас яго складання.

У палымянскім артыкуле я распавёў пра падрыхтоўку ТСБМ, выказаў меркаванні наконт таго, якім мае быць ствараны Слоўнік.

Падаю фрагмент гэтага артыкула.

«Спецыфіка працы лексікаграфа вымагае ад яго надзвычайнай пільнасці пры карыстанні матэрыяламі картатэкі. Бясспрэчна, картатэка дае самыя аб’ектыўныя, бесстароннія звесткі пра слова. Праілюструем гэта прыкладамі.

Шмат якія словы, зафіксаваныя ў БРС [1], на падставе новых, папоўненых матэрыялаў карта-тэкі набываюць іншую характарыстыку. У БРС

пададзены як раўнапраўныя дзве формы дзеяслова – *сячы* і *сеч* (і ўсе вытворныя ад іх: *высечы*, *высеч*, *засячы*, *засеч* і пад.). А форма *секчы* (і вытворныя: *высекчы*, *засекчы* і пад.) нават не фіксуецца, хоць паводле “Дыялекталагічнага атласа” яна пашырана на ўсёй тэрыторыі Беларусі (побач з *сячы* і *сеч*). Картатэка ж дае ў два разы большую колькасць ужыванняў слова *секчы*. Інфінітыў *сеч* у пісьмовай беларускай мове амаль не засведчаны (за выключэннем прыказак і прымавак, дзе гэтая форма падтрымліваецца неабходнасцю захавання рытміку і рыфму). Тлумачальны слоўнік дасць новае размежаванне разгледжаных формаў».

Так лічыў малады мовазнаўца. А як адбылося на справе?

У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (1977 – 1984), насуперак дадзеным фундаментальнай картатэкі, дзеясловы *сячы*, *адсячы*, *засячы* і падобныя падаюцца як асноўныя, а да іх адсылаюцца варыянты *секчы*, *адсекчы*, *засекчы*, хоць апошнія пераважаюць колькасна. Разам з тым укладальнікі ТСБМ зрабілі правільна, апусціўшы ненарматыўныя дзеясловы *сеч*, *абсеч*, *пасеч*, *пасечся* ды іншыя, якія ёсць у БРС-1962.

Цікава прасачыць ужыванне варыянтных інфінітываў у адпаведных слоўнікавых артыкулах, дзе даюцца пашпартызаваныя сказы-ілюстрацыі. Выяўляецца. Толькі ў адным сказе сустраўся інфінітыў на *-чы*: *Трэба было да вясны ссячы і прывесці ў парадак дзялянку, якую адвялі калгасу*. Ермаловіч. І яшчэ аналагічныя неазначальныя формы дзеясловаў ужыты ў фразеалагізмах *рассячы гордзіеў вузел*, *засячы час*. Але тут можна дапусціць, што гэтыя формы ў ТСБМ з’явіліся ў выніку непасрэднага, набліжанага да рускай мовы перакладу выразаў *рассечь гордиев узел*, *засечь время*. Такое меркаванне пацвярджаецца наступным фактам.

У “Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы” І. Лепешава [3] падаецца артыкул **СЕКЧЫ** ○ **сэ́кчы (сячы) го́рдзіеў ву́зел** <чаго>; **рассе́кчы (рассячы) го́рдзіеў ву́зел** <чаго>. Ужыванне фразеалагізма ілюструецца сказами, дзе ёсць разы: *секчы гордзіеў вузел* (І. Шамякін), *рассекчы гордзіеў вузел* (С. Палуян, “Звязда”). З дзеясловамі *сячы*, *рассячы* прыклады не прыводзяцца.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

Слоўнік змяшчае і яшчэ фразеалагізмы з дзеясловам *секчы*: **секчы (сячы, падсякаць, рубіць) сук, на якім сядзіш; секчы (сячы, рубіць, рэзаць, падразаць) пад карань.**

Заўважаем: дзеяслоў *секчы* кваліфікуецца ў аўтарытэтай лінгвістычнай працы як асноўны (сярод варыянтаў, сінонімаў) у складзе ўстойлівых выразаў.

Вяртаючыся да ТСБМ, падкрэслім. На ўсе 17 слоўнікавых артыкулаў тыпу *абсячы, абсекчы*, дзе ёсць пашпартызаваная ілюстрацыя, – толькі адзін бясспрэчны прыклад з інфінітывам *ссячы*. Нашмат болей пададзена сказаў з неазначальнай формай дзеясловаў на *-кчы*: *адсекчы, насекачы, перасекчы* (2 разы), *рассекчы, ссекчы* (2 разы).

Пераважная колькасць дзеясловаў-ілюстрацый даецца ў асабовых формах (32): *абсек, асеклася, засекалі* ды інш. Таму імі не можа адназначна пацвярджацца форма адпаведнага інфінітыва: *абсекчы* ці *абсячы, засекачы* ці *засячы*.

У дэфініцыях і ў непашпартызаваных спалучэннях-ілюстрацыях укладальнікі ТСБМ ужываюць паслядоўна формы на *-чы (сячы)*, грунтуючыся не на рэальных моўных фактах, а на меркаванні апраўданы, што формы без каранёвага *к (перасячы, а не перасекчы)* – асноўныя. Між іншым у пэўных кантэкстах (калі стаяць у пачатку) інфінітывы *засячы, рассячы* могуць успрымацца двухсэнсава – як формы загаднага ладу.

Шкада, што ўкладальнікі ТСБМ не далі хоць бы па адным жывым аўтарскім прыкладзе да ўсіх вытвораў з каранем *-сяч-*: *абсячы, дасячы, перасячы* і г. д. А можа, на этапе стварэння Слоўніка такіх слоў не фіксавала фундаментальная картатэка? Тады гэта ўжо нешта кажа – на карысць формаў тыпу *секчы*.

Выклад матэрыялу заканамерна падводзіць да важнага пытання: як падаюцца разгледзеныя неазначальныя формы дзеясловаў у найноўшых слоўніках?

Аб’ектыўную пазіцыю занялі складальнікі “Слоўніка беларускай мовы” [5] і “Вялікага слоўніка беларускай мовы” [4], якія выйшлі ў свет у 2012 г. У іх змешчаны абодва варыянты: *абсекчы – абсячы, дасекчы – дасячы* і г. д. Пры гэтым не паказваецца, які з варыянтаў асноўны. Такім чынам, не абмяжоўваецца права выбару слова карыстальнікам мовы.

А вось “Граматычны слоўнік дзеяслова” [2] у гэтым выпадку, як у многіх іншых (пра што пісалася ў друку), апынуўся не на вышыні. Ён адсякае, адкідае многія варыянты, часам нават тыя, што больш характэрныя для беларускай мовы. У ГСД дзеясловы на *-кчы (абсекчы, насекачы)* апушчаныя.

Моўная ж практыка сведчыць пра іншае: у сучасных тэкстах звычайна сустракаем дзеясловы з зычным *к* у карані.

Мы, васьмёра, вырашылі ісці на поўнач, каб справа ад нас засталіся вёскі Жукаўка, Шапялі, Лекараўка, перасекчы Даўгінаўскі тракт – Даўгінаўскі шлях (Ф. Янкоўскі). *Як рассекчы вузел даўгабуду* (Звязда. 5.07.3013). ... *каб адсекчы дэманстрантаў ад праезнай часткі, выцеснілі калону на тратуар* (Наша слова. 7.08.2013). *Калі ўсё ўжо прачытана-абмеркавана, чалавек дастае з-за пазухі скрутак паперы і, не чакаючы ніякага дазволу, пачынае чытаць свае вершы... Чытае доўга, без перапынку. Дзіўна, але ў мяне зусім не ўзнікае жадання яго абсекчы, спыніць* (А. Усеня).

Заканамернасць (абгрунтаванасць) ужывання ў беларускай мове дзеяслоўных формаў тыпу *адсекчы* становіцца больш зразумелай, калі звярнуцца да гістарычнай граматыкі.

Неазначальная форма дзеяслова ў праславянскай мове канчалася на *-ти*: **могти, *пекти, *стыкти*. Спалучэнні *гт, кт* перад *і* змяніліся: *могти – мочи, стыкти – стьчи, пекти – пьчи*. У мове беларускай народнасці пад уплывам формаў *магу, сяку* аднавіўся заднеязычны і ў інфінітывах *магчы, секчы*. Развіўся спецыфічна беларускі інфінітыўны суфікс *-чы*. У рускай мове ў дзеясловах тыпу *стричи, лечи, мочи, сечи* канцавы *и* страціўся: *стричь, лечь, мочь, сечь* [6, с. 64, 184, 185].

Такім чынам, неазначальная форма дзеяслова *секчы* (і адпаведныя вытворы *абсекчы, адсекчы, высекчы, дасекчы, засекачы, падсекчы, перасекчы, ссекчы*) – жывая і заканамерная ў беларускай мове. Гэтай форме варта аддаваць перавагу. Сказанае, аднак, не азначае, што, рыхтуючы да друку тэксты ранейшых выданняў, мы павінны замяняць ёю ўжыты варыянт *сячы*. Апошні колькі дзесяцігоддзяў укараняўся ў літаратурнамоўнай практыцы на “законнай” падставе – з дапамогай нарматыўных слоўнікаў: “Руска-беларускага слоўніка” (1953), “Беларуска-рускага слоўніка” (1962), “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977 – 1984).

Спіс літаратуры

1. **Беларуска-рускі слоўнік.** – М. : Дзярж. выд-ва замежных і нацыянальных слоўнікаў, 1962.
2. **Граматычны слоўнік дзеяслова.** – Мінск : Беларус. навука, 2007.
3. **Лепешаў, І. Я.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993.
4. **Піскуноў, Ф. А.** Вялікі слоўнік беларускай мовы / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Выдавец З. Колас, 2012.
5. **Слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Беларус. навука, 2012.
6. **Янкоўскі, Ф.** Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1983.

ЗАЛАЦІНКІ НАРОДНАЙ МОВЫ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ З КАМΠΑНАТАМІ-ГЕРМАНІЗМАМІ

У артыкуле апісваюцца па прадметна-тэматычных групах выяўленыя ў гаворках Гродзеншчыны фразеалагізмы, у склад якіх уваходзяць германізмы. Падлічваецца колькасць фразеаактыўных германізмаў і ўтвораных ад іх фразеалагізмаў, прыказак і прымавак. Праводзіцца аналіз фразеаўтваральнай актыўнасці мясцовых германізмаў.

Ключавыя словы: *фразеалагізмы, фразеаактыўныя германізмы, фразеаўтваральная актыўнасць.*

In the article the phraseologisms with germanisms which were revealed in Grodno dialects are described in the object-thematic groups. The quantity of the phrase active germanisms and phraseologisms, proverbs and sayings which were formed of them is calculated. The phrase formation activity of dialectal germanisms is analysed.

Гістарычныя ўмовы развіцця гродзенскага рэгіёна вызначылі наяўнасць у мове мясцовых жыхароў шматлікіх германізмаў (588 лексічных адзінак, разам з іх варыянтамі, дэрыватамі, варыянтамі дэрыватаў – 1226). Да германізмаў (у вузкім сэнсе слова) намі адносяцца запазычанні з нямецкай мовы. Разглядаюцца словы, якія з'явіліся ў гаворках Гродзеншчыны непасрэдна з нямецкай мовы ці праз пасярэдніцтва іншых моў (польскай, чэшскай, рускай, літоўскай, мовы ідыш), а таксама лексічныя адзінкі з лацінскай, французскай, грэчаскай, італьянскай, іспанскай моў, якія ў дыялектную мову гэтага рэгіёна трапілі менавіта праз нямецкую мову, адаптаваўшыся ў ёй пэўным чынам.

У большасці выпадкаў пра трывалае засваенне германізмаў дыялектнай мовай жыхароў Гродзеншчыны сведчыць іх здольнасць уступаць у фразеалагічныя сувязі і ўваходзіць у склад фразеалагічных зваротаў, прыказак і прымавак.

Для выяўлення і семантызацыі фразеалагізмаў Гродзеншчыны былі выкарыстаны матэрыялы 17 лексікаграфічных [2 – 5, 8 – 20] і чатырох фразеаграфічных крыніц [21, 7, 6, 1]. Для аналізу фразеаўтваральнай актыўнасці германізмаў усе выяўленыя намі ў гаворках Гродзеншчыны фразеалагізмы размяркоўваюцца па прадметна-тэматычных групах у складзе побытавай (1.1 – 1.5) і прафесійна-вытворчай (2.1 – 2.3) лексікі (у выпадку мнагазначнасці германізма фразеалагізм адносіцца да прадметна-тэматычнай групы, якая адпавядае яго фразеалагічнаму значэнню).

1.1. Назвы мэблі, посуду і іншага хатняга набытка:

з *пад бляхі* 'адстоенае, адзеленае ад смятаны (малако)';

чыста хадзіць каля посуду (пасудку, чаркі, міскі, талеркі, кілішка) 'добра піць, есці, з'ядаць ці выпіваць усё, што падаюць, наліваюць';

тры карабы з вярхом (вяршком, верхам), у тры карабы 'вельмі многа і абы-чаго';

наступіць на корак іран. 'залішне выпіць спіртнога, ап'янець'; *панюхаць корак* іран. 'выпіць спіртнога, напіцца';

нос кульбачкай не дастаць 'хто-н. вельмі ганарыцца, фанабэрыцца, зазнаецца; да каго-н. не падступіцца'; *як да свінні кульбачка* 'нязграбна'; *як свінні кульбачка* 'зусім не (падыходзіць што-н. каму-н.)';

на могліцах з ліхтарамі шукаюць 'хто-н. скоро памрэ, загіне; каму-н. пара паміраць';

як чорт на пудэлку 'вельмі актыўны (круціцца)';

як рандэлькам на зубах 'вельмі сорамна каму-н., хто-н. перажывае знявагу, абразу';

1.2. Назвы адзення, абутку, тканіны і скуры, вырабаў з іх і некаторых прадметаў упрыгожвання:

андарак у зубы жарт.-іран. 'вельмі паспешліва, як можна хутчэй (бегчы, даганяць і пад.)';

у гаплюк '1. вельмі (згорбіцца, сагнуцца, скруціцца і пад.); 2. моцна (пахудзец)';

з каўняром з'есці 'многа і часта едучы давесці да беднасці каго-н.'; *кату на каўнер* іран. 'малы, невысокага росту'; *свінні на каўнер* іран. 'малы, невысокі, нізкарослы'; *налажыць у каўнер* 'пабіць каго-н., расправіцца з кім-н.'; *у каўнер* няўхвальн.

'1. груба, з лаянкай ці пабаямі (гнаць, выганяць, праганяць каго-н.); 2. прымусова, гвалтам (падганяць каго-н. у працы)'; *як вош на каўнер* асудж.

'назойліва, несупынна (лезці)'; *як чэрці пад каўняром калдычуць* 'вельмі цягне да выпіўкі';

як панчоха 'вельмі павольна, не спяшаючыся';

адкінуць сандалі 'памерці'; *часаць сандалі* 'ісці адкуль-н., уцякаць'; *шараваць сандалі* 'танцаваць';

шнуркі развяжуцца 'хто-н. будзе біты, пакараны';

як на шпільцы 'спакойна, нерухома (сядзец)';

1.3. Назвы страў і напояў:

будзе Юрка ў споведзі сем бліноў з'еўшы '1. што-н. не адбудзецца, не выканаецца, не спраўдзіцца; 2. невядома, ці адбудзецца што-н.'; *як чорт у гнілыя (у кіслыя) грыбы (бліны)* няўхвальн. 'вельмі моцна (улезці, ублытацца, убіцца ў якую-н. справу)';

таўкач на гнілыя картоплі асудж. 'някемлівы, бесталковы, ні на што не здатны чалавек';

клёцкі з душами гумар. 'калдуны'; *не клёцкі сёрбаць* 'сур'ёзная, нелёгкая справа для каго-н.'; *хватаць гарачыя клёцкі* няўхвальн. 'гаварыць невыразна, неразборліва'; *як Марцін да клёцак* ухвальн. 'умела, удала (падыходзіць да каго-н.)';

ласы на **прысмакі** 'любіць смачна паесці';
даць **пыцялю** 'накрычаць, насварыцца';

дзякаваны **хлеб** 'аддзяка як помста, кепства за кепства, злом – на зло'; *есці хлеб поўным ротам* 'быць багатым, жыць у дастатку, заможна'; *закрыць хлебарэзку* груб. 'замоўкнуць'; *ісці (пайсці) на свой хлеб* 'пачынаць жыць самастойна, станавіцца на свае ногі, зарабляць на сябе'; *лёгка (лягчэйшы) хлеб* 'лёгкая праца, без лішняга напружання сіл'; *на хлеб не намажаш жарт.-іран.* 'не атрымаеш матэрыяльнай карысці ад чаго-н.'; *на хлеб спяваць* 'жабраваць з песняю'; *праз хлеб хлеба (крошкі) шукаць* асудж. 'не цэнячы па-сапраўднаму таго добрага, што ёсць, хацець яшчэ лепшага, большага, невядома чаго'; **хлеб адданы** 'пра цяжкае жыццё, долю'; 'помста, аддзяка, кепства за кепства'; **хлеб аддаць** 'адпомсціць'; **хлеб ламаны крупы драны** 'хто-н. жыве на поўным забеспячэнні, ні пра што не клапацячыся'; **хлеб ногі ад'еў** '1. няўхвальн. хто-н. ідзе павольна ці, ідучы, чапляецца за што-н. нагамі; 2. асудж. хто-н. сядзіць, рассеўся'; **хлеб рукі ад'еў** асудж. 'хто-н. нязграбна трымае што-н. ці абы-як робіць, зрабіў што-н.'; *хоць з хлебам еш* 'вельмі добры, спагадлівы, мяккі (пра чалавека)'; *цяжкі хлеб* 'цяжкая фізічная праца, праца, якая патрабуе вялікіх намаганняў'; *шукаць лёгкага хлеба* 'не любіць працаваць' і інш.

1.4. Назвы транспартных сродкаў, іх частак і прылад: *гараць буксы* 'вельмі хочацца піць (пасля выпіўкі, п'янкі, перапою)';

папускаць (папусціць) лейцы 'паслабляць увагу, патрабаванні, пільнасць, даваць аслабку';

як Франак у аўтобусе іран. 'важна, фанабэрыста (паводзіць сябе)', 'нетактоўна'.

1.5. Назвы адзінак вымярэння і колькасці: *за адну мінуту* 'вельмі хутка, зараз жа, за кароткі час (зрабіць што-н.)';

роем (шнурам) хадзіць 'карыстацца поспехам у каго-н.';

жыць з пуда 'жыць за кошт таго, што ўрадзіла ці зарабіў'.

2.1. Найменні людзей паводле прафесіі, пасады і роду заняткаў: **майстар** на ўсе рукі 'здольны да працы чалавек'; **майстар-клёпка**, **майстар-піпка** няўхвальн. 'чалавек, які выконвае нейкую працу няўмела, абы-як'.

2.2. Назвы прылад, працоўных працэсаў, прадпрыемстваў і прадуктаў вытворчасці: *дарогу баранаваць* 'ісці няўпэўнена, хістаючыся з боку ў бок'; *што з бараню ў лесе* няўхвальн. 'без толку, безвынікова (гаварыць)'; *як лісіца пад барану* 'дрэнна (схавацца)';

хадзіць на дроце 'быць паслухмяным, бездакорным';

палкай (крукам) носа не дастаць 'ганарыцца, задавацца, ставіць сябе вышэй за іншых';

закрыць лятарню груб. 'замоўкнуць'; *накрыць лятарню* гумар. 'надзець галаўны ўбор'; *ліса фарбаваць* 'быць няшчырым, выкручвацца, хітручы';

тупы як шляга асудж. 'вельмі (тупы, неразумны)'; *што шляга* 'вельмі тупы, неразумны хто-н.'; *як шпунт ад бочкі* іран. 'малога росту хто-н.'.

2.3. Назвы збудаванняў, іх частак, будаўнічых матэрыялаў: **бэлькі падбіваць** 'гультаяваць, займацца пустымі справамі'; *закінуўшы ногі на бэльку* няўхвальн. 'без справы, без жадання працаваць (ляжаць)';

псаваць гонту 'рабіць абы-як';

на кант ухвальн. 'акуратна, модна, шыкоўна (апануты хто-н.)';

затала клямка асудж. 'скончылася, канец чаму-н. для каго-н.'; *каўбасамі клямку завязваць* жарт.-іран. 'жыць багата, заможна'; *пацалаваць у клямку* 'не дабіцца чаго-н., не застаўшы каго-н. дома'; *трымаць язык на клямцы* 'трымаць у сакрэце, не прагаварыцца';

як чорт з коміна вылезшы няўхвальн. 'вельмі брудны, запэцканы';

белы як крэта 'бледны';

як мур ухвальн. 'моцны, здаровы, дужы хто-н.';

ад рыштока да рыштока няўхвальн. ('ісці) хістаючыся з боку ў бок (пра п'янага)';

у трубы (у трубу, трубою) віцца (навіцца) 'вельмі добра расці (пра збажыну)';

трымаць у цвіку 'выхоўваць у патрабавальнасці'; *як цвік (цвічок)* 'вельмі п'яны, не можа ісці не хістаючыся';

узятло ў шпар 'стала вельмі моцна непакоіць што-н., каго-н.'.

Германізмы сталі кампанентамі прыказак і прымавак. Яны падаюцца намі таксама ў межах прадметна-тэматычных груп, да якіх адносяцца германізмы ў іх складзе:

1.1. *Каму што, а Ганці кубел.*

1.2. *Хоць воўна, абы кішка поўна.*

1.3. *З прыгожага ліца не спячэш блінца. Калі мука пацячэ, то і салоха бліноў напячэ.*

Без хлеба поўабед. Да каляд печ хлеб пячэ. Дзе гной, там і хлеб. Добра кашы пры хлебу, добра бабе пры дзеду. Еў бы і ваду, каб хлеб быў. З краўца, шаўца і музыкі хлеб невялікі. Кажуць, што і масла хлебам мажуць. Калі хочаш хлеб мець, то трэба зямліцы глядзець. Лепей хлеб з вадой, абы не з бядой. Май халодны – год хлебародны. На Пятра баба хлеба напаяла [новага]. Не будзе дожджыка ў маю, не будзе хлеба гультаю. Не глядзі на неба, няма там хлеба. Пад'ясі ад сына хлеба, як ад старой курыцы як. Хлеб не зяць, які ўдаўся, такі з'ядаць. Хлеб не ўдаўся: пад скарынку кот схаваўся. Хлеб ямо траякі: белы, чорны і ніякі. Хлеб – ні жонка: хлеб з'ясі і няма яго, а жонка благая астаетца. Як грыміць на лёд, то будзе хлеб, як мёд і інш.

Табліца. Фразеаўтваральная актыўнасць германізмаў.

Прадметна-тэматычная група	Колькасць германізмаў у складзе фразеалагізмаў, прыказак і прымавак	Колькасць утвораных ад германізмаў фразеалагізмаў, прыказак і прымавак
Назвы мэблі, посуду і іншага хатняга начыння	10	12
Назвы адзення, абутку, тканіны і скуры, вырабаў з іх і некаторых прадметаў упрыгожвання	8	16
Назвы страў і напояў	7	53
Назвы транспартных сродкаў, іх частак і прылад	3	3
Назвы адзінак вымярэння і колькасці	4	5
Найменні людзей паводле прафесіі, пасады і роду заняткаў	1	3
Назвы прылад, працоўных працэсаў, прадпрыемстваў і прадуктаў вытворчасці	7	12
Назвы збудаванняў, іх частак, будаўнічых матэрыялаў	12	19
Усяго	52	123

1.5. *Пяць мінут страху – і дзве кішэні яблыкаў.*

Як у Вільні, так і тут: сорок фунтаў, так і пуд.

2.2. *Разбярэшыся тут з табою, як у лесе з бярэганюю, то за елку, то за хвою.*

2.3. *З сынам сварыся і за печ дзяржыся, а з зяцем сварыся і за клямку дзяржыся.*

Парадак, як у жудзіна ў хаце: сем акон і адна шыба.

Ходзіць ад коміна да коміна, дзе пахне скарміна.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць пра даволі высокую фразеаўтваральную актыўнасць мясцовых германізмаў: у фразеалагізмах, прыказках і прымаўках Гродзеншчыны ўжываюцца германізмы ўсіх прадметна-тэматычных груп, у асобных выпадках адзін і той жа германізм уваходзіць у склад адразу трох устойлівых выразаў: *кульбачка, сандалі, майстар*; чатырох – *блін*; пяці – *клёцкі, клямка*; сямі – *каўнер*. Самая вялікая частотнасць ужывання характэрна для германізма *хлеб* (40 прыкладаў), што тлумачыцца важнасцю самога прадукту ў жыцці чалавека. Адразу два германізмы ўваходзяць у склад аднаго ўстойлівага выразу – *шараваць сандалі*; *Як у Вільні, так і тут: сорок фунтаў, так і пуд*. У двух выпадках адзін і той жа германізм паўтараецца два разы: *ад рыштока да рыштока*; *Ходзіць ад коміна да коміна, дзе пахне скарміна*.

Колькасць фразеаактыўных германізмаў Гродзеншчыны і ўтвораных ад іх фразеалагізмаў, прыказак і прымавак па прадметна-тэматычных групам паказвае табліца. Як бачым, найбольшая фразеаўтваральная актыўнасць уласціва германізмам прадметна-тэматычнай групы назваў збудаванняў, іх частак, будаўнічых матэрыялаў, што падкрэслівае значны ўплыў нямецкай мовы на важную сферу жыцця мясцовых жыхароў.

Вялікая колькасць германізмаў у складзе прааналізаваных фразеалагізмаў, прыказак і прымавак у гаворках Гродзеншчыны (фразеаўтваральная актыўнасць уласціва 8,8% разгледжаных лексем) служыць доказам іх адаптацыі да дыялектнай мовы рэгіёна.

Спіс літаратуры

1. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000.
2. Жывое народнае слова : дыялектал. зб. / пад рэд. П. А. Міхайлава, І. Я. Яшкіна. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.
3. Жывое наша слова / пад рэд. Л. П. Кунцэвіч, І. Я. Яшкіна. – Мінск : Беларус. навука, 2001.
4. Жывое слова / пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, І. Я. Яшкіна. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978.
5. З народнага слоўніка / пад рэд. А. А. Крывіцкага, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
6. Лепешаў, І. Я. З народнай фразеалогіі : дыферэнцыяльны слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1991.
7. Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972.
8. Народнае слова / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
9. Народная лексіка / пад рэд. А. А. Крывіцкага, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977.
10. Народная словатворчасць / пад рэд. А. А. Крывіцкага, І. Я. Яшкіна. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979.
11. Народныя скарбы : дыялектал. зб. (да 80-годдзя А. А. Крывіцкага) / пад рэд. Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Права і эканоміка, 2008.
12. Скарбы народнай мовы : дыялектал. зб. / пад рэд. Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Права і эканоміка, 2005.
13. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979 – 1986.
14. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / пад рэд. М. А. Даніловіча, П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 1999.
15. Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік (З гаворак Зэльвеншчыны) / П. У. Сцяцко. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1970.
16. Сцяцко, П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972.
17. Сцяцко, П. У. Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2005.
18. Сцяшковіч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972.
19. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983.
20. Цыхун, А. П. Скарбы народнай мовы / А. П. Цыхун. – Гродна : ГрДУ, 1993.
21. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1968.

Святлана МАСЛЕНІКАВА,

выкладчык кафедры нямецкай мовы

Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.06.2013 г.

ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ НУМАРАЛЬНЫХ АДЗІНАК

НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКІХ І АНГЛІЙСКІХ ПАРЭМІЙ

Артыкул прысвечаны кантрастыўнаму даследаванню семантычных характарыстык нумаральных адзінак *чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць*, аналізу іх функцыянальных уласцівасцей у беларускім і англійскім парэміялагічных фондах. У працы выяўляюцца тыпалагічна агульныя рысы ўспрымання колькасці, а на іх фоне – нацыянальныя асаблівасці, якія падкрэсліваюць унікальнасць колькасных уяўленняў кожнага этнасу.

Ключавыя словы: *катэгорыя квантытатывнасці, дакладная колькасць, нумаральныя адзінкі, лічбы, парэміі, кантрастыўны аналіз, лінгвакультуралагічны аспект.*

In the given article the author presents the results of the comparative research of the numerals *four, five, six, seven, eight, nine* in Belorussian and English proverbs and reveals common features and idioethnical peculiarities in quantity perception and its verbalization.

З дапамогай нумаралогіі людзі ва ўсе часы не толькі асэнсоўвалі навакольны свет, макра- і мікракосмас, абстрактна ўтваралі яго структуру і законы быцця, але і вызначалі ў ім сваё месца, ролю, паводзіны. Лік абагаўлялі і надзялялі яго магічнымі, трансэндэнтнымі ўласцівасцямі. Ён выконваў галоўную ролю ў рытуальных і культурных дзеяннях, у фальклорных і літаратурных тэкстах. Прычыну такога стаўлення да ліку даследчыкі бачаць у тым, што колькасць і кошт былі сакралізаванымі сродкамі, з дапамогай якіх пры неабходнасці вызначалася структура космасу і правілы арыентацыі ў ім чалавека.

Пад нумаральнымі адзінкамі мы разумеем дакладныя лічбавыя велічыні, якія суадносяцца з элементамі натуральнага шэрагу. Беларускія лічэбнікі *чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць* і англійскія *four, five, six, seven, eight, nine* атрымалі фіксацыю ў філасофскім жанры народнай культуры – прыказках і прымаўках. Разгледзім семантычныя характарыстыкі названых нумаральных адзінак, прааналізуем іх функцыянальныя ўласцівасці ў беларускіх (137) і англійскіх (75) парэміях, выбраных са зборнікаў і слоўнікаў беларускіх і англійскіх прыказак і прымавак [1 – 7].

Чатыры – лік, які сімвалізуе раўнавагу, завершанасць, стабільнасць, паўнавартаснасць, таму што адлюстроўвае бакі свету: поўнач і поўдзень, усход і захад. Лік *чатыры* ўключае ў якасці базавыя, сэнсаўтваральнага кампанента лік *тры*: з чатырох бакоў свету актуальнымі для чалавека заўсёды былі толькі тры, чацвёрты заставаўся закрытым, завуалёваным, хутчэй за ўсё, выступаў антаганістам да ўсіх астатніх [8, с. 743].

Прааналізаваны фактычны матэрыял (9 беларускіх і 18 англійскіх парэміяў) паказаў, што колькасць *чатыры* рэалізуе наступныя квантыватывныя значэнні:

а) ‘мала’, якое атрымлівае агульную негатыўную адзнаку як у беларускіх, так і ў англійскіх парэміях: *Пакуль жывеш – усяго трэба, а як памрэш – чаты-*

ры дошкі і зямлі трошкі. He that has but four and spends five, has no need for a purse – літаральна ‘У каго чатыры манеты, а ён траціць пяць, таму не патрэбен кашалёк’ – пра марнатраўных людзей;

б) ‘шмат’, якое нясе нейтральную канатацыю: *Конь на чатырох нагах спатыкаецца. If the first of July it be rainy weather, ‘twill rain more or less for four weeks together* – літаральна ‘Калі першага ліпеня дажджлівае надвор’е, то дождж будзе ісці прыкладна чатыры тыдні’ – народная прымета; негатыўную канатацыю: *Ад чатырох гадоў, ад старых дзядоў не мецена хата. One white foot – buy him; two white feet – try him; three white feet – look well about him; four white feet – go without him* – літаральна ‘Адзін капыт белы – купляй каня, два – правер яго, тры – уважліва агледзь яго, чатыры – не бяры яго’ – пра чалавека, які абяцае шмат, але нічога не выконвае.

У беларускай лінгвакультуры сімволіка ліку *чатыры* суіснуе ў процідзеянні з магічнай сутнасцю ліку *адзін*. Аналіз фактычнага матэрыялу выявіў наступныя асаблівасці бінарнай апазіцыі *адзін – чатыры*:

а) лік *чатыры* характарызуецца станоўча ў выпадку, калі ён лічыцца больш спрыяльным, чым *адзін*: *Лучшай дзевяраў чатыры, чым заловачка адна*;

б) *чатыры* набывае адмоўную канатацыю, калі гэтая колькасць становіцца залішняй: *Пазволь толькі мядзведзю адну лапу палажыць на сані, а ён паложы чатыры*.

Для англічан спецыфічнае выкарыстанне ліку *чатыры*, каб выказаць супрацьпастаўленне дабра і зла: *Four good mothers have four bad daughters: truth, hatred; prosperity, pride; security, peril; familiarity, contempt* – літаральна ‘У чатырох добрых маці – чатыры дрэнныя дачкі: праўда – нянавісць, росквіт – пыхлівасць, бяспека – пагроза, прыязнасць – пагарда’ – пра небяспеку праўды.

Акрамя нейтральнай і негатыўнай ацэнак, у англійскіх парэміях колькасць *чатыры* з семай

‘шмат’ атрымлівае таксама станоўчую адзнаку, калі гаворка ідзе пра карысць: *Four eyes see more than two* – літаральна ‘Чатыры вокі лепш, чым два’ – што не пад сілу аднаму, могуць зрабіць двое.

Аналіз фактычнага матэрыялу (8 беларускіх і 6 англійскіх парэмій) сведчыць пра тое, што нумаральная адзінка **пяць** рэалізуе квантытатыўнае значэнне ‘шмат’, якое атрымлівае нейтральную канатацыю: *Думаць трэба, як ажаницца, а ў пяць разоў больш, як разжаницца. He knows how many beans make five* – літаральна ‘Ён ведае, колькі бабоў у пяці штуках’ – пра чалавека, які разумее, што да чаго; негатыўную канатацыю (папрок): *З папových рукавоў выйшла б пняцера штаноў. A man at five may be a fool at fifteen* – літаральна ‘Чалавек у пятнаццаць гадоў можа быць такім жа дурным, як і ў пяць’ – пра людское глупства.

У беларускім парэміялагічным фондзе выяўлена 5 прыказак з бінарнай апазіцыяй *адзін – пяць*, дзе перавага аддаецца:

а) толькі колькасці *адзін* як найбольш каштоўнай: *За аднаго вучонага даюць пяць невучоных*;

б) толькі колькасці *пяць* як найбольш выгаднай: *Лепш пяць разоў умарыцца, як адзін раз пасварыцца*.

Прыклады ўжывання бінарнай апазіцыі *адзін – пяць* у англійскіх парэміялагічных тэкстах не сустракаюцца.

У беларускіх (5) і англійскіх (6) прымаўках і прыказках колькасць **шэсць** рэалізуе квантытатыўнае значэнне ‘шмат’ і нясе нейтральную ацэнку: *Лён сей позні, на шэсць дзеў. Six feet of earth make all men equal* – літаральна ‘Шэсць футаў зямлі робяць усіх людзей роўнымі’ – усе людзі паміраюць рана ці позна.

І толькі ў беларускіх парэміях **шэсць** можа атрымліваць адмоўную ацэнку: *Дзе кухараў шэсць, там нечага есць*. У гэтым прыкладзе вялікая колькасць (**шэсць**) разглядаецца як непажаданая.

Лік **сем** – адзін з вельмі моцных па сваёй інфарматыўнасці лікаў у традыцыйнай культуры беларусаў і англічан. *Сем* сканцэнтравала ў сабе шыфраграму акта першастварэння (касмаганічны аспект), феномены астранамічнага кшталту, увасобіла міфапаэтычную мадэль свету, асноўныя канцэпты сацыяльнай (сямейна-родавай) арганізацыі грамадства, а таксама квінтэсэнцыю ўтылітарна-прагматычнага вопыту чалавека [8, с. 512].

Колькасць *сем* у беларускіх (56) і англійскіх (16) парэміях аб’ектывуе квантытатыўнае значэнне ‘шмат’, якое нясе:

а) станоўчую ацэнку: *Мужык глядзіць у зямлю, а на сем сажон відзіць. Seven hours’ sleep will make a clown forget his design* – літаральна ‘Сем гадзін сну дапамогуць селяніну забыцца на сваю задуму’ – неабходны час для сну, каб чалавек адпачыў;

б) нейтральную ацэнку: *Ягнеша сем сёл аббрэша і назад прычэша. If you will have a good cheese, and have’n old, you must turn’n seven times before he is cold* – літаральна ‘Калі хочаш добры сыр, а не стары, варта пераварочваць яго сем разоў перад тым, як сыр астыне’ – неабходна прыкласці немалыя намаганні для дасягнення добрага выніку.

У некаторых беларускіх парэміях вялікая колькасць, што рэалізуецца лічэбнікам *сем*, проціпастаўляецца іншай, не менш магутнай сіле: *Сем седакоў – не воз, абы конь вёз*.

Сустракаецца таксама адмоўная адзнака колькасці *сем*, што аб’ектывуе значэнне ‘шмат’: *Плятун наплёў на цэлы вечар сем карабоў. У сямі нянек дзіця без носа (без вока). Сем гадоў нявестка жыла, а не ведала, што сучка свёкрава без хваста*.

Прааналізаваны фактычны матэрыял паказвае, што *сем* у беларускіх і англійскіх парэміях можа быць звязана з вобразам ‘час’: *Сем гадоў мак не радзіў, а голаду не было. Keep a thing seven years and you’ll always find a use for it* – літаральна ‘Захоўвай рэч сем гадоў і ты заўсёды зможаш выкарыстаць яе па прызначэнні’ – любой рэчы можна знайсці прымяненне.

Спецыфічнае толькі для беларускіх прыказак ужыванне ліку *сем* з лексемамі, якія рэалізуюць сему ‘прастора’: *Куме, куме, дурны вуме! Хадзі за сямь міль у піва. Сем вёрст да нябёс, і ўсё лесам*.

Акрамя таго, у беларускім і англійскім парэміялагічных фондах выяўлены шэраг прыказак, дзе выкарыстоўваецца апазіцыя *адзін – сем* з экспліцытным або імпліцытным утрыманнем станоўчай ацэнкі (41 беларуская і 10 англійскіх парэмій): *Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж. Measure seven times, cut one* ‘тое самае’. У прыведзеных прыкладах ухваляецца добрасумленнасць і адказны падыход да справы.

Нумаральная адзінка *сем* у апазіцыі *адзін – сем* можа несці негатыўную канатацыю ў беларускіх і англійскіх парэміях, дзе гаворыцца:

а) пра лянiвых людзей: *Адзін з сошкаю, а сямёрка з лыжкаю. One year’s seeding makes seven year’s weeding* – літаральна ‘Адзін год засеянай зямлі прывядзе да сямі гадоў пустазельнай травы’ – своечасова не праполатая зямля прынясе шмат клопату;

б) пра дакучлівых людзей: *Адзін дурань задасць столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць. A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years* – літаральна ‘Разумны сем гадоў не адкажа на пытанні, якія адзін дурань задасць за адну гадзіну’ – на ўсякага дурня розуму не напасешся.

Апазіцыя *адзін – сем* са станоўчай ацэнкай характэрна толькі для беларускіх прыказак. Бе-

ларусы аддаюць перавагу менавіта колькасці *сем*, калі гаворка ідзе пра вялікую сям'ю: *У каго сем – тым і доля ўсем, а ў каго адно – і тое не ладно*. Ухваленне колькасці *адзін* знаходзім у прыказках, дзе гаворыцца пра кемлівасць: *Адна ліса семярых ваўкоў ашукае*.

Для беларускіх парэмій таксама характэрна адмоўная канатацыя апазіцыі *адзін – сем*, калі гаворка ідзе:

а) пра людзей хітрых: *Сем на стог – адзін падаваць*;

б) пра людзей прагных: *З аднаго вала сем скур не дзяруць*.

Такім чынам, для беларускіх і англійскіх прыказак характэрна актыўнае ўжыванне лічэбніка *сем* для выражэння колькасных уяўленняў прамногае, прасторава-часавых паняццяў, а таксама станоўчых і адмоўных якасцей чалавека.

Восем – знакавы вобраз бяскончасці, узаемаспалучанасці, аб'яднання двух родаў. Мудрагелістая васьмёрка адначасова яднае і разводзіць дзве сферы суіснавання: нябесную і зямную.

У беларускіх і англійскіх парэміялогіях нумаральная адзінка *восем* прадстаўлена ў 7 беларускіх і 4 англійскіх прыказках. Гэты лічэбнік рэалізуе нейтральна афарбаваную сему 'шмат': *Прыйшла вясна – ужо часу няма; прыйшло лета – бярыся то за тое, то за гэта; надыйшла восень – яшчэ работ восем*. *If the wind is north-east, three days without rain, eight days will pass before south wind again* – літаральна 'Калі вецер з паўночнага ўсходу, то тры дні не будзе дажджу і восем дзён – паўднёвага ветру' – народныя прыкметы пра надвор'е.

Дзевяць – універсальны лік у лікавым кодзе традыцыйных светапоглядных уяўленняў беларусаў і англічан, які, замыкаючы шэраг простых натуральных лічбаў, уабраў у сябе шматпланавасць характарыстык сваіх папярэднікаў. Універсальнасць і таямнічая спалучанасць *дзевяткі* са сферай сакральных сэнсаў тлумачыцца тым, што яна сфакусавала ў сабе сілу Боскага трыадзінства, памножаную на самую сябе [8, с. 407].

Семантычны аналіз выявіў 6 беларускіх і 15 англійскіх парэмій, дзе лічэбнік *дзевяць* дэманструе квантытатыўнае значэнне колькасці звыш меры, якая атрымлівае станоўчую ацэнку: *Усім па сем, а хазяіну восем, што хораіша просіць, а хазяюшке дзевяць, што хораіша дзеліць*. *When you can tread on nine daisies at once, spring has come* – літаральна 'Калі захапіў дзевяць маргарытак адразу – гэта значыць, што прыйшла вясна' – пра прыход вясны.

Аналіз фактычнага матэрыялу выявіў прыказкі, якія змяшчаюць бінарную апазіцыю *адзін – дзевяць*. Беларусы аддаюць перавагу большай колькасці (*дзевяць*): *Лепш дзевяць дзевераў, чым адна залюка*. Англічане ж лепшай лічаць колькасць

адзін, якая прыносіць карысць: *A stitch in time saves nine* – літаральна 'Адзін шывок, зроблены своечасова, каштуе дзевяці' – лягчэй папярэдзіць памылку, чым выпраўляць яе наступствы.

Супастаўляльнае даследаванне квантытатыўных беларускіх і англійскіх адзінак *чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць* у парэміялагічных тэкстах дзвюх структурна розна тыповых моў выявіла наяўнасць агульных і нацыянальна-спецыфічных рыс у рэпрэзентацыі дакладнай колькасці. Агульнае для беларускіх і англійскіх прыказак – выкарыстанне лічэбнікаў натуральнага шэрагу для аб'ектывацыі квантытатыўнага значэння 'шмат' з нейтральнай канатацыяй (*чатыры / four, пяць / five, шэсць / six, сем / seven, восем / eight*), станоўчай канатацыяй (*сем / seven, дзевяць / nine*) або адмоўнай канатацыяй (*чатыры / four, пяць / five*). Лічэбнік *чатыры*, акрамя сэнсу 'шмат', рэалізуе сему 'мала' з агульнай негатыўнай ацэнкай. Беларускія і англійскія парэміялагічныя тэксты з бінарнай апазіцыяй *адзін – сем* характарызуюцца экспліцытным або імпліцытным утрыманнем станоўчай ацэнкі: як беларусы, так і англічане ўхваляюць добрасумленнасць і адказны падыход да справы. Негатыўная ацэнка ўласціва парэміям, у якіх гаворка ідзе пра лянівых або дакучлівых людзей. Акрамя таго, *сем* у беларускіх і англійскіх прыказках можа быць звязана з вобразам 'час'. Тыпалагічна агульная для дзвюх лінгвакультур аб'ектывацыя лічэбнікам *дзевяць / nine* лексічнага значэння 'колькасць звыш меры'.

Асаблівасць англійскіх парэмій – станоўчая ацэнка колькасці *four* у значэнні 'шмат', калі гаворка ідзе пра карысць. Характэрная рыса для носьбітаў англійскай мовы – перавага колькасці *one* у бінарнай апазіцыі *one – nine*, бо гэты лік прыносіць карысць.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А. С. Прыказкі і прымаўкі / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Беларус. навука, 2000.
2. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011.
3. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / рэд. А. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
4. *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs* / J. Simpson, J. Speake. – 3rd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2003.
5. *The Oxford dictionary of English proverbs* / P. F. Wilson. – 3rd ed. – Oxford : The Clarendon Press, 1992.
6. *The Penguin Dictionary of Proverbs* / J. Law. – 2nd ed. – London : Penguin Books Ltd, 2000.
7. *1000 English Proverbs and Sayings* [Electronic resource]. – UL.to, 2008. – Mode of access : <http://ebookbrowse.com/1000-english-proverbs-and-sayings-tmp4e87b130-pdf-d168698681>. – Date of access : 2.11.2012.
8. *Беларускі фальклор* : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2006. – Т. 2.

Алена МАЮК,

аспірантка кафедры беларускай мовы і літаратуры
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.04.2013 г.

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ЭЎФЕМІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ УКРАЇНСКОЙ МОВЕ

У артыкуле даследуецца з'ява эўфеміі на матэрыяле ўкраінскай мовы. Эўфемізмы сістэматызаваны паводле розна-тэматычных лексіка-семантычных паказчыкаў і аб'ядноўваюцца ў восем асноўных разрадаў, так званыя сінанімічныя палі, што ахопліваюць разнастайныя сферы чалавечай дзейнасці. Ужыванне іх у мове мастацкай прозы абумоўліваецца сацыяльна-культурнымі, маральна-этычнымі і эстэтычна-канвенцыйнымі нормама грамадства. Прадметная галіна публікацыі – пашырэнне навуковай базы мовазнаўчых даследаванняў за кошт увядзення ў навуковы зварот новых пластоў эўфемістычнай лексікі, засведчанай у сучаснай містычнай украінскай прозе.

Ключавыя словы: *лексіка, лексіка-семантычныя разрады, містычная проза, сінанімічныя палі, украінская мова, эўфемізмы.*

This article examines the euphemisms in the Ukrainian language. The euphemisms have been systematized on the basis of different thematic lexical and semantic characteristics and have been united into 8 general groups, or so-called synonymic fields, that cover different spheres of human activities. Their usage in the fiction has been specified by social and cultural, moral and ethical and aesthetic and conventional standards of the society. The subject area of the publication is to increase the scientific basis of linguistic examinations at the expense of introducing into the scientific circulation new strata of euphemisms from the modern mystical Ukrainian prose.

У вусным і пісьмовым маўленні назіраецца тэндэнцыя знаходзіць новыя спосабы моўнага выказвання замест тых лексічных адзінак, якія абражаюць пачуцці і зневажаюць годнасць суразмоўцы або слухача. Эўфемізмы (ад грэч. 'змякчоны выраз') – гэта словы і выразы, якія "сłużаць у адпаведных умовах, сітуацыях, г. зн. дыскурсе, для замены пазначэнняў як непажаданых, не зусім ветлівых, занадта рэзкіх" [8, с. 403]. Гісторыя лінгвістычных даследаванняў з'явы эўфеміі бярэ пачатак у XIX ст. Навукоўцы, якія першымі звярнулі ўвагу на эўфемізмы і вылучылі іх як самастойныя моўныя адзінкі, бачылі крыніцы з'яўлення эўфемізмаў у славесным табу (Г. Пауль, А. Мее). Сярод прычын найперш называюць рэлігійны або забаронны страх, а ўжо потым пачуццё сорама.

Даследаванне эўфемізмаў набыло грунтоўнасць, комплекснасць і шматаспектнасць у XX ст. На сучасным этапе назіраецца актывізацыя цікавасці ўкраінскіх мовазнаўцаў да з'явы эўфеміі (В. Велікарада, А. Манюціна, І. Рэшэтарав, І. Асадчая, А. Хомік, Б. Юскіў, Т. Святлічная). Украінскія лінгвісты пераважна абмяжоўваюцца арэальнымі асаблівасцямі эўфемізмаў (Н. Краўчанка, Г. Аркушын, І. Мілева) або бяруць за аснову кампаратыўныя метады даследавання моўных адзінак на матэрыяле некалькіх моў (А. Януш, А. Блізнюк).

Адносна функцый эўфемізмаў як моўных адзінак можна канстатаваць, што іх агульнае прызначэнне ў маўленні – "гаварыць ветліва". Навукоўцы трактуюць гэтыя моўныя адзінкі як словы або выразы, што замяняюць табуіраваную лексіку (у вузкім сэнсе) ці проціпастаўляюцца прастамоўнаму грубаму маўленню ў выглядзе заменнікаў непрыстойнай, бестактоўнай, пярэтыўнай, ганебнай, адыёзнай, непажаданай лексікі для паляпшэння зносінаў людзей (у шырокім сэнсе).

Аналізуючы сувязь эўфемізмаў і сумежных моўных адзінак, пераконваемся, што правесці выразную мяжу паміж *эўфемізмамі* і *дысфемізмамі*, *эўфемізмамі* і *сінонімамі*, *эўфемізмамі* і *аргатызмамі*, *эўфемізмамі* і *крыпталаліяй*, *эўфемізмамі* і *фразеалагізмамі* і г. д. практычна немагчыма. Гэта тлумачыцца некалькімі прычынамі: сацыяльна-гістарычнай абумоўленасцю эўфемізмаў, збліжэннем станоўчага асацыята з адмоўным дэнататам праз шматразовасць выкарыстання эўфемізмаў у маўленні і індывідуальнасцю ўспрымання слоў і выказаў.

Параўноўваючы эўфемізмы з дысфемізмамі, заўважым, што яны належаць да маўленчых тактык, якія валодаюць здольнасцю эмацыйна настройваць суразмоўцаў у працэсе зносінаў: эўфемізмы іх збліжаюць, а дысфемізмы аддаляюць. Калі эўфемізмы эмацыйна паляпшаюць адмоўны дэнатат, маюць станоўчую або нейтральную канатацыю (*у чому мати народила, у майже невидимих сукнях, у всій красі* замест прамой намінацыі *голий*), то дысфемізмы маюць адкрыта негатыўную канатацыю як знакі вербальнай агрэсіі (дысфемізмы *прикандичити, шльопнути* замест дзеяслова *убити* бяспрэчна негатыўнай канатацыі).

Эўфемізмы як адзінкі другаснай намінацыі і адзінкі замяшчэння спрыяюць папаўненню слоўнікавага складу мовы за кошт сінанімічных намінацый, утвараючы новыя сінанімічныя пары. Эўфемізмы, маючы агульныя прыкметы з аргатызмамі, якія ў мовазнаўстве тлумачацца як "штучна створаная ўмоўная гаворка вузкай сацыяльнай групы, набор незразумелых для старонніх людзей слоў і выказаў" [3, с. 32], адрозніваюцца функцыянальнымі асаблівасцямі. Функцыя змякчэння маўлення, садзейнічанне культуры мовы (эўфемізмы) супрацьпастаўляецца ўтойванню, кадзіраванню інфармацыі ад старонніх носьбітаў мовы (аргатызмы). У адрозненне ад

эўфемізмаў, значэнне якіх лёгка дэкадзіруецца нават без кантэксту, трактаваць значэнне аргатызмаў пабочным асобам практычна немагчыма. Разглядаць эўфемізмы і фразеалагізмы як тоесныя моўныя адзінкі таксама нельга, нягледзячы на наяўнасць у іх структурнага, семантычнага і функцыянальнага падабенства [7].

Эўфемізмы ўкраінскай мовы рознатэматычныя. Лексіка-семантычныя разрады эўфемізаванай лексікі ахопліваюць сферы чалавечай дзейнасці, прамыя намінацыі якіх аўтары мастацкіх твораў лічаць вельмі рызыкаўнымі для паспяховай камунікацыі “пісьменнік – твор – чытач”. Выкарыстанне эўфемізмаў у мове прозы абумоўліваецца сацыяльна-культурнымі, маральна-этычнымі і эстэтычна-канвенцыйнымі нормамаі грамадства і адлюстроўвае сфарміраваныя паняцці пазітыўнасці ці негатыўнасці ўспрымання тых ці іншых прадметаў і з’яў рэчаіснасці. Па гэтых крытэрыях эўфемізмы можна падзяліць на асобныя лексіка-семантычныя разрады і падраздзяленні. У цэлым жа выкарыстанне эўфемізмаў розных тэматычных груп у мове мастацкіх твораў – адна з прыкмет ідыялекту пісьменніка, характарыстыка яго маральна-этычных каштоўнасцей і агульнай культуры.

Зафіксаваныя ў сучаснай містычнай прозе эўфемізмы можна аб’яднаць у восем асноўных разрадаў, так званых сінанімічных палёў, у межах якіх, згодна з адценнямі ў значэнні, вылучаюцца пэўныя групы моўных адзінак.

Пагодле нашых назіранняў, найбольш шматлікі лексіка-семантычны разрад эўфемізмаў у аналізаваных творах – другасныя намінацыі паняццяў *паміраць* (памерці), *забіваць*, *самагубства* і звязаныя з імі дзеянні, факты, прадметы і да т. п. Эўфемізаваная лексіка адзначанай семантыкі пастаянна папаўняецца інавацыйнымі моўнымі адзінкамі. Але ў ёй ёсць устойлівыя выказванні эўфемістычнага характару са старажытнай гісторыяй. Так, у сінанімічным полі са значэннем ‘паміраць (памерці)’ адным з самых старажытных і найбольш устойлівых эўфемізмаў можна назваць моўныя канструкцыі дзеясловаў з адмоўнай часціцай *не*: *не бути, не стати, не повернутися, не дихати, не вистояти, не остатися в живих*.

Даволі шматлікая група эўфемізмаў семантычнага поля са значэннем ‘паміраць (памерці)’ – эўфемізмы з ключавым дзеясловам руху *іти* (йти) [з жыцця], якія складаюць 9% ад усіх эўфемізмаў гэтага тэматычнага поля. Моналексічны эўфемізм *іти* [Багряна, с. 135; Гримальч, с. 169] выкарыстоўваецца ў мастацкіх тэкстах рэдка. Як правіла, дзеяслоў *іти* (йти) у складзе полілексічных эўфемізмаў пашыраецца рознымі дапаможнымі лексемамаі: акалічнасцю месца, што назіраецца ў эўфемізмаў *іти* (йти) з (із) *життя* [Гримальч, с. 6, 79 – 81,

90, 119, 157; Шкляр, с. 52], *іти зі світу* [Шкляр, с. 163], *іти у кращій світ* [Багряна, с. 153], *іти до Вічного Світла* [Шевченко, с. 225]; акалічнасцю спосабу дзеяння ў эўфемізме *зовсім іти* [Забужко, с. 697]; ускосным дапаўненнем, якое называе асоб, блізкіх да памерлага, у эўфемізме *іти від когось* [Гримальч, с. 45, 84; Шкляр, с. 61]; складаным словазлучэннем, у якім ад стрыжнёвага дзеяслова *іти* адначасова залежаць два кампаненты: *іти від нас до вічного Світла* [Шевченко, с. 223]; пашыраным ускосным дапаўненнем, выражаным нераскладальным словазлучэннем, у эўфемізаваным выказванні *іти за праслов’янським божеством вогню* [Багряна, с. 153].

Сінанімічныя да разгледжаных эўфемізмы, у якіх ключавым дзеясловам выступаюць дзеясловы руху *вирушати* (вирушити), *кванитися*, *стати* (у значэнні ‘пераступіць’): *вирушати в далеку до рогу до тієї країни, звідки немає вороття* [Пагутяк, с. 35], *кванитися назустріч іншому світові* [с. 36], *стати поза межі світа сього* [с. 85].

Пахавальны абрад часта паэтызуецца, таму ў мове прозы зафіксаваны такія эўфемістычныя ўрачыста-ўзнёслыя выразы, як *жалобна процесія* [Соколян, с. 127], *жалобна церемонія* [Пагутяк, с. 42].

Пахавальная абраднасць – гэта сістэма дзеянняў, накіраваных на дапамогу сям’і нябожчыка ў яго пахаванні, ушаноўванні памерлага і далучэнне да культу продкаў. Сёння рытуальнымі паслугамаі займаюцца дзяржаўныя і прыватныя арганізацыі, таму ў маўленні з’яўляюцца эўфемізмы, звязаныя з гэтай сферай дзейнасці чалавека: *не зовсім приемний бізнес* [Багряна, с. 132], *бізнес з мінорним забарвленням* [Шкляр, с. 15].

Сярод эўфемізмаў гэтага ж лексіка-семантычнага поля можна вылучыць групу эўфемізаваных слоў і канструкцый, якія абазначаюць смерць чалавека праз яго прыпадабненне да нерухомах прадметаў: *стверднути* [Забужко, с. 421], *завмерти* [Соколян, с. 284], *впокоювати* [Соколян, с. 222], *не ворушитися* [Забужко, с. 391], *спокійнитися* [Матіос, с. 23, 182].

Вялікая колькасць эўфемізмаў утварылася на аснове апісання памерлага, падобнага на чалавека, які спіць: *заснути* [Пагутяк, с. 34], *заснути навікі* [Пагутяк, с. 147], *заснути і не прокинутись* [Пагутяк, с. 84], *не встати з ліжка* [Соколян, с. 15], *закрити очі* [Матіос, с. 180], *очі закрились назавжди* [Шевченко, с. 229], *замовкнути навікі* [Багряна, с. 96], *зложити голови* [Пагутяк, с. 39, 114].

Асобны разрад эўфемізмаў – заменнікі для абазначэння псіхічных, разумовых і фізічных недахопаў людзей. Напрыклад, замест найбольш звычайнага, агульнапрынятага паняцця ‘вар’ят’ або працэсу ‘звар’яецць’ у мове містычнай про-

зы сустракаем такія эўфемістычныя назвы асоб, прадметаў і працэсаў: *душевнхворий* [Забужко, с. 280], *з'їхати з глузду* [Забужко, с. 341; Тисовська, с. 16], *стриху зносить* [Забужко, с. 250, 390, 637], *поїде стріха* [Забужко, с. 164, 713], *зрив даху* [Забужко, с. 690], *поїхати мізками* [Забужко, с. 607], *потьмарення розуму* [Тисовська, с. 367], *мати веселий діагноз* [Соколян, с. 84] і другасныя эўфемізмы, якія абазначаюць бальніцу для вар'ятаў – *богадільня* [Забужко, с. 372], *дім для тяжкохворих* [Шевченко, с. 227].

Да гэтага ж разраду можна аднесці эўфемізмы, якія абазначаюць асаблівасці фізіялагічнага стану арганізма чалавека, у прыватнасці групу слоў і выразаў другаснай намінацыі са значэннем 'стары': *немолодий* [Багряна, с. 280; Тисовська, с. 13, 14, 18, 21, 40, 177, 339; Пагутяк, с. 84; Дереш, с. 63], *не юнак* [Соколян, с. 122], *літний* [Соколян, с. 55, 85, 378, 341; Шевченко, с. 91; Тисовська, с. 137], *у літах* [Пагутяк, с. 49], *похилого віку* [Шкляр, с. 159; Денисенко, с. 95], *на схилі віку* [Пагутяк, с. 155], *невизначеного віку* [Гримич, с. 148], *з сивим волосом на голові* [Пагутяк, с. 114], *дрімучий* [Шевченко, с. 160], *підупалий* [Забужко, с. 276], *підтоптаний* [Багряна, с. 22], *выглядати на мохнаті роки* [Шевченко, с. 35], *чиє сонце заходило, а не выходило* [Пагутяк, с. 154], *давно вже час виходити на пенсію* [Тисовська, с. 35] і да т. п.

Калі чалавек, з якім адбываецца кантакт, вонкава непрывабны, пра яго кажуць, выкарыстоўваючы такія маўленчыя формулы: *непоказной зовнішності* [Тисовська, с. 262], *выглядати не найкращим чином* [Тисовська, с. 322], *поганенький* [Тисовська, с. 149], *некрасивий* [Шевченко, с. 127, 164].

Працэсы дэмакратызацыі грамадства выклікалі ў пэўнай ступені страту кантролю над чысцінёй вуснай і пісьмовай мовы ўкраінцаў, якія "ўзбагацілі" свой лексічны запас нелітаратурнай лексікай. Аднак пераважная большасць моўнікаў вельмі негатыўна ўспрымае такую тэндэнцыю і сочыць за культурай маўлення. У мове сучаснай украінскай прозы сустракаем словы і выразы, якія нейтралізуюць або значна зніжаюць негатыўную канатацыю кантэксту: *вельми некрасиве слово* [Лис, с. 58], *непрстойні слова* [Гримич, с. 94], *щось нецензурне* [Тисовська, с. 204], *непрстойно виляється* [Тисовська, с. 238], *непрстойності* [Дереш, с. 31], *лихослів'я* [Матіос, с. 75] і да т. п.

У асобны разрад эўфемізаваанай лексікі аб'яднаем дэманалагічныя назвы, якія адносяцца да старажытнай сферы табуіраванасці. Найбольш ужывальныя сярод названага разраду лексікі лексемы, што ўваходзяць у сінанімічны рад назоўніка *чорт*, у прыватнасці моналексічныя эўфемізмы *лукавий* [Шевченко, с. 32; Багряна, с. 142], *нечистий* [Забужко, с. 79; Пагутяк, с. 169; Гримич, с. 67; Шевченко, с. 56; Тисовська, с. 307], *дідько* [Багряна,

с. 89, 136], *анциболот* [Лис, с. 13, 44], *рогоносець* [Шкляр, с. 68], *арідник* [Забужко, с. 568], *страшний* [Тисовська, с. 344] і г. д. Акрамя таго, сустракаем выпадкі ўжывання ў тэкстах для абазначэння лексемы *чорт* складаназалежных сказаў (*ті, що коло казанів* [Забужко, с. 253]) і разнастайнага моўнага маніпулявання (*Це обман, а всякий обман служить сама знаєш кому* [Дереш, с. 214]; *На вроду, треба зізнатися, була непогана, може, для чоловіків навіть красива, що якое і не пасувало до її тихої вдачі, але ж здавна відомо, що водиться в тихому болоті* [Шкляр, с. 106]).

Да аналізаванага разраду эўфемістычнай лексікі адносім таксама словы і выразы – намінацыі іншых дэманалагічных істот (пазітыўных і негатыўных), часам такія, што няпроста дэкадзіраваць з кантэксту: *нечиста сила* [Тисовська, с. 205, 208], *нечиста* [Багряна, с. 114; Дереш, с. 72, 265; Матіос, с. 29, 70, 87, 121, 166], *щось нечисте* [Матіос, с. 121], *усе нечисте* [Багряна, с. 114], *нечисть* [Багряна, с. 102; Тисовська, с. 208; Шкляр, с. 79; Дереш, с. 250; Багряна, с. 39, 64, 100, 105, 131, 133 – 135, 191; Матіос, с. 171], *недобра сила* [Багряна, с. 76], *безтілесні* [Гримич, с. 125], *істоти, які з'являлись людям на полі, серед кущів, терну і шипшину, у лісі, у воді* [Пагутяк, с. 29], *чудовні істоти* [Пагутяк, с. 31], *"не від цього світу"* [Забужко, с. 658], *ті, що живуть під землею і літають у повітрі* [Пагутяк, с. 61], *той, що на гарбі сидить* [Тисовська, с. 347], *безтілесний* [Гримич, с. 118, 148], *неприкаяна душа* [Гримич, с. 151], *надприродні сили* [Тисовська, с. 321] і г. д.

Акрамя апісаных вышэй лексіка-семантычных разрадаў эўфемізмаў, у мове сучаснай украінскай містычнай прозы існуе яшчэ больш за дзесяць малаколькасных груп эўфемістычнай лексікі. Напрыклад, эўфемізмы – другасныя назвы варажбітак і ведзьмакоў (*мольфар* [Гримич, с. 39, 48, 51, 53, 54, 64, 66], *чорнокнижниця* [Тисовська, с. 231, 240, 241, 243, 245], *чорнокнижник* [Гримич, с. 123] і да т. п.); заменнікі лексем, якія называюць віды зброі (*тверде, метале* [Тисовська, с. 244], *залізо* [Тисовська, с. 110, 111], *характерний предмет з довгою цівкою* [Тисовська, с. 166], *пукавка* [Тисовська, с. 243], *"беретта"* [Соколян, с. 69, 204], *вогневий контакт* [Соколян, с. 353], *страхітна цяцька* [Соколян, с. 182], *ствол* [Соколян, с. 68]); завуальаваныя назвы са значэннем 'кроў' (*слизьке й тепле* [Ірванець, с. 169], *червона бульбашкувата пляма* [Ірванець, с. 5], *черлене* [Тисовська, с. 238], *червона пляма* [Соколян, с. 79], *яскраво-червона калюжа* [Багряна, с. 96], *червоне вино* [Забужко, с. 530]) і г. д.

Далейшыя даследаванні разгледжаных у гэтым артыкуле праблем мы бачым у глыбокім і дэталёвым аналізе лексіка-семантычных груп эўфемізмаў на шырэішым моўным матэрыяле.

Спис літератури

1. Аркушин, Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині / Г. Л. Аркушин. – Луцьк – Люблін : Волинська обласна друкарня, 2005. – 198 с.
2. Велигорода, В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / В. Б. Велигорода. – Львів, 2008. – 19 с.
3. Мала філологічна енциклопедія / укл. : О. І. Скопченко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2007. – 478 с.
4. Манютіна, О. І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози ХХ – ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О. І. Манютіна. – Чернівці, 2009. – 19 с.
5. Мілева, І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.0 / І. В. Мілева. – Луганськ, 2005. – 20 с.
6. Москвин, В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В. П. Москвин. – Волгоград, 1999. – 198 с.
7. Похилок, О. М. Фразеологізми та евфемізми : спільне та відмінне / О. М. Похилок // Наукові записки. Серія "Філологічна". – Острого : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія". – Вип. 24. – 2012. – С. 250 – 252.
8. Юськів, Б. М. Відображення комунікативного принципу толерантності у паремійному дискурсі українців : типові евфемізми правосвідомості / Б. М. Юськів // Наук. Зап. ЛНУ ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2010. – Вип. 9. – С. 402 – 409.
9. Денисенко, Л. Забавки з плоті і крові : [новела з десяти частин] / Л. Денисенко. – Львів : Кальварія, 2006. – 192 с.
10. Дереш, Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу / Л. Дереш. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2007. – 288 с.
11. Забужко, О. Музей покинутих секретів : [роман] / О. Забужко. – Київ : Факт, 2009. – 832 с.
12. Ірванець, О. Хвороба Лібенкрафта (Mordus dormatorius adversus) : [понурий роман] / О. Ірванець. – Харків : Фоліо, 2010. – 187 с.
13. Лис, В. Іван і Чорна Пантера / В. Лис. – Харків : Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2012. – 320 с.
14. Матіос, М. Солodka Даруся : драма на три життя : [роман] / М. Матіос. – Львів : ЛА "ПІРАМІДА", 2007. – 188 с.
15. Пагутяк, Г. Зачаровані музиканти : [роман-феєрія] / Г. Пагутяк. – Київ : Ярославів Вал. – 224 с.
16. Соколян, М. Новендіалія : [роман] / М. Соколян. – Київ : Факт, 2008. – 408 с.
17. Ставицька, Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2003. – 336 с.
18. Субчак, О. Зелень / О. Субчак // Дніпро. – 2011. – № 4. – С. 6 – 11.
19. Тисовська, Н. Останній шаман : [роман] / Н. Тисовська. – Київ : Наш час, 2008. – 392 с.
20. Шевченко, Н. Містичний вальс : [роман] / Н. Шевченко. – Київ : Нора-Друк, 2008. – 368 с.
21. Шкляр, В. Нікуб (Кров кажана) : [роман] / В. Шкляр. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 253 с.

Спис выкарыстаных крыніц

1. Багряна, А. Етимологія крові : [роман] / А. Багряна. – Київ : Факт, 2008. – 156 с.
2. Гримич, М. "...Мак червоний в росі...": [роман] / М. Гримич. – Київ : Дуліби, 2005. – 192 с.

Алена ПАХІЛЮК,

аспірантка Інститута мовознаўства

імя А. А. Патабні

Нацыянальнай акадэміі навук Украіны.

Арткул паступіў у рэдакцыю 21.08.2013 г.

Моўныя сувязі

СІНАНІМІЯ ЭЛЕМЕНТАЎ СКЛАДАНЫХ СЛОЎ

Беларуская і руская мовы ўвесь час узбагачаюць свой слоўнікавы склад за кошт утварэння складаных і складанаскарочаных слоў, пры гэтым павелічэнне колькасці двух-, трох- і шматкаранёвых утварэнняў адбываецца ў геаметрычнай прагрэсіі. Гэтая з'ява абумоўлена экстралінгвістычнымі і лінгвістычнымі прычынамі. Экстралінгвістычнымі прычынамі можа быць: 1) развіццё нанатэхналогій, навуковыя дасягненні ў галіне медыцыны, геалогіі, ядзернай фізікі, мікрабіялогіі і да т. п.; 2) узнікненне новых з'яў, рэалій і неабходнасць іх намінацыі; 3) пашырэнне магчымасцей для міжнародных культурных, навуковых сувязей, якое выклікала неабходнасць калькавання і выкарыстання ў мовах запазычанай лексики.

Складаным словам прысвечаны артыкулы В. Грыгор'ева [1], М. Шанскага [8], В. Варанцовай [4], Л. Катлінскай [5] і інш.

Мы разгледзім праяўленне сінаніміі ў кампанентах складаных слоў на матэрыяле беларускай і рускай моў.

Традыцыйнае ўяўленне пра сінанімы як пра розныя па форме словы з бліжнім значэннем можна трансфармаваць у сіметрычна-асіметрычным плане: сінанімы – гэта асіметрыя формы і сіметрыя зместу (параўн. *бегемот – гіпанатам, мовазнаўца – лінгвіст, смелы – адважны – мужны* і да т. п.). У адным выпадку яны пашыраюць шэраг варыянтаў слоў, у другім – уносяць сэнсавыя адценні, у трэцім – паўстаюць як найбліжэйшыя кантэкстуальныя замяшчальнікі слова. Асіметрыя формы прадугледжвае парушэнне складу і (або) даўжыні слова, пры гэтым прыналежнасць да адной часціны мовы, як правіла, захоўваецца.

Паколькі складаныя словы ўяўляюць сабой сціснутыя сінтаксічныя мадэлі рознага тыпу (напрыклад, бел. *гаспадарчы разлік – гасразлік*, рус. *городское коммунальное хозяйство – горкомхоз*) або падоўжаныя ўжо складаныя словы, то ў іх, як у складаных структурах, ідэнтычных словазлучэнням, можна меркаваць, існуе сінанімія (хоць бы ў найпрасцейшым выглядзе як варыянтнасць, узаемазамяняльнасць). Сінанімічныя пары ўтвараюцца

пры дапамозе элементаў: рус. *авто-* / *ауто-* (*автогамия* – *аутогамия*); *авиа-* / *аэро-* (*авиабомба* – *аэробомба*); *анти-* / *противо-* (*антиалкогольный* – *противоалкогольный*); *видео-* / *кино-* (*видеокамера* – *кинокамера*); *гидро-* / *водо-* (*гидроканал* – *водоканал*); *микро-* / *мини-* (*микроавтомобиль* – *миниавтомобиль*). Аналіз спалучальнасці сінонімаў дазваляе гаварыць пра ступень семантычнай блізкасці. Напрыклад, кампаненты *авто-* / *ауто-* маюць адно значэнне – ‘сам’. Але ў першым выпадку значэнне элемента абазначае часцей за ўсё адносіны да тэхнікі, а ў другім – да чалавека.

Прыклады сінаніміі кампанентаў складаных слоў у беларускай мове шматлікія: *контр-*, *проці-*, *супраць-*, *анты-*; *аўта-*, *сама-*; *шмат-*, *мнага-* (*многа-*); *прама-*, *проста-*; *нейра-*, *неўра-*; *вада-* (*вода-*), *гідра-*; *гіпа-*, *гіпер-*; *звыш-*, *супер-* (*проціабвальны* і *супрацьабвальны*, *многопрадметнасць* і *шматпрадметнасць*, *многасямейнасць* і *шматсямейнасць*, *многаразовасць* і *шматразовасць*, *прамалінейна* і *просталінейна*, *прастакутнік* і *прамавугольнік*, *нейраанатомія*, *нейрасакрэцыя* і *неўрапаталогія*, *неўрадыспансер*).

Не ў меншай ступені прысутнічае сінанімічная варыятыўнасць і сярод другіх элементаў: *многаўладдзе* і *многаўладства*, *пасудамыйка* і *пасудамыйшыца* (але ў слоўніку [9] ёсць памета: часцей *пасудніца*), *піваварэнне* і *піваварства*, *пладазменны* і *плодапераменны*, *кروвазамяніцель* і *кروвазаменнік*, *полымягасіцель* і *полымятушыцель*, *потааддзяленне* і *потаавыдзяленне*, *праўдалюб* і *праўдалюбец*, *праўдалюбівы* і *праўдалюбны*, *плодасушылка* і *плодасушыльна*, *праўдазнавец*, *праўдазнаўца* і *прававед*, *процілеглы* і *процілежны*, *рабаўладальнік* і *рабаўласнік*, *работадавец* і *работадаўца*, *вузлавязальнік* і *вузлавяз*, *высакароднасць* і *высакародства*, *пяцівугольнік* і *пяцікутнік*, *пяціслойны* і *пяціслаёвы*, *разнаколернасць* і *разнакаляровасць*, *разнасортны* і *разнагатункавы*, *народаўладдзе* і *народаўладства*, *мовавед*, *мовазнавец* і *мовазнаўца*, *роданачальнік* і *роданачынальнік*, *разнагалоссе* і *разнагалосіца*.

Цікава, што для некаторых элементаў характэрны і левыя, і правыя пазіцыі ў слове: *блюдаліз* і *лізаблюд*, *зубаскал* і *скалазуб*.

Варыятыўнасць пры напісанні першых кампанентаў (*паў-* і *поў-*, *мнага-* і *многа-*, *разна-* і *разна-*, *раўна-* і *роўна-*, *даўга-* і *доўга-*) залежыць ад націску: калі націск падае на першы склад другога кампанента, то пішацца *а*, а калі на любы іншы склад, то пішацца *о* (*мнаганогі*, *многапудовы*, *разнасортны*, *разнагатункавы*).

Прысутнічае і яшчэ адзін від варыянтнасці – родавая: параўн. рус. *одногодок* і *одногодка*, *контрафорс* і *контрфорса*, *пятилеток* і *пятилетка* і да т. п. У апошнім прыкладзе сінанімія ўскладняецца полісеміяй. На гэтым фоне з’яў-

ляюцца цікавыя выпадкі тыпу рус. *мужеубийца* (ж. р.), *женоубийца* (м. р.) – гэта прыклад семантычнага роду, калі першы кампанент слова складання паказвае на родавую аднесенасць пры аднолькавым другім кампаненце.

Разгледзім сінанімічныя рады ў беларускай мове. Сінанімічныя кампаненты *буйна-* і *вельіка-* (*вяліка-*) маюць дачыненне да памеру, вагі. Дамінантай у гэтым сінанімічным шэрагу будзе кампанент *вельіка-*. Нягледзячы на агульнае лексічнае значэнне, гэтыя сінонімы адрозніваюцца лексічнай спалучальнасцю:

	блокавы		вокі
	зярністы	вельіка	грузны
буйна	габарытны		роты
	памерны	вяліка	акіяўскі
	маштабны		галовы

Складаныя словы з першымі сінанімічнымі часткамі ўваходзяць у сувязь не з аднолькавымі, а з рознымі словамі. Таму ў тэксце складаныя словы з гэтымі элементамі не заўсёды могуць (часцей увогуле не могуць) узаемазамяняцца. Поўныя сінонімы – якасныя кампаненты *шмат-* і *мнага-* (*многа-*). Яны абазначаюць вялікую колькасць чаго-небудзь. Такія сінонімы ў межах складанага слова могуць спалучацца з аднымі і тымі ж часткамі.

	актовы		актовы
многа	валентны		валентны
	галоссе	шмат	галоссе
мнага	вопытны		вопытны
	лікі		лікі

Гэтыя сінонімы ў тэксце могуць узаемазамяняцца. Такія ж поўныя сінонімы – элементы *мала-* і *немнага-*. Яны абазначаюць невялікую колькасць: *малалюдны* і *немнагалюдны*. Аднак амаль усе з пералічаных кампанентаў могуць утвараць іншыя сінанімічныя рады з іншым лексічным значэннем. Так, сінонімамі з’яўляюцца элементы *шмат-*, *мнага-*, *глыбока-*, *доўга-*, калі яны па значэнні набліжаюцца да прыслоўя *вельмі*: *глыбакадумны*, *доўгачаканы*, *мнагазначны*, *шматзначны*. Некаторыя з іх могуць спалучацца з аднымі і тымі ж кампанентамі, а значыць, і з аднолькавымі словамі ў складзе словазлучэння. Сюды ўваходзіць і корань *паўна-* (*паўнацэннасць*). Гэты элемент таксама сінанімічны з кампанентамі *шмат-*, *мнага-*, *глыбока-*, *доўга-*. Аднак дамінанту ў такім сінанімічным радзе вылучыць складана. Магчыма, гэта прыслоўе *вельмі*. У значэнні праяўлення якой-небудзь з’явы ў невялікай меры сінонімамі будуць элементы *мала-*, *лёгка-*, *нізка-*: *малаверны*, *лёгкаразумелы*, *нізкааплаўны*.

Разгледзім яшчэ два ярка выражаныя сінонімы: *паўна-* і *таўста-*. Яны могуць абазначаць нейкую форму вялікага памеру (*паўнашчокі*, *таўстацельны*), могуць спалучацца з аднымі і тымі ж кампанентамі, але паміж гэтымі сінонімамі

ёсць і адрозненні. У частцы *таўста-*, па-першае, якасць праяўляецца больш у параўнанні з элементам *паўна-*. Па-другое, карань *таўста-* ўжываецца з экспрэсіўнай афарбоўкай. Такія сінанімы можна назваць стылістычнымі.

Такім чынам, сінанімічныя адносіны ў межах складаных слоў досыць разнастайныя. Сінанімічныя рады могуць быць шматслоўнымі, а могуць складацца з двух слоў. Сінанімы бываюць поўнымі, але часцей яны адрозніваюцца адцэннямі значэнняў. Некаторыя з сінанімаў спалучаюцца з аднолькавымі часткамі. І, самае галоўнае, адзін і той жа кампанент можа ўваходзіць у розныя сінанімічныя рады ў залежнасці ад яго спалучальнасці з другімі элементамі. Гэтая з'ява характэрная для мнагазначных і аманімічных кампанентаў, таму што ў розных сваіх значэннях яны ўключаюцца ў розныя сінанімічныя рады.

Прааналізуем таксама спалучальнасць рускіх сінанімаў *гидро-*, *водо-*, *аква-* (гл. табліцу) [11]. Элемент *гидро-* спалучаецца з 489 рознымі асновамі (*гидрофобия, гидрохимик, гидрошахта* і г. д.), *водо-* – з 375 (*водоскат, водослой, водоток* і г. д.), *аква-* сустраўся 41 раз (*акваплан, акваполис, аквамобиль* і г. д.). *Водо-* і *аква-* не маюць агульных элементаў, *гидро-* і *водо-* маюць 25 перасячэнняў – *гидроузел : водоузел, гидроход : водход, гидроизоляция : водоизоляция* і іншыя, *гидро-* і *аква-* маюць 13 аднолькавых спалучэнняў – *гидросфера : аквасфера, гидросоединение : аквасоединение, гидротехника : акватехника*. Можна гаварыць пра тое, што семантыка *гидро-* і *аква-* больш блізкая, чым *водо-* і *аква-*. І хоць семантыка элемента *водо-* ўключае ў сябе разнастайнасць з васьмі адцэнняў (па дадзеных тлумачальнага слоўніка [10]), элемент *гидро-* больш ужывальны, таму што выкарыстоўваецца ў тэрміналогіі.

Табліца. Падабенства і адрозненне спалучальнасці сінанімічных кампанентаў (на матэрыяле рускай мовы).

	<i>Гидро-</i> 489	<i>Водо-</i> 375	<i>Аква-</i> 41
1. -ход	+	+	
2. -изоляция	+	+	
3. -канал	+	+	
4. -лаз	+	+	
5. -мёт	+	+	
6. -непроницаемость	+	+	
7. -очистка	+	+	
8. -помпа	+	+	
9. -подъём	+	+	
10. -подъёмник	+	+	
11. -провод	+	+	
12. -распределитель	+	+	
13. -сеть	+	+	
14. -спуск	+	+	
15. -ток	+	+	
16. -узел	+	+	
17. -упор	+	+	
18. -устройство	+	+	
19. -абразивный	+	+	
20. -изоляционный	+	+	

21. -минеральный	+	+	
22. -мелиоративный	+	+	
23. -действующий	+	+	
24. -изолирующий	+	+	
25. -распределительный	+	+	
26. -метр	+		+
27. -метрия	+		+
28. -навтика	+		+
29. -навт	+		+
30. -план	+		+
31. -планер	+		+
32. -сфера	+		+
33. -соединение	+		+
34. -техника	+		+
35. -типия	+		+

Пры ўзнікненні складаных слоў могуць утварацца сінанімічныя пары іншых кампанентаў складаных слоў: *асабліва актыўныя -образный, -подобный, -видный, -типный (амёбообразный, амёбовидный, аркообразный, ангароподобный, алоэвидный, альпинотипный); -турне, -тур, -путешествие (авиатурне, автотур, автопутешествие); -помощь, -поддержка (взаимопомощь, взаимоподдержка).*

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял сведчыць, што ў межах складаных слоў можна вылучыць тыя самыя сістэмныя лексічныя адносіны, якія існуюць у слоў з адным каранем. Сярод складаных слоў таксама ёсць сінанімы, антонімы, яны могуць выкарыстоўвацца ў адным і ў некалькіх значэннях. Складаныя словы, як і ўсе астатнія, могуць уваходзіць у розныя лексіка-семантычныя групы.

Спіс літаратуры

1. Григорьев, В. П. Некоторые вопросы теории слово-сложения / В. П. Григорьев. – М., 1955.
2. Григорьев, В. П. Заметки о сложных словах / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1958. – № 5.
3. Григорьев, В. П. К вопросу о “грамматических отношениях между компонентами сложного существительного” / В. П. Григорьев // Русский язык в школе. – 1958. – № 5.
4. Воронцова, В. П. Многокорневые слова в современном русском языке / В. П. Воронцова // Труды Иркут. гос. ун-та. Сер. языкознания. – 1958. – Т. 26. – Вып. 1. – С. 189 – 209.
5. Катлинская, Л. П. Варианты сложносокращенных слов и лексикографическая традиция (на материале: *авиа-, авто-, аэро-, кино-, радио-, теле-*) / Л. П. Катлинская // Терминология и культура речи. – М., 1981. – С. 162 – 167.
6. Тихонов, А. Н. Словообразовательный потенциал сложных слов в современном русском языке / А. Н. Тихонов, А. Ш. Алтаева // Словосочетания и сложные слова в терминосистемах и литературной норме : сб. ст. ДНЦ АН ССРСР. – Владивосток, 1984. – С. 18 – 23.
7. Шанский, Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. – М. : Учпедгиз, 1959.
8. Шанский, Н. М. Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского литературного языка / Н. М. Шанский // Исследования по современному языку. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – С. 252 – 269.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 1996.
10. Частотный словарь общенаучной лексики. – М. : Изд-во МГУ, 1970.
11. Частотный словарь русского языка. – М. : Рус. яз., 1977.

Святлана БАРБУК,
дацэнт кафедры беларускай і рускай моў
Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

НОВЫЯ ГАРЫЗОНТЫ ФРАЗЕАЛОГІІ

Даніловіч, М. Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі / М. Даніловіч, Т. Фундатар, І. Цівунчык. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2013. – 133 с. – Тыраж 100 экз.

Сучаснае мовазнаўства – гэта разгалінаваная сістэма ведаў пра аб’ектыўныя законы моўнай рэчаіснасці ў самых розных яе аспектах: эвалюцыйна-дынамічным, сістэмна-структурным, функцыянальным і інш. Адным з важных кампанентаў лінгвістычнай тэорыі выступае навука, якая вывучае фразеалагічны склад мовы ў яго сучасным стане і гістарычным развіцці.

Сістэматычная распрацоўка беларускай фразеалогіі пачалася ў 1960 – 1970-я гг. у работах Ф. Янкоўскага, А. Аксамітава, Г. Базыленкі, І. Лепшава. У апошнія дзесяцігоддзі ў Беларусі фразеалагічныя даследаванні развіваюцца надзвычай інтэнсіўна, быў апублікаваны шэраг манаграфій і вучэбна-метадычных дапаможнікаў М. Даніловіча, І. Лепшава, В. Ляшчынскай, Л. Якшук і іншых, абаронены кандыдацкія і доктарскія дысертацыі Ю. Аляхновіч, С. Асабінай, І. Герасімчык, С. Голяк, М. Даніловічам, В. Касцючык, У. Ковалем, В. Маршэўскай, А. Садоўскай, І. Хлусевіч, М. Юнаш і інш. Разам з тым стан развітой мовы вымагае вывучанасці не толькі інтра-, але і экстрафразеалагічных праблем. Да асноўных з іх адносяцца: правядзенне міжмоўнага супастаўляльнага аналізу фразеалагізмаў, вылучэнне фразеалагічных універсалій, распрацоўка метадычных асноў, мэт і задач супастаўляльна-тыпалагічнага даследавання фразеалогіі, абгрунтаванне тыпалогіі міжмоўных фразеалагічных адпаведнасцей, сістэматызацыя пытанняў фразеалагічнай эквівалентнасці, суаднесенне фразеалагічных груп і сістэм. Навуковаму асэнсаванню названых і іншых актуальных праблем супастаўляльнай фразеалогіі прысвечана новая кніга гродзенскіх даследчыкаў Міколы Даніловіча, Таццяны Фундатар і Ірыны Цівунчык.

У XXI ст. у сувязі з узростаннем цікавасці да вывучэння моўнай катэгарызацыі і канцэптуалізацыі свету ўсё большую тэарэтычную і практычную важнасць набывае даследаванне моў у супастаўляльным плане. Ёсць усе падставы канстатаваць факт утварэння новай галіны сучаснай беларускай лінгвістыкі – супастаўляльнай фразеалогіі. Задачы яе, з аднаго боку, паказаць самабытнасць і нацыянальную спецыфіку фразеасістэмы беларускай мовы, а з другога – выявіць агульнае ў функцыянаванні фразеалогіі як блізкароднасных, так і далёкіх па паходжанні моў. На сёння гэта надзвычай актуальна.

Кніга “Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі” заяўлена аўтарамі як дапаможнік для студэнтаў і магістрантаў. У ёй асвятляюцца агульныя праблемы супастаўляльна-тыпалагічнага вывучэння фразеалогіі, параўноўваюцца асобныя адзінкі з фразеалагічных груп і фразеасістэм, праводзіцца кантрастыўны аналіз фразем беларускай і англійскай, беларускай і французскай моў. У дапаможніку пяць раздзелаў: “Агульныя задачы параўнальна-тыпалагічнага вывучэння моў”, “Агульныя пытанні супастаўляльнай фразеалогіі”, “Супастаўленне фразеалагічных адзінак”, “Супастаўленне фразеалагічных груп”, “Супастаўленне фразеалагічных сістэм”. Спіс выкарыстанай літаратуры – 98 пазіцый, у тым ліку і самыя новыя даследаванні айчынных і замежных навукоўцаў. Як бачым, структура працы лагічна апраўданая. Аўтары ідуць ад агульных тэарэтычных пытанняў да прыватных, прыкладных момантаў.

Слушна вылучаюцца наступныя кірункі параўнальна-тыпалагічнага вывучэння фразеалогіі, якія грунтуюцца на агульнай параўнальнай тыпалогіі моў: параўнальна-гістарычная фразеалогія, арэальная фразеалогія, фразеалагічная тыпалогія, супастаўляльная фразеалогія (а ў яе межах канфрантацыйная фразеалогія). Прапанаваная класіфікацыя навуковых напрамкаў падкажа тым, хто толькі пачынае вывучаць фразеалогію дзвюх ці больш моў у супастаўленні, як весці далейшыя даследаванні.

Асобныя параграфы прысвечаны фразеалагічным універсаліям, прынцыпам міжмоўнага супастаўляльнага аналізу фразеалогіі, крыніцам супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі, метадычным асновам супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі, асноўным аспектам і мэтам супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі.

Пры супастаўленні фразеалагізмаў розных моў і вызначэнні фразеалагічнай эквівалентнасці ўвага ў першую чаргу звяртаецца на наступныя міжмоўныя фразеалагічныя суаднеснасці: фармальную, семантычную, колькасную. Яны праяўляюцца ў дыялектычным адзінстве. У дапаможніку для нагляднасці гэтыя суаднеснасці разглядаюцца паасобку.

Падрабязна ў працы раскрываецца праблема фразеалагічнай суаднеснасці – адна з цэнтральных у супастаўляльнай фразеалогіі. Кваліфікавана даводзіцца, што пры вывучэнні фразеалагічных адпаведнасцей неабходна мець на ўвазе

тры паказчыкі: семантычны, структурна-граматычны і кампанентны. З улікам іх тут вылучаюцца і характарызуюцца пяць тыпаў міжмоўных фразеалагічных адносін: 1) фразеалагічныя эквіваленты; 2) фразеалагічныя аналагі; 3) безэквівалентныя фразеалагізмы; 4) фразеалагічныя амонімы; 5) фразеалагічныя паронімы.

Прафесар М. Даніловіч цалкам абгрунтавана сцвярджае, што міжмоўная эквівалентнасць фразеалагізмаў не выпадковая з’ява. Фразеаўтваральная актыўнасць кампанентаў, сінтаксічная структура фразеалагізмаў, функцыянальна-стылявая прыналежнасць фразем, вобразная аснова, характар фразеалагічнага значэння – вось асноўныя фактары, якія ўплываюць на ступень фразеалагічнай эквівалентнасці.

У дапаможніку рэкамендуецца праводзіць супастаўляльнае даследаванне фразеалагічных групавак моў па такіх кірунках, як супастаўленне семантыка-граматычных разрадаў фразеалагізмаў, супастаўленне фразеаўтваральных мадэлей, супастаўленне фразеалагічных палёў. Тут даецца акрэсленне лексічна-фразеалагічнага, фразеалексічнага і фразеасемантычнага палёў. Аўтары прытрымліваюцца думкі, што “супастаўляльнае вывучэнне фразеалагічных сістэм – задача дастаткова складаная, паколькі яна ў якасці аб’екта

даследавання прадугледжвае не асобныя фразеалагізмы ці іх групы, а цэлыя нацыянальныя фразеалагічныя карпусы і вымагае абагульненага іх аналізу” (с. 117) у статыстычным, семантычным, лексічным, структурна-сінтаксічным аспектах.

Грунтоўныя тэарэтычныя выкладкі, аналіз класічнай і сучаснай навуковай літаратуры, актывізацыя фразеалагічнай тэрміналогіі падрыхтавалі чытачоў да ўспрымання канкрэтнага матэрыялу. З цікавасцю чытаем старонкі, прысвечаныя фразеасемантычнаму полю “фізічны стан чалавека” ў беларускай і французскай мовах (з дэталізацыяй семантыкі), міжмоўным беларуска-англійскім лексічным варыянтам фразеалагізмаў. Колькасныя падлікі, прыведзеныя ў тэксце, у табліцах, адыгрываюць станоўчую ролю.

Такім чынам, перад намі грунтоўнае даследаванне, у якім сінтэзуюцца ранейшыя намаганні і адкрываюцца новыя гарызонты ў вывучэнні фразеалогіі. Яно будзе з цікавасцю ўспрынята філолагамі, стане арыенцірам для студэнтаў і магістрантаў, а таксама дапаможа складальнікам ідэаграфічных фразеалагічных слоўнікаў.

Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

СНЕЖАНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 21.

19 снежня – 110 гадоў з дня нараджэння Тамары Цулукідзэ (1903 – 1991), грузінска-, беларуска-, рускамоўнага празаіка, драматурга, крытыка, перакладчыка, заслужанай артысткі Грузіі

21 снежня – 75 гадоў з дня нараджэння Арнольда Каштанавы (сапр. Эпштэйн), рускамоўнага празаіка. Жыве ў Ізраілі

22 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Марыны Троіцкай (1913 – 1990), рэжысёра радыё, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Алега Маралёва (1923 – 1984), беларускага і расійскага рэжысёра оперы, заслужанага артыста Беларусі

23 снежня – 60 гадоў з дня нараджэння Валерыя Грышкаўца, рускамоўнага паэта

24 снежня – 215 гадоў з дня нараджэння Адама Міцкевіча (1798 – 1855), польскага і беларускага паэта, грамадскага дзеяча, публіцыста

100 гадоў з дня нараджэння Аляксея Кулакоўскага (1913 – 1986), празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Чурабы (1913 – 1998), графіка, жывапісца

26 снежня – 120 гадоў з дня нараджэння Яўгена Цікоцкага (1893 – 1970), кампазітара, аднаго з заснавальнікаў беларускай прафесійнай музыкі, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

105 гадоў з дня нараджэння Гэлены Раманоўскай (1908 – 1980), польскамоўнай паэткі, перакладчыцы, празаіка,

100 гадоў з дня нараджэння Яўгена Нікалаева (1913 – 1978), мастака тэатра, народнага мастака Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Барыса Каштанавы (сапр. Лапіцкі), празаіка

27 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Вялюгіна (1923 – 1994), паэта, кінадраматурга, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

28 снежня – 105 гадоў таму ў Вільні заснавана беларускае кнігавыдавецкае таварыства “Наша хата”. Існавала да 1911 г.

60 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дуктава, празаіка

29 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Васільевай (1913 – ?), беларускай і рускай балерыны, педагога, народнай артысткі Беларусі, народнай артысткі СССР. Пасля 1950 г. жыла ў Расіі

75 гадоў з дня нараджэння Генадзі Лебедзева (1938 – 1999), мастацтвазнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Фёдара Ладуцькі, мастака

31 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Зоі Малчанавай (1913 – 1970), расійскай і беларускай актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў таму створаны Беларускі саюз мастакоў

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

З вопыту работы

ПЕДАГАГІЧНАЯ МАЙСТЭРНЯ ПА КАЗЦЫ “ЗАЧАРАВАНАЯ ГАСПАДАРКА” ПЯТРА СІНЯЎСКАГА УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

Кагнітыўная мэта ўрока: плануецца, што да заканчэння ўрока вучні будуць: **ведаць** сюжэт казкі “Зачараваная гаспадарка” Пятра Сіняўскага, яе будову, вобразны лад, багацце сродкаў мастацкага выяўлення ідэі твора; **умець** аналізаваць праявы творчэсці, спасцігаць характары галоўных персанажаў казкі.

Дыдактычная мэта ўрока: дапамагчы спасцігнуць сюжэт казкі, яе будову, вобразны лад, багацце сродкаў мастацкага выяўлення, надзвычай блізкіх да фальклорных.

Задачы: выразна чытаць урыўкі з казкі “Зачараваная гаспадарка” П. Сіняўскага, вершы на памяць патрыятычнага, маральна-этычнага і філасофскага зместу; рабіць сціслы і падрабязны пераказ твора і ўрыўкаў з казкі; ствараць ілюстрацыі па праявах творчэсці і каменціраваць малюнкi іншых школьнікаў; адказваць на рознаўзроўневыя пытанні настаўніка; весці дыскусію па праблемных пытаннях.

Задачы асобнага развіцця і выхавання: ствараць умовы для развіцця творчага і лагічнага мыслення, творчых здольнасцей кожнага вучня; выходзіць любоў і спагаду да ўсяго жывога на зямлі, міласэрнасць, дабрыню, шчырасць; абудзіць патрыятычныя пачуцці вучняў (любоў да сваёй зямлі, захапленне яе прыгажосцю, гонар за слаўную гісторыю Бацькаўшчыны, культуру свайго народа).

Эпіграф:

І радасць – ніякая радасць, а горыч,
І песня – ніякая песня, а скарга,
І страва – ніякая страва, а камень,
Калі ты на свеце ўсім гэтым
Не маеш з кім падзяліцца.

Максім Танк.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант. Матывацыя навучальнай дзейнасці.

• **Слова Майстра (настаўніка).**

II. Індукцыя. Вызначэнне кагнітыўнай мэты ўрока.

Майстар. Паглядзіце на фотаздымкі і малюнкi вашых сяброў і таварышаў. Якую тэму яны адлюстроўваюць? (*Тэму Радзімы, роднай зямлі.*)

Вучні вызначаюць тэму ўрока.

III. Самаканструкцыя 1.

Вучням прапануеца скласці асацыятыўныя ланцужкі да паняцця “ічасце”.

Гучыць класічная музыка.

• **Першы выбар.**

IV. Самаканструкцыя 2.

Узнаўленне паслядоўнасці разгортвання падзей у казцы. Работа з чытацкімі дзённікамі. Праверка сюжэтнага плана твора.

Вучань коратка расказвае сюжэтную канву твора, а таксама звяртае ўвагу на зачын казкі.

Настаўнік прапануеца свой сюжэтны план твора.

(У аснове казкі – незвычайныя падзеі, якія адбываюцца з бацькам і яго трыма сынамі, што выпраўляюцца на пошукі ўласнага шчасця.)

Казка “Зачараваная гаспадарка” Пятра Сіняўскага пачынаецца апісаннем шчаслівага жыцця чалавека, гаспадара Гаўрылы, а таксама яго трох сыноў.)

План

1. Шчаслівыя людзі.
2. Зачаравалі гаспадарку, і ўсё пайшло наперакос.
3. Бацькоўскія запаветы.
4. У пошуках асабістага шчасця.
5. Лёгка шляхі да шчасця.
6. Да шчасця – праз выпрабаванні.
7. Зноў дома.
8. Адчараваная гаспадарка.

V. Сацыяканструкцыя. Работа ў групах.

Вучні выконваюць заданні Майстра (настаўніка). Знаёмства з пытаннямі педагагічнай майстэрні (рознаўзроўневыя заданні, узроўні 2 – 5).

Пытанні і заданні сацыяканструкцыі:

1. Зрабіце сціслы пераказ казкі “Зачараваная гаспадарка” П. Сіняўскага.
2. Носьбітам якіх станоўчых якасцей выступае гаспадар у казцы “Зачараваная гаспадарка?”

3. У якой атмасферы выхоўваліся яго сыны?
4. Чаму навучыў іх бацька?

5. Якая нечаканая падзея паўплывала на далейшы лёс усёй сям'і?

6. Што вырашыў рабіць бацька?

7. Якую навуку данёс да сваіх сыноў стары Гаўрыла? Якія заветы даў ім у вялікую дарогу?

8. Дайце каментар бацькоўскім наказам.

(Быць працавітымі; “не есці дармавога хлеба”; берагчы гонар і годнасць, “не заставацца там, дзе здалёк гаварыць пачынаюць”; рабіць толькі добрыя ўчынкі, змагацца са злом; прытрымлівацца маралі і этыкі народа.)

Сутнасць заветаў заключаецца ў тым, што сыны павінны памятаць народную этыку і мараль: прыгожым робяць чалавека не словы, а ўчынкі, справы.)

9. Наколькі гатовы былі сыны Гаўрылы пераадолець цяжкасці і перашкоды, выканаць гэтыя наказы?

10. Які выбар зрабіў кожны з іх?

11. Хто з сыноў найбольш спадабаўся вам і чаму?

12. Які шлях абралі б вы ў падобнай сітуацыі?

13. Ці хацелася б вам такога “лёгкага шчасця”, якім задаволіліся старэйшыя сыны Гаўрылы?

14. Падрабязны пераказ урыўка казкі (*праца ў групах*).

(Толькі ў Алеся, малодшага сына, было моцным пачуццём сыноўняга абавязку перад гаротнікам бацькам, цвёрдая перакананасць у тым, што бацькоўскія заветы трэба не толькі памятаць, але і рабіць усё магчымае для іх здзяйснення. Аўтар паказаў Алеся ў нечаканых здарэннях як мужнага чалавека. Аўтар казкі апаэтызаваў, ухваліў яго ўчынкі і паводзіны, яго здольнасць адгукацца на чужую бяду, ухваліў мужнасць і самахвярнасць свайго героя. Тым самым паказаў нам, што шчаслівым робіць чалавека не багацце, не яго словы, а ўчынкі. Добрыя адносіны да бацькі і яго заветаў спалучаюцца ў героя з павагай да іншых людзей, з імкненнем быць карысным ім.)

15. Прааналізуйце мову казкі. Выпішыце ў літаратурны сшытак некалькі прыказак і выслоўяў, якія вам спадабаліся.

16. Намалюйце ілюстрацыі да прыказак / выслоўяў (*праца ў групах*).

17. Прачытайце ўрывак казкі па асобах.

18. Прачытайце выразна на памяць верш пра Радзіму, родную зямлю, шчасце, дабро.

19. Інсцэніроўка эпизоду казкі П. Сіняўскага.

20. Этнаграфічны праект “Станоўчыя і адмоўныя рысы характару беларусаў”.

21. Пераказ і інсцэніроўка падання пра м. Карма.

VI. Сацыялізацыя.

VII. Афшыраванне.

Групы агучваюць адказы, дапаўняюць асацыятыўны ланцужок слоў да паняцця “шчасце”. Этнаграфы прэзентуюць навуковы праект.

• Другі выбар.

VIII. Адукацыйны і псіхалагічны разрыў. Ідэя твора.

Майстар. Чаму навучыла вас гісторыя, расказаная аўтарам П. Сіняўскім? Якая ідэя твора? (Аўтар давёў нам, якімі маральнымі якасцямі павінен валодаць чалавек, якім павінен быць яго маральны выбар у той ці іншай складанай жыццёвай сітуацыі з пункту гледжання народнай маралі і этыкі. Бацькоўскія наказы своеасабліва рэалізаваліся ў высакародных учынках малодшага сына. Бацькоўскі аўтарытэт і багаты жыццёвы вопыт вартыя пераймання дзецьмі, асабліва калі апошнія знаходзяцца ў незвычайных сітуацыях.)

• Зварот да эпіграфа ўрока.

• Гутарка з вучнямі.

1. Да якіх відаў казак належыць казка “Зачараваная гаспадарка”?

2. Чым адрозніваецца гэтая літаратурная казка ад народнай “Залаты птах”?

3. Прачытайце артыкул падручніка “Народныя казкі”.

• Творчасць.

Напісаць невялікае эсэ “Што такое шчасце” (5 – 6 сказаў), пачаткам якога могуць быць наступныя словы: “Мне здаецца, што шчасце – гэта...”

IX. Рэфлексія. Падагульненне. Адзнакі за ўрок і іх каментар.

• “Ланцужок пажаданняў”.

Кожнаму ўдзельніку ўрока па ланцужку (у пэўнай паслядоўнасці) прапануецца звярнуцца з пажаданнямі да сябе, сваіх таварышаў, а таксама да Майстра (настаўніка) па выніках ўрока. Пажаданні могуць быць скіраваны на будучыя справы.

Заканчваецца ланцужок пажаданняў настаўнікам, які падводзіць вынікі, жадае творчага натхнення, трываласці, каб заўсёды любілі і паважалі сваіх бацькоў, сяброў і таварышаў, каб заўсёды верылі ў дабро, спагаду, міласэрнасць.

• Складзі сінквейн па тэме ўрока.

X. Дамашняе заданне.

1. Прачытайце літаратурную чарадзейную казку і сфармуляваць ідэю твора (*узровень 4*).

2. Напісаць чарадзейную казку, выкарыстоўваючы ў ёй устойлівыя казачныя выразы, прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, захоўваючы пры гэтым казачны стыль апавядання (*узровень 5*).

3. Складзі зборнік прыказак, прымавак і фразеалагізмаў па тэме казкі “Зачараваная гаспадарка” Пятра Сіняўскага (*узровень 5*).

Юрый МЯНЬКОЎ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Барабудскай дзіцячага сада – базавай школы.

“БЕЛАРУСКАЯ ПЕСНЯ”. УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Мэты: стварыць умовы для асэнсавання жанравых, ідэйна-мастацкіх асаблівасцей твора, удасканалення навыку выразнага чытання, развіцця камунікатыўных навыкаў; садзейнічаць выхаванню грамадзянскасці.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. Уявіце, што госці нашага ўрока прыехалі з далёкага замежжа. Яны мала ведаюць пра Беларусь. Мы як гасцінныя гаспадары павінны іх прыняць і шмат чаго паказаць-расказаць ім. Дапаможа нам у гэтым “Беларуская песня” Уладзіміра Караткевіча. З ёй мы выправімся ў падарожжа па нашай Радзіме. Вы паспрабуеце сябе ў ролі экскурсаводаў. А найлепшага ў канцы ўрока шляхам галасавання вызначыць нашы госці.

Першы прыпынак, які зрабілі нашы госці ў падарожжы, – Мішневічы. Чым здзіўляць будзем, шаноўныя? (Прэзентацыя “Краявіды Мішневіч”.)

• Выступленні падрыхтаваных вучняў.

1. Каменны крыж часоў позняга Сярэднявечча.
2. Руіны вадзянога млына на р. Усыса.

II. Абвясчэнне тэмы і мэты ўрока.

Настаўнік. А працягне наша вывучэнне грамадзянскай лірыкі і падарожжа па Беларусі верш “Беларуская песня” У. Караткевіча (дэманструецца партрэт У. Караткевіча, пазначаюцца тэма і тэарэтычныя паняцці: грамадзянская лірыка, ода).

III. Вывучэнне новай тэмы.

• Гутарка з класам.

Настаўнік прапануе ўгадаць, пры вывучэнні якіх твораў у VII класе вучні сустракаліся з імем У. Караткевіча.

Коротка нагадаецца змест нарыса “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча: як выглядала беларуская хата, якія нацыянальныя стравы згадвае аўтар, якія рысы нацыянальнага характару адзначае. Звяртаецца ўвага на партрэт аўтара і прапануецца выказаць уражанні: якім уяўляецца паэт?

• **Паведамленне вучня “Слова пра Уладзіміра Караткевіча”.**

Настаўнік. Зачытайце пытанне, якім пачынаецца верш У. Караткевіча.

• Выступленне “лінгвіста”.

Паводле ТСБМ даецца тлумачэнне значэння слова “край” (на дошцы намалювана дрэва, лісты якога вучні запаўняюць сінонімамі; у сшытках пазначаецца асацыятыўны ланцужок).

• Чытанне верша падрыхтаваным вучнем.

• Выступленне “літаратуразнаўцы”.

Даецца азначэнне тэрміна “ода”.

• Гутарка з класам.

1. Пацвердзіце жанр верша “Беларуская песня” У. Караткевіча. Якая тэма твора?

2. Якія прыметы – канкрэтныя малюнкi – ствараюць вобраз Радзімы ў вершы? (Слайд прэзентацыі “Карта Беларусі”, адказы вучні суправаджаюць паказам на карце згаданых у вершы геаграфічных аб’ектаў: гарадоў, рэк.)

3. Чым слаўныя беларускія гарады?

Падрыхтаваныя вучнёўскія выступленні пад музычнае суправаджэнне наводле слайдаў “Камянец”, “Полацк”, “Слуцк”.

4. Якія людзі насяляюць краіну?

5. У якіх колерах паўстае Беларусь?

6. Ахарактарызуйце ролю мастацкіх сродкаў. Якая роля займенніка мой?

7. Як у клятве-фінале выяўляецца грамадзянская пазіцыя паэта?

8. Якім памерам напісаны верш? З якой інтанацыяй спалучаецца?

9. Чаму твор належыць да грамадзянскай лірыкі?

• Паўторнае чытанне верша некалькімі вучнямі.

Будуецца другі асацыятыўны ланцужок, робіцца выбар ключавога слова, словазлучэння па тэме ўрока.

IV. Абагульненне і замацаванне.

• Творчая праца вучняў.

Гучыць песня “Дзе мой край” на словы У. Караткевіча.

1. Складанне лозунгаў-пажаданняў сваёй Радзіме. 2. Напісанне мініяцюры “Некалькі слоў пра Радзіму” або на тэму апошняга выбару. 3. Афармленне фотавыставы “Мой край”.

Улічваючы абмежаваны час урока і магчымасці вучняў, заданні 2 і 3 на выбар можна прапанаваць для дамашняга выканання.

V. Рэфлексія.

Гасцям прапануецца на лісце з імёнамі “экскурсаводаў” аддаць свой голас за найлепшага і па жаданні з дапамогай картак з выявамі храма або камення выказаць уражанне ад “падарожжа па Беларусі”. Абраны пры падліку галасоў найлепшым экскурсаводам вучань атрымлівае дадатковы бал пры выстаўленні адзнакі за ўрок.

Святлана ТОМАШАВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры Слабадской дзіцячага сада – сярэдняй школы.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

ДЫКТАНТЫ ДЛЯ САКААНТРОЛЮ

Працяг. Пачатак у №№ 5, 6, 9.

17. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

За акном вагона ўжо ад самых Баранавіч замільгалі знаёмыя краявіды: чэзлыя ўздоўж чыгункі, пакурчаныя хвоі, мізэрныя сваёй беднасцю пасёлчкі тых, яшчэ першых, дачнікаў, густа зарослае чаратамі рэчышча ціхаплыннай Шчыры, але чым далей, то ўсё выразней прыкметы сапраўднага Палесся. Абапал двухпуткі часцей і часцей трапляюцца белыя бярэзнікі, адзінокія ў полі дубы, неасушаныя гразкія балацявіны, а ў прамежку паміж імі на сухіх пагорках вабяць зрок гонкія грыбныя ды ягадныя бары. Прыградны дызель-поезд, мерна пастукваючы коламі на стыках рэек, пачынае замаруджваць імклівы бег і нарэшце спыняецца на бязлюдным паўстанку ў вядомай мне змалку вёсцы, чыгуначным палатном раздзеленай на дзве неаднолькавыя палавіны.

Дзень добры, Цельшына!

Пасажыры, найбольш хлопцы і дзяўчаты, выкульваюцца на пясчаны насып, што служыць тут перонам, бягуць на пераезд, а мне чамусьці мроіцца: у іхнім гаманкім, вясылым натоўпе матлянуўся на момант і знакаміты панашаны “лапсярдак” маладога настаўніка Андрэя Лабановіча. Але раптоўная мроя знікла, як і прыйшла, вочы паступова звыкаюцца з палескімі малюнкамі, якія набываюць першапачатковы, рэальны сэнс. Так, гэта не Цельшына, а славуцкая вёска Люсіна, дзе ў мясцовай школьцы працаваў Якуб Колас. І нават цяпер, на размежжы двух стагоддзяў, яго тут любяць і помняць, бо вось і сціплы паўстанак, дзе спыніўся наш дызель-поезд, ужо даўным-даўно носіць імя народнага песняра Беларусі.

Што ні кажы, а ўсё ж прыемна сам-насам прайсціся па тых сцежках і дарожках, па якіх у такой жа скрушна адзіноце калісьці блукаў галоўны герой трылогіі “На ростанях”, вялікі праўдашукальнік і рамантык Андрэй Лабановіч. У першай частцы твора – аповесці “У палескай глушы” – Якуб Колас надзвычай маляўніча і сакавіта апісаў побыт і звычкі палешукоў, іх гаротнае жыццё ў часы царызму, а многія жыхары Люсіна сталі прататыпамі непаўторных персанажаў кнігі – тутэйшай інтэлігенцы і сялян. Даўнія з’явы і малюнкы выразна паўсталі ў вачах, і ўжо на пераездзе, паблізу невялічкай пачакаль-

ні з акенцам касіра і раскладам руху цягнікоў, нешта змушае прыцішыць крок, азірнуцца вакол сябе. (299 слоў)

В. Гардзеі. Падарожжа ў Цельшына.

18. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

У лісц... той колішняй таполі святочна глядзелася сонца цешачы вочы Купалы; у тую колішняю таполю ўразаліся ў крону шч...рбячыся аб яе магутныя сукі маладзікі і ветэхі. А весніцы на панадворак былі по/руч з таполяй; на весніцах прыбітая прыржавелымі ад восеньскіх дажджоў цвікамі бляха з профілем сабачай морды – вушы натапыр(ан, анн)ыя надпіс на бляс... папярэдзваў “У двар... злы сабака”. Але гэтым злым сабакам у два...атыя гады па панадворку бегаў не/вялічкі вёрткі Султан які лашчыўся каля ног дзяцей і дарослых у тры...атыя гады пахадзваў па двар... вялізны пясочна/жоўтай поўсці задум(ен, енн)ы ў сваёй неспешлівасці Журан.

На дах дома схіляла голле чаромха як нявеста ў вэлюме ў маі, у густым засеце чорных ягадак павабных для птушкі – зімою. Рухавыя і розныя яны паважна і ўвішна дз...балі дары былой маладухі чаромхі. Перад вокнамі на вуліцу і ў сад рос бэз кусцісты высокі. Якраз у пройме гэтага бэз... стаяў нібы спаконвечны тапчан на якім з самай ранняй вясны як толькі пачынала прыграваць сонейка днямі праседжвала бабуня як у хаце пад таполяй называлі маці Купалы. Яна заўсёды першаю запрыкмечвала госця які кранаўся крамкі на весніцах уваходзячы ў двор хаты пад таполяй і была нібы добрым духам што сустракаў тут кожнага.

Веранда была зашкл(ён, ённ)ая. Гэта была і веранда і тое што на вёсцы называлі б сцёпкай ці каморкай бо на сценах тут віселі не толькі вялікія вянкы/вязанкі пукатай залацістай цыбулі мен...шыя вяночкі дзюбаватага ружова/малочнага часнаку але і прыпасы якім у вясковых хатах раней месца было звычайна на гарышчы ў а...вяза(н, нн)ых кужал...м кошыках.

Свойска... вяскова... не з крамы а зробл(ен, енн)ае ў хаце выл...жалае ў сваім кубел...цы густым расоле прыпраўл(ен, енн)ае перцам часнаком шалфе...м кал...ндрай пасыпа(н, нн)ае чорненькімі ядлоўцавымі ягадкамі насыч(ан, анн)ае

духам дубовага і хрэнавага лісця мяты зуброўкі вішні смародзіны пятрушкі усё гэта ў хаце вельмі любілі. (282 словы)

А. Лойка. Як агонь, як вада...

19. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Прыгажосць, нікім не заўважаная, – гэта яшчэ не прыгажосць. Яна робіцца нашай светлай радасцю толькі тады, калі мы – можа, неспадзявана, а можа, у нецяярплівым чаканні – раптам, узрушаныя і ўражаныя, спыняемся перад ёю.

Але і радасць, калі яна толькі ў табе, толькі для цябе аднаго, – гэта яшчэ таксама не радасць. Яна праменіцца, нібы свята, толькі тады, калі нам ёсць з кім падзяліцца ёю. І якое шчасце мець на гэты час даверлівага і адданага субяседніка – чытача, які шчыра разумее тваё хваляванне!

Якуб Колас, зачараваны характам прыроды і красою жыцця, верыць у свайго чытача і, нібы спяшаючыся выгаварыцца, хутчэй дзеліцца з ім хваляваннем, убачанай прыгажосцю. Яму цесна ад гэтага хвалявання, яму няёмка цешыцца радасцю аднаму, і таму паэт кожнаму свайму чытачу нанова адкрывае сваю зямлю: зірніце, маўляў, якая яна непаўторная! Здаецца нават, што ён проста расказвае свайму сябру ці, можа, зусім невядомаму чалавеку, які выпадкова сустрэўся на дарозе, пра адкрытую ім прыгажосць, убачыўшы якую, цяжка і недаравальна маўчаць не толькі паэту, але і кожнаму чалавеку.

Паэзія Якуба Коласа – такая ж натуральная, простая і складаная, як і сама прырода. Зліццё чалавека і прыроды ў яго вершах вельмі непадсрэднае і непадзельнае. Бо сама творчасць – найвышэйшы ўзлёт чалавечага розуму і пачуцця – відавочна, такое ж самае таінства, як і жыццядайная, нябачная праца прыроды. Бо напоўніць вечным зместам толькі адзін радок сапраўднага верша ці нават адно-адзінае слова – гэта, мусіць, такая ж нялёгкая работа, як і ўзрадаваць зялёным хларафілам, магутнаю сілаю існавання найвялікшы цуд свету – звычайны зялёны лісток.

На кожную пару года, амаль на кожную з’яву ў прыродзе ёсць у паэта свая радасць – ці то светла-журботная, ці то пранізліва-захопленая. Усход і захад сонца, зіма і вясна – усё гэта “вобразы мілыя роднага краю”, без якіх бы вельмі збеднена адчувала сябе наша сённяшняя літаратура. (282 словы)

Я. Сіпакоў. Свята на кожны дзень.

20. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

Мы з таварышам выбраліся ў лес у выхадны дзень яшчэ поцемкамі лёгкі як павуцінка туман заблытаўся ў нізівінках сярод густога падлеска... з ядлоўца... крушыны лазняк... зябка павявае

прэлым лісцем сырой зямлёй і тонкім амаль няўлоўным духам сасны. Не/вялічкія лужынкi зацягнула за ноч тонкім лядком; ня...знак па-трапіш нагой трэск на ўвесь лес чорная быццам дзёгаць вада хлюпоча пад ботамі выступае на-паверх.

Неба пакрысе святлела але ў лес... стаяў шэры змрок хоць і можна было адрозніць камлюкаватыя ствалы сосен струхлелыя пян...кі і сям/там на палянках малады асінавы падрост.

Пятро мой спадарожнік кінуў пад куст ру...зак і ў той жа момант імкліва пырхнула ў/верх уздоўж ствала нейкая вялікая пярэстая птушка мільганула белымі пёрамі і там у/высі у густых кронах пачуўся рэзкі пранізлівы голас быццам двое катой не падзяліўшы здабычы ... чапіліся і шкуматаюць адзін аднаго. Мы застылі ад нечаканасці слухаючы не/звычайны ў гэтым сырым і не/прыветным перадзімовым лесе які здавалася спаў гл...бокiм сном канцэрт.

Мы пад...шлі бліжэй добра разгл...дзелі птушку. Яна была сапраўды прыгожая нават не верылася што ў гэтым лес... ўбачым такі цуд. Прырода быццам знарок пажартавала у шэрыя колеры перадзім...я ўпляла яркія фарбы. На фоне шэрага неба выдзяліліся блакітныя з чорнымі і белымі палоскамі пёры крылаў птушкі спінка ружаватая а бліжэй да хваста святлейшая. Сойцы відаць не спадабалася што мы яе разгляд(ва, ыва)ем узмахнула крыламі і белай мітуслівай плямкай матлянулася ў/бок зрабіла не/шырокі плаўны паў/круг і села на другім баку палянкi ў голле шырокай кроны сасны зноў пранізліва закрычала на ўвесь лес. Сойка крычала на розныя лады верашчала быццам яе хочучь схопіць пагрозліва крычала рэзка пасвіст(ва, ыва)ла; у яе крыках чуўся ўвесь птушыны гармідар лес... які птушка запамніла і ўмела ўпляла ва ўласны р...пертуар. (271 слова)

А. Дзятлаў. Зарок.

21. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Паміж дрэў пачаў зыбацца месяц, белы і круглы. Ён часта хаваўся з вачэй, але кожны раз зноў і зноў аказваўся на дрэве і трапятаў там, пашматаны рэдкімі галінамі. Часам ён зусім хаваўся за густым лісцем, а часам падымаўся над дрэвамі і зноў на поўную сілу ззяў, круглы і чысты. Цяпер мне свяціла наперадзе не толькі бялёсая поўня Сярожкавай галавы, але і поўня месяца, і я ведаў, што гэтага святла нам хопіць, каб і ўначы знайсці ўсё, што шукаем.

Быў шырокі прагал, за ім – лапіна лугу. Сярожка вёў мяне ўздоўж падросту бярозы і хвоі на дыбачках, час ад часу згінаючыся і на хаду шоргаючы рукой па траве: ён правяраў, ці не кладзецца раса.

Як не пад самым вухам хрупнуў сушняк – мы спыніліся і тут жа ўбачылі, як з лесу выйшаў вялізны рагач. Ён пастаяў, павёў галавой у наш бок, насустрач нам пагрозліва варухнуў магутнымі рагамі і калі не ўбачыў, дык напэўна адчуў, як небяспеку, нашу прысутнасць, бо раптам дзіка захроп, і з-за ягонай спіны на асветлены месяцам луг выйшлі самкі, гладкія і блішчастыя. Яны таксама, як па камандзе самца, крутнулі галавамі ў наш бок і лёгенька, дружна, нібы танцуючы, патупацелі ў луг. Рагач цяжка ўдарыў заднімі нагамі ў зямлю, ёкнуў, што здаровы конь, і кінуўся следам за самкамі.

Яшчэ гадзіну назад меркавалі нанач вярнуцца дахаты, наесціся перад сном малака з хлебам, спаць на высушанай атаве, дзе, напэўна, пасланы ўжо льяныя посцілкі і цёплыя коўдры, а цяпер пра гэта я ўжо не думаў, адчуваў сябе, як на імклівым кані, якога паганяў Сярожка і які закружыў, затуманіў голаў, кінуўшы нас у пагно за нечым новым, загадкавым.

Копы стаялі пасярэдзіне лугу, і мы абралі канцавую, бліжэйшую да лесу, у які неспадзявана загналі табун. Трохі разваяваўшы верх, у ботах і кажухах паўшываліся ў сена, якое там, усярэдзіне, абдавала сухасцю і цяплыню. (296 слоў)

В. Карамазаў. Прыліпала.

22. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Цяпер Юрка адзначыў, што месца тут вельмі зручнае: тры невялікія, але густыя алешыны над самай вадой ахоўвалі мясціну ад ветру і ад старонніх вачэй. Экскаватар дзядзькі Валянціна, відаць, зрабіў добрую справу, калі разварушыў дно, ачысціўшы тым самым пясок і жвір. Якраз на гэтым месцы была даволі моцная плынь, якая і сагнала бруд і смецце. З тылу, за спінай, да самага алешніку былі высокія зараснікі крапівы, таму чалавека, які сядзеў на беразе, зусім не відаць ад дарогі.

Адсюль было зручна назіраць за жыццём вадзяных насельнікаў. На паверхні плавалі, падняўшы ўгору ногі, жукі-гладышы; цэлымі чародкамі, як вялікія камары, бегалі па вадзе вадамеры; імкліва кідаліся ўніз, убачыўшы ахвяру, драпежныя пльвунцы; упарта ўзбіраліся па травінках і палачках марудныя слімакі. Выплыўшы да паверхні, асцярожна выстаўлялі свае джалы – дыхальныя трубка – бяскрыўдныя вадзяныя скарпіёны. Уважліва паназіраўшы, міжвольна пачынаеш думаць, што ўсе заняты нейкай разумнай, патрэбнай і неабходнай дзейнасцю, зусім не выпадковай, як здаецца на першы погляд. Юрка любіў гартаць бацькаў часопіс

“Родная прырода” і часам здзіўляўся, якія адмысловыя рэчы сустракаюцца ў прыродзе.

Вось снуе-завіхаецца на кветцы рудая пчала. Яна беспамылкова, лепей за службу прагнозаў, прадказвае надвор’е: на дождж сядзіць і гудзе ў сваім вулі. Калі пчолы з восені залепліваюць уваход у вулей, пакідаючы ледзь прыметную шчыліну, – чакай суровай зімы. Гэткая жа звышадчувальнасцю валодаюць і руплівыя лясныя мурашы, якія выдатна адчуваюць радыяцыю, быццам у іх ультрамініяцюрныя “лічыльнікі Гейгера”. Дасканалая, мэтазгодная ўся арганізацыя жыцця ў мурашоў, і вучоныя дагэтуль не могуць разгадаць усе іх тайны.

Відаць, калі займацца навукай, трэба перш за ўсё вывучаць гэты загадкавы свет, гэтую таямнічую, невядомую галіну – біёніку. Гэта ж на зямлі каля мільёна відаў насякомых, толькі ў нашай краіне іх сто тысяч. І кожная казюрка па-свойму цікавая, мае свае механізмы і прылады, якія могуць стаць карыснымі для чалавека, павялічыць у дзясяткі разоў яго разумную ўладу над прыродай. (292 словы)

А. Шаўня. Аляпка.

ДАВЕДКІ

16. Са шматлікіх талентаў Караткевіча ўсе, хто добра ведаў яго, цанілі яшчэ адзін – талент сяброўства. Народны пісьменнік Беларусі Васіль Быкаў сказаў, што Караткевіч быў рыцарам чалавечага духу. У сяброўстве ён таксама быў рыцарам, верным, самаахвярным, гатовым заўсёды падзяліцца як апошняй скарынкай, так і ўсім багаццем сваёй натуры. Характэрная Караткевічава рыса: ён ніколі не выказваўся адмоўна пра сваіх сяброў і забараняў іншым гаварыць пры ім хоць нешта благое пра адсутных. Ён вельмі рэдка ўжываў спосаб гаворкі “паміж намі” і то – не пра сяброў. Трэба было моцна папрацаваць супраць Уладзіміра Сямёнавіча, ужываючы непрыстойныя прыёмы, каб узрушыць яго, прымусіць даць адпор. Пры гэтым ён быў вельмі датклівы, адчувальны да крыўды, тонкія даспехі безумоўнай інтэлігентнасці слаба абаранялі яго ад чорнай зайздрасці, помслівасці, зласлівай крытыкі, сам ён гэткая погані быў пазбаўлены начыста. Напярэдадні апошняга падарожжа сказаў: “Чалавек, які робіць крыўду другому, у рэшце рэшт крыўдзіць сябе”.

Ён дзядзіўся сяброўствам са шматлікімі людзьмі: пісьменнікамі, мастакамі, кінематографістамі, артыстамі, настаўнікамі, навукоўцамі, журналістамі – гэта па працы, “па інтарэсах”, як кажуць. Але меў сяброў з іншых і часам нечаканых колаў, не праводзячы паміж імі мяжы, бо цаніў перш за ўсё людскасць. Сябраваў

са старэйшымі за сябе і маладзейшымі, да тых і другіх ставіўся аднолькава прыязна, з усімі быў “на ты”, цярэць не мог, калі сябар звяртаўся да яго з залішняй павагаю.

Мы здружыліся ў чэрвені 1969 года, калі “Малодосць” наладзіла нам экспедыцыю на Палессе. Магчыма, слова “экспедыцыя” занадта ёмкае (у навуковым сэнсе): мы ўладкаваліся на агітцэплаход “Уладзімір Маякоўскі”, ва ўтульную каюту, нас везлі, а мы пазіралі, камфорту ставала, бракавала самадзейных маршрутаў і самастойнасці. Хутка мы зразумелі, як не трэба падарожнічаць, і катэгарычна вырашылі пакінуць утульны борт “Маякоўскага”, рызыкнуць на сапраўдныя прыгоды. Паспелі да таго часу прайсці Сож ад Гомеля да Лоева, па Дняпры – да Кіеўскага вадасховішча, Прыпяць – да Гарыні. У Давыд-Гарадку высадзіліся на сушу.

В. Ждановіч. Белы човен.

18. У лісце той, колішняй, таполі святочна глядзелася сонца, цешачы вочы Купалы; у тую, колішняю, таполю ўразаліся ў крону, шчэрбячыся аб яе магутныя сукі, маладзікі і ветэхі. А весніцы на панадворак былі поруч з таполяй; на весніцах – прыбітая прыржавелымі ад восеньскіх дажджоў цвікамі бляха з профілем сабачай морды – вушы натапыраныя, надпіс на блясе папярэдзваў: “У двары злы сабака”. Але гэтым злым сабакам у дваццатыя гады па панадворку бегаў невялічкі вёрткі Султан, які лашчыўся каля ног дзяцей і дарослых, у трыццатыя гады пахаджаў па двары вялізны, пясочна-жоўтай поўсці, задуменны ў сваёй непаспешлівасці Журан.

На дах дома схіляла голле чаромха, як нявеста ў вэлюме, у маі, у густым засеце чорных ягадак, павабных для птушкі, – зімою. Рухавыя і розныя, яны паважна і ўвішна дзюбалі дары былой маладухі чаромхі. Перад вокнамі на вуліцу і ў сад рос бэз, кусцісты, высокі. Якраз у пройме гэтага бэзу стаяў, нібы спаконвечны, тапчан, на якім з самай ранняй вясны, як толькі пачынала прыграваць сонейка, днямі праседжвала бабуня, як у хаце пад таполяй называлі маці Купалы. Яна заўсёды першаю запрыкмечвала госця, які кранаўся крамкі на весніцах, уваходзячы ў двор хаты пад таполяй, і была нібы добрым духам, што сустракаў тут кожнага.

Веранда была зашклёная. Гэта была і веранда, і тое, што на вёсцы называлі б сцёпкай ці каморкай, бо на сценах тут віселі не толькі вялікія вянкi-вязанкі пукатай залацістай цыбулі, меншыя вяночкі дзюбаватага, ружова-малочнага часнаку, але і прыпасы, якім у вясковых хатах раней месца было звычайна на гарышчы ў абвязаных кужалем кошыках.

Свойскае, вясковае, не з крамы, а зробленае ў хаце, вылежалае ў сваім кубельцы, густым расоле, прыпраўленае перцам, часнаком, шалфеем, каляндрай, пасыпанае чорненькімі ядлоўцавымі ягадкамі, насычанае духам дубовага і хрэнавага лісця, мяты, зуброўкі, вішні, смародзіны, пятрушкі – усё гэта ў хаце вельмі любілі.

А. Лойка. Як агонь, як вада...

20. Мы з таварышам выбраліся ў лес у выхадны дзень яшчэ поцемкамі; лёгкі, як павуцінка, туман забытаўся ў нізавінках сярод густага падлеску з ядлоўцу, крушыны, лазняку, зябка павявае прэлым лісцем, сырой зямлёй і тонкім, амаль няўлоўным духам сасны. Невялічкія лужынкi зацягнула за ноч тонкім лядком; няўзнак патрапіш нагой – трэск на ўвесь лес, чорная, быццам дзёгаць, вада хлюпоча пад боці, выступае наперах.

Неба пакрысе святлела, але ў лесе стаяў шэры змрок, хоць і можна было адрозніць камлюкаватыя ствалы сосен, струхлелыя пянькі і сям-там на палянках малады асінавы падрост.

Пятро, мой спадарожнік, кінуў пад куст рукава, і ў той жа момант імкліва пырхнула ўверх уздоўж ствала нейкая вялікая пярэстая птушка, мільганула белымі пёрамі, і там, увысі, у густых кронах пачуўся рэзкі, пранізлівы голас, быццам двое катой, не падзяліўшы здабычы, счাপіліся і шкуматаюць адзін аднаго. Мы застылі ад нечаканасці, слухаючы незвычайны ў гэтым сырэм і непрыветным перадзімовым лесе, які, здавалася, спаў глыбокім сном, канцэрт.

Мы падышлі бліжэй, добра разгледзелі птушку. Яна была сапраўды прыгожая, нават не верылася, што ў гэтым лесе ўбачым такі чуд. Прырода быццам знарок пажартавала: у шэрыя колеры перадзім’я ўпляла яркія фарбы. На фоне шэрага неба выдзяліліся блакітныя, з чорнымі і белымі палоскамі, пёры крылаў птушкі, спінка ружаватая, а бліжэй да хваста – святлейшая. Сойцы, відаць, не спадабалася, што мы яе разгледваем, узмахнула крыламі і белай мітуслівай плямкай матлянулася ўбок, зрабіла нешырокі плаўны паўкруг і села на другім баку палянкi ў голле шырокай кроны сасны, зноў пранізліва закрычала на ўвесь лес. Сойка крычала на розныя лады, верашчала, быццам яе хочучь схаліць, пагрозліва крычала, рэзка пасвіствала; у яе крыках чуўся ўвесь птушыны гармідар лесу, які птушка запамніла і ўмела ўпляла ва ўласны рэпертуар.

А. Дзятлаў. Зарок.

Працяг будзе.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Тацяна СТАРАСЦЕНКА.

ВЫВУЧЭННЕ МАЎЛЕНЧЫХ ПАНЯЦЦЯЎ НА КАМУНІКАТЫЎНА-ДЗЕЙНАСНАЙ АСНОВЕ: АД ТЭОРЫІ ДА ПРАКТЫКІ (V – VI КЛАСЫ)

Заканчэнне. Пачатак у № 9.

Засваенне асаблівасцей *навуковага стылю* маўлення неабходна ў першую чаргу для да-сканалага авалодання лінгвістычнымі ведамі і развіцця логіка-паняццйнага мыслення вучняў. Таму школьнікі павінны навучыцца адрозніваць сітуацыйныя асаблівасці ўмоў навуковага маўлення і вызначаць задачу – паведамленне навуковай інфармацыі; дакладна выкарыстоўваць моўныя сродкі ў адпаведнасці з задачамі маўлення.

Навуковы стыль маўлення запатрабаваны пры вусных і пісьмовых адказах на лінгвістычныя тэмы і рэалізуецца ў такіх жанрах, як *навуковае (лінгвістычнае) паведамленне, рэцэнзаванне адказаў*, дзе інфармацыя падаецца лагічна, характарызуецца адназначнасцю, аргументаванасцю. Пры вывучэнні асаблівасцей навуковага стылю маўлення неабходна засяроджваць увагу на тым, што ўменні ствараць такія тэксты з’яўляюцца міждысцыплінарнымі і запатрабаваны на працягу ўсяго навучання.

Напрыклад, назіранні за асаблівасцямі тэкстаў навуковага стылю можна правесці наступным чынам: *Прачытайце тэкст. Што новага вы даведаліся? Узнавіце факты, пералічыце іх, ужываючы лічэбнікі. Вызначце характар тэксту, сферу маўлення, якой уласцівыя такія выклад інфармацый, крыніцы, у якіх можа быць прапанаваны такія тэксты, яго моўныя асаблівасці.*

Для запісу ва ўласным інтэрнэт-блогу складзіце тэкст, асноўная камунікацыйная задача якога – паведаміць навуковы факт пра каметы. Выкладайце свае думкі лагічна, захоўвайце дакладнасць і паслядоўнасць пры запісе фактаў. Прытрымлівайцеся навуковага стылю маўлення.

Каб пакінуць цікавы і змястоўны запіс у інтэрнэт-блогу, неабходна прадумаць спосаб падачы інфармацыі, які прыцягнуў бы ўвагу іншых чытачоў, выклікаў у іх жаданне абмеркаваць пэўную тэму ці праблему. Аснову паведамлення складае канкрэтная навуковая інфармацыя пра каметы. Таму асноўныя звесткі трэба выкладзіць лагічна, не парушаючы навуковых фактаў, дакладна перадаць вядомае аўтару звесткі.

Адзнакі *афіцыйнага стылю* маўлення вытлумачваюцца праз апісанне сацыяльных сітуацый, дзе ўзнікае патрэба выкарыстання афіцыйна-

дзелавых папер. Напрыклад, вывучэнне тэмы *“Афіцыйны стыль маўлення: яго жанры, сфера выкарыстання”* адбываецца на аснове аналізу сітуацый і вызначэння асаблівасцей афіцыйнага маўлення. Тэарэтычныя звесткі ўключаюць інфармацыю пра афіцыйныя сферы і жанры (віды афіцыйных папер) – *аб’ява, заява, аўтабіяграфія, характарыстыка* і інш. Вучні ўсведамляюць, што адрасатам можа быць адзін чалавек ці некалькі, а асноўнай задачай афіцыйнага маўлення з’яўляецца неабходнасць паведаміць інфармацыю ці даць інструкцыю па вызначаным шаблоне.

Для асэнсавання залежнасці будовы тэксту ад умоў маўлення вучням прапануецца заданне: *Уявіце, што вы збіраецеся паўдзельнічаць у выстаўцы свойскіх жывёл “Мая кошка”. Да пачатку выстаўкі неабходна ўважліва пазнаёміцца з праграмай, спісам класаў і вырашыць, дзе будзе выступаць ваша кошка. Для ўдзелу неабходна запоўніць бланк-заяву на прапанаванай схеме: 1) выставачны клас; 2) прозвішча і імя ўладальніка жывёлы; 3) звесткі пра кошку-ўдзельніцу; 4) пацвярджэнне пра ўступны ўзнос (наяўнасць чэка аб аплаце).*

Напісанне заявы патрабуе дакладнасці і адназначнасці адказаў і садзейнічае ўсведамленню камунікацыйных якасцей маўлення – правільнасці, дакладнасці і дарэчнасці.

Авалоданне *публіцыстычным стылем* мае вялікае практычнае значэнне, якое заключаецца ў фарміраванні ўменняў цікава і даходліва паведаміць інфармацыю, станючы ўздзейнічаць на думкі і пачуцці слухачоў ці чытачоў. Публічнае маўленне фарміруе ў вучняў уменне трымацца перад аўдыторыяй (класным калектывам), упэўненасць у сабе, выклікае жаданне выказацца на тэмы, якія хвалююць. Разам з гэтым вучні знаёмяцца з жанрамі публіцыстычнага стылю – *нататкай, рэпартажам, замалёўкай*, да якіх можна дадаць стварэнне сціслых *інфармацыйных паведамленняў (публічных выступленняў)*. Такая праца найперш накіравана на выпрацоўку ўменняў упэўнена трымацца ў час маўлення, валодаць сабой пры публічных выступленнях, інтанаваць сваё маўленне з разлікам успрымання асобным суразмоўцам ці аўдыторыяй.

Пры вывучэнні тэмы “Публіцыстычны стиль маўлення: яго жанры, сфера выкарыстання” паведамляецца, што асноўная функцыя публіцыстычных тэкстаў – уздзеянне, аднак камунікатыўная задача можа вызначацца як паведамленне або суразмоўніцтва. Публіцыстычнае маўленне заўсёды ўтрымлівае новыя звесткі, пазбаўлена штампамі і паўтораў. Пры характарыстыцы сітуацый маўлення ўвага скіроўваецца на спецыфічныя рысы грамадска-публіцыстычных выказванняў, якія знаходзяць месца ў адрасаваных вучням сродках масавай інфармацыі, на класных сходах, пасяджэннях гурткаў. Усе пералічаныя асаблівасці вучні разглядаюць на прыкладзе прапанаванага задання.

Прачытайце тэкст.

“Беларус – гэта перш за ўсё заўзяты працаўнік. Спакон вякоў прывык ён жыць сваёй працай і спадзявацца толькі на сябе. Паўсядзённым клопаты рабілі яго руплівым гаспадаром. Цяжкая праца не заўсёды дазваляла звесці канцы з канцамі. Жыццё рабіла беларуса надзвычай ашчадным.

Бывала, жыццё гнула беларуса. Але з усіх сіл ён стараўся пакінуць у спадчыну дзецям штосьці большае, чым атрымаў сам ад сваіх бацькоў. Складанае жыццё не дазваляла нашым продкам памыляцца. Яны былі людзьмі разважлівымі. Беларусы былі добрымі змагарамі, але войны прыносілі нашым продкам шмат шкоды і пакут.

Свае мары пра ішчасце, дабрабыт і багацце нашы продкі выказвалі ў казках, прыказках і прымаўках, якія яны таленавіта ўмелі складаць”.

На аснове зместу складзіце інфармацыйнае паведамленне “Такія мы, беларусы” для публічнага выступлення на пасяджэнні гуртка. У інфармацыйнае паведамленне ўключыце прыказкі, прымаўкі, назвы беларускіх народных казак, звесткі з гісторыі пра войны, якія давалася перажыць беларусам. У заключэнні паведамлення самастойна зрабіце вывад, які суадносіцца з тэмай. Пры складанні інфармацыйнага паведамлення матэрыял трэба пашырыць дадатковымі звесткамі з гісторыі Беларусі, літаратуры.

Пры аналізе разнастайных тэкстаў і сітуацый вучні павінны зразумець, што ўзаемапрапанікненне спецыфічных сродкаў аднаго стылю ў іншыя стылі не дазваляюць умовы і мэты маўлення, якія вызначаюць змест выказвання. На аснове гэтага фарміруецца ўсведамленне, што ўласны тэкст ствараецца з улікам не толькі яго сэнсу, але і функцыі, логіка-структурнай арганізацыі, прыналежнасці да пэўнага тыпу і жанру маўлення.

Вывучэнне **функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення** грунтуецца на разуменні харак-

тару развіцця думкі ў тэксце. Пры знаёмстве з **апавяданнем** як тыпам маўлення вучні, асэнсоўваючы *маўленчую сітуацыю*, вызначаюць камунікатыўную накіраванасць апавядання, матывацыю маўленчых учынкаў суразмоўцаў, логіка-кампазіцыйныя асаблівасці сюжэту, выбіраюць інфармацыю, важную ў раскрыцці тэмы, вучацца выражаць свае адносіны да апавядання, суадносячы змест з сітуацыяй маўлення. Напрыклад, удасканаленне ўменняў падбіраць спосабы выражэння вядомых і новых звестак адбываецца пры аналізе прапанаванага тэксту.

З якіх частак складаецца апавяданне? Асэнсуйце кампазіцыю апавядання і тое, як развіваецца дзеянне: пачатак – працяг – кульмінацыя – развязка. Які эпізод з’яўляецца пачаткам падзей? Які момант у апавяданні з’яўляецца самым напружаным? Як заканчваецца апавяданне? Як герой апавядання перадае свой настрой, свае адчуванні? Якія моўныя сродкі выкарыстоўвае, каб апісаць узрушаны стан, перажыванні? Якія граматычныя спосабы выражэння ланцужковай сувязі прысутнічаюць у тэксце?

У працэсе аналізу тэксту засяроджваецца ўвага на моўныя асаблівасці мастацкага стылю: выкарыстанне лексікі з канкрэтным значэннем, сказаў з аднароднымі членамі, экспрэсіўных выразаў (*Як жа так! Як жа так могуць паступаць людзі!*). Далейшая праца садзейнічае асэнсаванню асноўнай думкі мастацкага тэксту, разуменню таго, што ў большасці выпадкаў яна выражае адносіны аўтара да прадмета маўлення. Усведамленне гэтых звестак вучні дэманструюць у час складання ўласных апавяданняў на аснове звестак з тэксту: *Уявіце сітуацыю, апісаную ў апавяданні. На аснове прапанаванага тэксту ўзору складзіце апавяданне “Нечаканае здарэнне”. Ад імя дзяўчынкі (хлопчыка) раскажыце бабулі пра здарэнне. Як вы будзеце перадаваць свае пачуцці?*

Вучням паведамляецца, што, перш чым складзіць апавяданне, трэба ўявіць сітуацыю маўлення, падумаць пра адрасата. Калі тэма вядома, то асэнсавана, з якой мэтай звяртаемся да суразмоўцы – праінфармаваць ці пазабаўляць. У змесе апавядання трэба не толькі раскрыць падзеі, але і імкнуцца выразіць стан апавядальніка. Для гэтага выкарыстоўваюцца моўныя сродкі, якія перадаюць узрушанасць, хваляванне: лексічныя паўторы, складаныя сказы, сказы з аднароднымі членамі. Удасканаленню логіка-кампазіцыйных уменняў, неабходных для стварэння выказванняў тыпу апавядання, садзейнічае вучэбны матэрыял, які да таго ж дэманструе моўныя асаблівасці тэкстаў мастацкага стылю. Пры кампазіцыйным аналізе тэксту вучні прытрымліваюцца

наступнай схемы: пачатак – дзе адбываецца падзея; асноўная частка – хто суразмоўцы, іх сацыяльныя ролі, мэта і характар зносін, у чым праяўляецца адраснасць маўлення герояў; заключэнне – рэалізацыя камунікатыўнага намеру, дасягненне мэты маўлення. Вучні прыходзяць да высновы, што веданне кампанентаў сітуацыі маўлення садзейнічае больш дакладнаму выражэнню зместу апавядання.

Дакладнасць зместу выказвання будзе залежаць ад здольнасці апісваць рэаліі жыцця ў адпаведнасці з мэтай камунікацыі. Засваенне тэарэтычных звестак пра асаблівасці тэкстаў тыпу **апісання** матывуецца тым, што ў шматлікіх камунікатыўных сітуацыях рэальнага жыцця ўзнікае неабходнасць параўноўваць прадметы паміж сабою, выяўляць іх адрозненні, даваць суразмоўцу інфармацыю пра прадмет, які ён не бачыць. Удасканаленне ўменняў вызначыць камунікатыўную мэту апісання адбываецца пры разглядзе найбольш істотных рыс прадметаў і з’яў, якія вызначаюць іх адметнасць. Апісанне дазваляе не толькі адрозніваць прадметы, але нават і ўяўляць незнаёмыя рэчы.

Засваенне спосабаў выражэння такіх характарыстык адбываецца праз аналіз тэкстаў (пералічэнне пастаянных прымет, выяўленне адной ці некалькіх істотных рыс, апісанне прадмета з розных бакоў, прызначэнне прадмета). Вучні знаёмяцца з відамі і жанравымі асаблівасцямі мастацкага і навуковага апісання, якія адрозніваюцца сваёй будовай і сферай выкарыстання. Разам з тым адбываецца ўсведамленне, што ў мастацкім апісанні даецца аўтарская эмацыянальна афарбаваная ацэначная характарыстыка з’явы, ужываюцца фразеалагізмы, эпітэты, вобразныя параўнанні, адухаўленні. Лексіка-грамматычныя сродкі выражэння камунікатыўнай задумы забяспечваюцьсэнсавуюцэласнасцьтэксту. Завершанасць выказванню надаецца дзякуючы лагічнаму разгортванню інфармацыі. Навуковае апісанне ўтрымлівае ўпарадкаваны пералік найбольш істотных прымет у строгай лагічнай паслядоўнасці.

Працэс стварэння выказвання тыпу **разважання** ў лінгваметодыцы разглядаецца як найбольш складаны ў параўнанні з іншымі, бо для гэтага “патрэбна наяўнасць пэўнага аб’ёму ведаў па тэме выказвання, уменне ўсталёўваць прычынна-выніковыя сувязі і адносіны паміж з’явамі і дзеяннямі, уменне абагульняць факты і на іх аснове рабіць вывады” [7, с. 129]. Аднак у розных жыццёвых сітуацыях нярэдка ўзнікае неабходнасць абгрунтаваць сваю думку, даказаць справядлівасць сваіх поглядаў, прывесці пераканальныя аргументы. У вучэбнай дзей-

насці разважанне – адзін з запатрабаваных тыпаў маўлення, бо пры вывучэнні лінгвістычных тэм пасля прачытання вучэбных тэкстаў вучні ў большасці выпадкаў даюць адказы на пастаўленыя пытанні, прыводзячы сістэму доказаў, падбіраючы прыклады да моўных фактаў, выказваюць свае адносіны да праблемы, падводзяць вынікі. Пры гэтым фарміраванне ўменняў вучняў вызначаць прычынна-выніковую сувязь з’яў і падзей, паслядоўна пераходзіць да доказаў развівае ў іх здольнасць аргументацыі ўласных поглядаў, карэктнай, без катэгарычнасці, ацэнкі думак іншых людзей. У працэсе навучання разважанню неабходна засяроджваць увагу на моўных адзінках, пры дапамозе якіх выражаецца ўласнае стаўленне да праблемы, на спосабах і сродках сувязі паміж сказамамі і часткамі ў разважанні.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Паглыбленне паняцця пра разважанне: асаблівасці разгортвання думкі ў тэкстах-разважаннях” у вучняў фарміруюцца ўменні аналізаваць, параўноўваць, абагульняць, сістэматызаваць матэрыял і рабіць вывады.

Ёсць шмат правіл, як прымаць падарункі. Адны лічаць, што трэба хуценька схваць пакунак і, калі госці пойдучь дадому, паглядзець, што ж табе падарылі. Іншыя, наадварот, думваюць, што трэба адразу ж паглядзець падарунак і выказаць свае адносіны да яго.

Вы, безумоўна, шмат атрымлівалі цікавых і нечаканых падарункаў. Раскажыце сябрам у класе, які падарунак вам асабліва запомніўся і спадабаўся. Паразважайце, чаму?

Пасля прачытання тэксту вучні асэнсоўваюць асаблівасць схемы, па якой разгортваецца разважанне: тэзіс, аргументы, прыклады, вывад. Увага акцэнтуюцца на доказанасці і паслядоўнасці выкладу, лагічнасці думак у выказванні. Вучням прапануецца тэзіс для разважання, пры разгортванні якога ў працэсе звязнага доказага адказу адбываецца замацаванне ведаў пра кампазіцыю разважання: **Ёсць шмат правіл, як прымаць падарункі ... Вы, безумоўна, атрымлівалі цікавыя і нечаканыя сюрпрызы. Раскажыце сябрам у класе, які падарунак вам асабліва запомніўся і спадабаўся. Парайце сябрам, якіх правілаў трэба прытрымлівацца, прымаючы віншаванні, каб не накрыўдзіць гасцей.**

Абагульняючы сказанае, адзначым, што пры выпрацоўцы рэцэптыўных і прадуктыўных маўленчых уменняў вучняў неабходна ўказваць на тое, што маўленне заўсёды мае накіраванасць на адрасата і рэалізуецца ў пэўнай камунікатыўнай форме – дыялогу ці маналогу, таму “выказванне фарміруецца не як графарэтная рэпрадук-

цыя гатовых элементаў, а з’яўляецца кожны раз прадуктам творчага гнасеалагічнага працэсу” [9, с. 115].

Такім чынам, пры засваенні маўленчых паняццяў неабходна: 1) выяўляць сітуацыйную абумоўленасць маўлення, для чаго ўключаць заданні, распрацаваныя з улікам складнікаў сітуацыі маўлення *адрасант, адрасат, месца, мэ-та выказвання*; 2) выяўляць залежнасць выніку маўленча-мысленчай дзейнасці суразмоўцаў ад іх камунікатыўнага намеру і сацыяльна-ролевай характарыстыкі – *што такія адрасант і адрасат, якая іх роля ў суразмоўніцтве, як уплываюць іх характарыстыкі на маўленне*; 3) уключаць у змест навучання заданні на стварэнне вучнямі ўласных выказванняў з улікам вызначаных фактараў. Чым больш асэнсавана будуць падыходзіць вучні да вывучэння маўленчай тэорыі, тым больш трывала будуць замацоўвацца не толькі маўленчыя веды, але і разнастайныя моўныя адзінкі, якія забяспечваюць умненне весці суразмоўніцтва па-беларуску.

Разам з гэтым вызначаны кірунак дапамагае матываваць розныя віды вучэбнай працы – вучні разумеюць практычную значнасць маўленчых ведаў і ўменняў, якія яны набываюць пры вывучэнні праграмага матэрыялу. Вывучэнне тэорыі маўлення не можа быць самамэтай, іх засваенне павінна адбывацца на аснове аналітыка-сінтэтычнай маўленчай дзейнасці і насіць практыка-арыентаваны характар.

Спіс літаратуры

1. Леонтьев, А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 241 с.
2. Болгова, Т. С. Речевая ситуация в системе работы по развитию устной монологической речи школьников / Т. С. Болгова // Совершенствование обучения русскому языку : (сб.ст.) : пособие для учит. / сост. А. Ю. Купалова. – М. : Просвещение, 1981. – С. 60 – 67.
3. Купалова, А. Ю. Практическая методика русского языка : 8 кл. : кн. для учит. / А. Ю. Купалова, В. В. Никаноров. – М. : Просвещение, 1992. – 192 с.
4. Литвинко, Ф. М. Методика изучения разделов школьного курса русского языка (функциональный подход) : курс лекций для студ. филол. фак-та / Ф. М. Литвинко. – Минск : БГУ, 2001. – 175 с.
5. Реферовская, Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1989. – 166 с.
6. Львова, С. И. Уроки словесности : 5 – 9 классы / С. И. Львова. – М. : Дрофа, 2001. – 411 с.
7. Практическая методика обучения русскому языку в средних и старших классах / Е. А. Быстрова [и др.]; под ред. Е. А. Быстровой. – Л. : Просвещение, Ленингр. отд-ние, 1988. – 271 с.
8. Валочка, Г. М. Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў пры навучанні беларускай мове : аўтарэф. дыс. ... д-ра пед. навук : 13.00.02 / Г. М. Валочка; Нац. ін-т адукацыі. – Минск, 2008. – 48 с.
9. Колшанский, Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский; отв. ред. А. М. Шахнорович. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 128 с.

Святлана МАРТЫНКЕВІЧ,

старшы выкладчык

кафедры беларускага мовазнаўства

Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Пятра Машэрава.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.07.2013 г.

УВАГА! КОНКУРС!

Грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі” і ўстанова «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”» абвешчаюць конкурс творчых вучнёўскіх работ, прымеркаваны да 70-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.

Удзельнікамі конкурсу і аўтарамі творчых работ могуць быць вучні IX – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў краіны. Колькасць удзельнікаў не абмежавана. Матэрыялы на конкурс дасылаюць самі ўдзельнікі або педагогі-кіраўнікі на электронны адрас ГА “Саюз пісьменнікаў Беларусі”: oo-spb@tut.by.

Конкурс праводзіцца ў наступныя тэрміны:

пачатак – 1 лістапада 2013 года;

заканчэнне прыёму работ – 1 красавіка 2014 года;

падвядзенне вынікаў – 15 мая 2014 года.

Тэматычныя накірункі конкурсу:

– 70-годдзе з дня вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў;

– “Іх імёнамі названы...”;

– Мае родзічы – удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны;

– “Люблю цябе, чыстая Белая Русь”.

Пераможцы ўзнагароджваюцца дыпламамі і памятнымі падарункамі.

Палажэнне аб конкурсе і ўмовы яго правядзення – на сайце часопіса “Роднае слова” (www.rs.unibel.by), на сайце ГА “Саюз пісьменнікаў Беларусі” (www.oo-spb.tut.by), у газеце “Літара-тура і мастацтва”.

Запрашаем да ўдзелу ў конкурсе!

МЕТАДЫСТ З БРЭСТА

ДА ЮБІЛЕЮ ВЕРЫ ЛЯШУК

«Закончыўшы “на выдатна” Малазводскую сямігадовую школу, што ў Брэсцкім раёне, падалася “ў людзі”. Мама выправіла мяне вучыцца ў Брэсцкае медвучылішча, а я насуперак яе волі падала дакументы ў Брэсцкае педвучылішча», – прызнаецца ў аўтабіяграфіі Вера Якаўлеўна Зарэцкая (Ляшук), кандыдат педагагічных навук, прафесар, заслужаны работнік вышэйшай школы, родам з вёскі Марозавічы Брэсцкага раёна. Яна паспяхова закончыла гэтую навучальную ўстанову. Як выдатніца, атрымала права адразу паступаць у ВНУ. З гонарам называе сваёй альма-матар факультэт мовы і літаратуры Брэсцкага педінстытута, які скончыла таксама “на выдатна” – дыплом з адзнакай і спецыяльнасць “выкладчык беларускай і рускай моў і літаратур”. Гэтыя прадметы і выкладала ў Дамачоўскай і Камароўскай СШ Брэсцкага раёна. У час настаўніцкай працы акрэсліліся навуковыя прыярытэты: літаратура роднага краю, школьнае краязнаўства, методыка выкладання мастацкага слова.

Больш за 40 гадоў В. Ляшук працавала ў Брэсцкім педінстытуце (універсітэце): прайшла шлях ад выкладчыка да прафесара, пятнаццаць гадоў загадвала кафедрай, спачатку беларускага літаратуразнаўства, а потым методыкі выкладання літаратуры і краязнаўства, дарэчы, адзінай у Беларусі. Тым не менш яна заўсёды падкрэслівае, што з’яўляецца настаўнікам. Неяк на

курсах слухачы сталі ёй скардзіцца: заробак нізкі, аўтарытэт сярод бацькоў і грамадскасці ніякі, вучні абыякавыя да вучобы. Лектар цярпліва слухала гэтыя скаргі, а па заканчэнні прамовіла: “А я, нават ведаючы пра ўсё тое, што вы мне казалі, каб давялося мне выбіраць сабе прафесію, зноў пайшла б у настаўнікі. Гэта – маё”.

Для тысяч настаўнікаў беларускай і рускай літаратур Берасцейшчыны і нават Беларусі яна – Вера Якаўлеўна Ляшук – настаўніца. Многія з іх прызнаюцца, што менавіта яна забяспечыла іх высокі прафесіяналізм. Гэты навукоўца з’яўляецца для большасці з іх прыкладам, як трэба ставіцца да працы.

Часта В. Ляшук паўтарала вучням, будучым настаўнікам: “Любіце дзяцей, школу, шануйце мову, да кожнага свайго ўрока рыхтуйцеся, як да першага, ніколі не хлусіце дзецям, не бойцеся таго, што нечага не ведаеце, майце пачуццё ўласнай годнасці. Усе жыццёвыя нягоды пакідайце за парогам школы. Тады з вас атрымаецца настаўнік”. Яна заўсёды адчувала ўнутраную сувязь з тымі, каму адрасавала свае працы. Н. Левічава, метадыст Брэсцкага абласнога інстытута павышэння кваліфікацыі, адзначае: «Вера Якаўлеўна не шкадуе часу на “жывыя” кантакты з настаўнікамі. Яна чытае лекцыі ў ІПК, удзельнічае ў семінарах, праводзіць са школьнымі педагогамі экскурсіі па літаратурных мясцінах Беларусі, дапамагае ім асэнсаваць свой вопыт працы, распрацоўвае экспазіцыі краязнаўчых музеяў». Невыпадкова В. Ляшук была ўзнагароджана знакам “Выдатнік народнай асветы БССР”.

Вера Ляшук – аўтар больш як паўтысячы публікацый. Сярод іх артыкулы, манаграфіі, школьныя падручнікі, навучальныя дапаможнікі для студэнтаў філфакаў ВНУ, для настаўнікаў і вучняў. Набыткі велізарныя. Жыццё яе склалася так, што яна выкладала беларускую і рускую літаратуры, а ў інстытуце – методыку выкладання той і другой. Навуковец добра ведала забяспечэнне літаратурай школьных прадметаў і курсаў ВНУ. У яе аўтабіяграфіі чытаем: “Выкладчыцкія абавязкі, чытанне курсаў методыкі выкладання беларускай і рускай літаратур, цесныя кантакты з настаўнікамі, уласны вопыт працы ў школе пераконвалі мяне ў тым, што беларуская літаратура як прадмет часам не адыгрывае той функцыі, якая ёй наканавана, бо настаўніцкая праца не забяспечана метадычна. Тыя рэдкія

выданні, якія часам з'яўляліся ў друку, цаніліся настаўнікамі-беларусаведамі на вагу золата. У мяне было жаданне хоць у нейкай ступені ліквідаваць гэтую несправядлівасць". Ёй удалося гэта зрабіць. Больш за тое, удалося нават стварыць уласную школу па методыцы выкладання мастацкага слова. Адзначу таксама, што В. Ляшук адзіная з беларускіх метадыстаў, хто друкаваўся ў часопісе "Літаратура в школе", які выдаваўся шэсць разоў на год у Маскве. Зразумела, што ў рэдакцыі часопіса не было недахопу ў матэрыялах, тым не менш гэтае аўтарытэтнае выданне аддавала свае старонкі метадысту з Брэста.

У метадычных працах Вера Якаўлеўна нярэдка пераносіла на беларускую глебу тое цікавае, наватарскае, што было здабыткам найперш рускай методыкі выкладання літаратуры і што пазбаўляла ўрокі аднастайнасці, дазваляла ўлічваць спецыфіку прадмета як віду мастацтва, раскрываць выхаваўчы патэнцыял твора. Прафесар з Брэста заўсёды імкнулася дапамагчы настаўнікам рэалізаваць тое новае, што з'яўлялася ў праграме. Яна пераконвала, што зварот да іншых відаў мастацтва, да гісторыі, мовы на ўроках літаратуры не заўсёды выступае як міжпрадметныя сувязі. Трэба, каб гэты матэрыял абавязкова вывучаўся на іншых школьных прадметах (адсюль і міжпрадметныя сувязі), а не быў дадатковым па тэме і забіраў час, адведзены на літаратуру.

Выключнае месца ў навуковых набытках В. Ляшук належыць школьнаму краязнаўству. Яна імкнулася далучыць чытача да літаратурных здабыткаў Берасцейшчыны, пра што сведчаць яе шматлікія публікацыі ў перыядычным друку, маннаграфія "Літаратурная Берасцейшчына" (1999, 2006), а таксама паказаць, як уключыць рэгіянальны матэрыял у тэму ўрока па літаратуры, каб павысіць яго эфектыўнасць ("Краязнаўчыя матэрыялы на ўроках літаратуры", 1980). Клопат прафесара заключаўся і ў тым, каб падрыхтаваць настаўніка да літаратурна-краязнаўчай працы (навучальны дапаможнік "Школьнае літаратурнае краязнаўства", 1991).

У працах В. Ляшук уздымае пытанні выкладання мастацкага слова ў школе, асвятляе актуальныя праблемы: "Сучасны ўрок. Які ён?", "Навуковыя падыходы да тэматычнага планавання", "Каб аналіз быў адкрыццём" і інш. Чуйнасць метадыста да вострых пытанняў выкладання літаратуры ў школе была стымулам у напісанні такіх кніг, як "Урокі пазакласнага чытання", "Міжпрадметныя сувязі пры вывучэнні беларускай мовы і літаратуры" (у суаўтарстве), "Вывучэнне эпічных твораў у школе", "Іван Мележ у школе", "Вывучэнне творчасці Адама Міцкевіча

ў школе" і інш. Як адзначае сама аўтар, "пісаліся яны ў сваёй большасці так: спачатку распрацоўваўся цыкл лекцый для настаўнікаў, некалькі разоў чытаўся ў Брэсцкім ІУН, а пазней з улікам заўваг дапрацоўваўся як метадычны дапаможнік".

У 1980-я гг. метадычнае аб'яднанне літаратурных кафедраў педінстытутаў Беларусі даручае В. Ляшук распрацаваць праграму па методыцы выкладання беларускай літаратуры і праспект навучальнага дапаможніка па гэтым курсе для студэнтаў і настаўнікаў. Ён з'явіўся ў 1986 г. пад рэдакцыяй В. Ляшук і А. Рагулі. Вера Якаўлеўна – аўтар раздзелаў "Метады і прыёмы вывучэння літаратуры", "Уступныя заняткі", "Чытанне мастацкага твора", "Вывучэнне эпічных твораў у старшых класах", "Пазакласная праца па літаратуры". Выданне тэарэтычна ўзбройвала свайго адрасата. Настаўнікам было важна паказаць, як спалучыць тэорыю з практыкай. Гэтую праблему вучоны пачала вырашаць у кнізе «Вывучэнне ў школе трылогіі Я. Коласа "На ростанях"» (1996). У ёй паказваецца, якія з вядомых методыцы шляхоў аналізу мэтазгодна выкарыстаць пры вывучэнні твора: праблемны, кампазіцыйны, павобразны, а не следам за аўтарам. Аўтар пераконвала настаўнікаў, што любы ўніверсалізм непрымальны ў выкладанні літаратуры, што шлях аналізу залежыць ад адметнасцей твора, колькасці часу, адведзенага на яго праграмай, і ад першапачатковага ўспрымання. Асаблівае значэнне яна надае чытанню мастацкага твора і яго непасрэднаму ўспрымання. Праз усе яе працы чырвонай ніткай праходзіць думка, што чытанне твора вучнямі – аснова асноў яго вывучэння. Улічваючы тое, што сучасныя школьнікі страцілі цікавасць да кнігі, Вера Якаўлеўна настойліва раіць: усё, што можна, чытайце на ўроку, не шкадуйце на гэта часу, арганізуйце дамашняе апераджальнае чытанне вялікіх твораў, бо за вас гэтага ніхто не зробіць, асцерагайцеся выказванняў тыпу "Ты не чытаў(ла)", бо першае чытанне павярхоўнае. Яна пераконвае ў неабходнасці арыентацыйных заняткаў і паказвае, як іх трэба праводзіць, бо толькі апора на веданне першапачатковага ўспрымання твора вучнямі можа зрабіць яго аналіз асобназначным для кожнага з іх.

Часта В. Ляшук прызнавалася, што выданне "Методыкі выкладання літаратуры" было штуршком для напісання гісторыка-метадычнага нарыса. Трэба думаць, што раздзел у гэтым дапаможніку, прысвечаны гісторыі метадычнай думкі беларускай літаратуры, яе не задавальняў. Напісаць кнігу пра даваенны перыяд ме-

тодыкі выкладання нацыянальнага мастацкага слова ў школе выкладчыку з Брэста было вельмі цяжка. Для гэтага неабходна праца ў галоўнай бібліятэцы рэспублікі, а значыць патрэбны камандзіроўкі не на дзень і не на два. Справа ўскладнялася тым, што тыя, хто закладваў падмуркі методыкі, былі рэпрэсаваны, многія працы іх безваротна загінулі, імёны канулі ў Лету. І ўсё ж чытачам была вернута метадычная спадчына даваеннага перыяду, вернуты з небыцця яе стваральнікі. Мажліва, не ўсе. “Методыка выкладання беларускай літаратуры: гісторыка-метадычны нарыс (даваенны перыяд)” (1994) паказала чытачам, чаму гэтая навука не развівалася доўгія гады, раскрывала набыткі ў выкладанні беларускай літаратуры: такія тэхналогіі, як літаратурныя суды, метады праектаў, дальтан-планы – набытак 1920-х гг. – шырока выкарыстоўваліся настаўнікамі беларускай літаратуры, а навуковыя ўстановы таго часу эксперыментальна засведчылі эфектыўнасць апошняй. Зыходам гісторыка-метадычнага нарыса методыка выкладання беларускай літаратуры даваеннага перыяду перастала быць безыменнай. У навуковы ўжытак увайшлі імёны І. Самковіча, М. Каспяровіча, І. Замоціна, У. Дзяржынскага, І. Пратасевіча, Я. Матусевіча, М. Коршука, Д. Жарынава і інш. Першым тром у выданні прысвечаны асобныя раздзелы. Даводзіцца толькі пашкадаваць, што такая праца аказалася не толькі першай, але і адзінай, прысвечанай асэнсаванню метадычных набыткаў мінулага па выкладанні беларускай літаратуры, тых каранёў, на якіх толькі і можа плённа развівацца крона.

Цэласная сістэма вывучэння мастацкага слова была распрацавана абноўленым аўтарскім калектывам пад кіраўніцтвам В. Ляшук у новай “Методыцы выкладання беларускай літаратуры” (1999, 2002). У гэтай працы ёй належаць ключавыя раздзелы: “Гісторыя методыкі выкладання літаратуры”, “Метады і прыёмы вывучэння літаратуры, іх класіфікацыя”, “Агульнадыдактычныя тыпы ўрокаў і патрабаванні да іх”, “Улік ведаў і ўменняў вучняў”, “Уступныя заняткі і методыка іх правядзення”, “Чытанне мастацкага твора”, “Вывучэнне эпічных твораў”, “Урокі пазакласнага чытання”, “Вывучэнне манаграфічнай тэмы”, “Праверка, выпраўленне, аналіз сачыненняў”, “Разнастайнасць урокаў у залежнасці ад методыкі іх правядзення”, “Пазакласная праца па літаратуры”.

У першай палове 1990-х гг. творчы калектыў пад кіраўніцтвам В. Ляшук па даручэнні Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь пачаў распрацоўку навукальна-метадычнага

комплексу беларускай літаратуры для сярэдняй школы: праграма, падручнікі, метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў, кнігі для ўрокаў пазакласнага чытання, тэсты, кнігі для самастойнай працы вучняў. Калектыў з заданнем справіўся: істотна абнавіўся змест літаратурнай адукацыі, увага акцэнтавалася на агульначалавечым змесце, былі ўдакладнены некаторыя звесткі з біяграфіі пісьменнікаў. Падручнікі для V – VI класаў вызначаюцца багатым і арыгінальным метадычным апаратам. У гэты ж час выпявае задума стварыць серыю метадычных дапаможнікаў “Пісьменнік у школе”. Яе падрыхтавалі ў Міністэрстве адукацыі, у Навукова-метадычным цэнтры. Публікацыю гэтай серыі распачало выдавецтва “Аверсэв”. Верай Якаўлеўнай падрыхтаваны кнігі “Іван Мележ у школе” (2002), “Вывучэнне творчасці Адама Міцкевіча ў школе” (2003), “Вывучэнне творчасці Янкі Брыля ў школе” (2004), “Вывучэнне творчасці Якуба Коласа ў школе” (2006), “Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы ў школе” (у суаўтарстве, 2007), “Вывучэнне творчасці Максіма Багдановіча ў школе” (2008). Чакаюць свайго часу, каб трапіць да чытача, працы “Францішак Багушэвіч у школе”, “Максім Танк у школе”, “Аляксей Дудараў у школе” В. Ляшук – знаходзяцца ў выдавецтве “Літаратура і искусство”.

У працах навукоўцы, адрасаваных настаўнікам, выявіўся талент не толькі метадыста, але і літаратуразнаўцы. К. Мароз так ацэньвае гэты аспект творчасці В. Ляшук: “Разважанні Веры Якаўлеўны вызначаюцца аб’ектыўнасцю, высокім узроўнем мастацкіх і этычных крытэрыяў, уменнем выявіць канкрэтна-гістарычнае і тыповае, раскрыць філасофскую напоўненасць думкі пісьменніка. Характэрным для стылю даследчыцы з’яўляецца зварот да прац літаратуразнаўцаў, іх асноўных ідэй, выяўленне моцных і слабых бакоў, што робіцца заўсёды далікатна і тактоўна, пры гэтым пераканальна сцвярджаецца і самой Верай Якаўлеўнай. Яе імкненне перагледзець ранейшыя ідэалагічныя стэрэатыпы прыводзіць да цікавых і змястоўных высноў”.

Кіраўніцтва Брэсцкага ўніверсітэта праводзіла Веру Ляшук на адпачынак у 2007 г. Яна з мужам пераехала да дзяцей у Падмаскоўе. Паранейшаму шмат працуе: яе публікацыі можна сустрэць у выданнях “Беларуская мова і літаратура”, “Маладосць”, “Полымя”, “Літаратура і мастацтва”. Пры размове любіць засведчыць: “Я ў добрай творчай форме”.

Ірына РУДКОЎСКАЯ.

АДЧУВАННЕ ПАЎНАВАРТАСНАСЦІ ЖЫЦЦЯ...

ІНТЭРВ'Ю З ВЕРАЙ ЛЯШУК

Імя Веры Ляшук сёння добра вядомае настаўнікам беларускай мовы і літаратуры, выкладчыкам і студэнтам філалагічных факультэтаў ВНУ краіны. Гэта зразумела: больш за сорок пяць гадоў яна прысвяціла вывучэнню, развіццю і станаўленню такіх важных і неабходных дысцыплін, як “Методыка выкладання беларускай літаратуры” і “Літаратурнае краязнаўства”.

– Паважаная Вера Якаўлеўна, раскрыйце, калі ласка, некаторыя сакрэты свайго сямейнага жыцця: чаму раптам апынуліся за межамі Беларусі, як уладкаваліся і чым займаецеся на новым месцы, ці бываеце на радзіме?

– Адказ на першую палову пытання і прасты, і складаны. У нас з мужам два сыны. У свой час яны скончылі прэстыжныя маскоўскія ВНУ. Старэйшы – фізтэх, малодшы – інстытут электронікі. Пасля вучобы засталіся там працаваць. Мы з мужам планавалі, што нехта з нас пераедзе да іх, калі застанецца адзін. У Беларусі ў мяне радні амаль няма. Справа ў тым, што ў 1915 г. падчас Першай сусветнай вайны беларусаў прымушова вывозілі ў глыб Расіі, вёскі спальвалі. Дарога туды і назад забрала шмат жыццяў: тысячы, а можа, мільёны памерлі ў Расіі ад голаду, розных эпідэміяў рэвалюцыйнага ліхалецця, многія аселі на бяскрайніх прасторах імперыі і дадому не вярнуліся. Дзесьці ў Калужскай губерні спарохнелі косці маіх дзядулі і бабулі з боку таты, а ў Самары – бабулі і роднага дзядзькі па маме. У 1921 г. мае бацькі вярнуліся на радзіму сіротамі.

Сыны выразна ўсведамлялі, што адведваць бацькоў часта яны не змогуць, і пачалі настойліва пераконваць, каб мы пераехалі да іх. Брэст пакінулі ў 2008 г. У гэты час старэйшы сын якраз пачаў будаваць невялікі дом з усімі выгодамі і прапанаваў нам жыць там. З іншага боку, паскорыў ад'езд і выхад на пенсію. Хоць я і разумела, што гэта непазбежна, але пасля 45 гадоў працы ў сваёй ВНУ такі паварот у маім жыцці даўся нялёгка. Я тады яшчэ адчувала сябе поўнай творчых сіл, былі і творчыя планы, і спосабы іх рэалізацыі.

Жывём мы ў вёсцы Гульнева Дзмітраўскага раёна. Некалі, напэўна, гэта было вялікае паселішча, бо з XVIII ст. тут захаваўся храм, помнік дойдства. Ён быў разбураны бальшавікамі, цяпер адбудоваецца (дарэчы, беларусамі). Тут стала пражывае 6 – 8 сямей, астатнія прыязджаюць толькі летам. Краявіды тут цудоўныя, навакольныя лясы багатыя на грыбы.

У Беларусі бываем рэдка, толькі па пільных патрэбах, а таксама каб адведаць, прыбраць родныя магільныя.

– Памятаеце класіка: “О, як бы я хацеў спачатку / Дарогу жыцця па парадку / Прайсці яшчэ раз, азірнуцца, / Сабраць з дарог каменні тыя, / Што губяць сілы маладыя, – / К вясне б маёй хацеў вярнуцца”. Калі б давялося жыць спачатку, то што паправілі б і змянілі б у сваім жыцці?

– У прафесійным плане не змяняла б нічога. Каб давялося жыць нанова, то была б настаўнікам. Наконт спецыялізацыі не ведаю, бо філолагам стала выпадкова. Пасля заканчэння з адзнакай педвучылішча хацела паступіць на філасофскае аддзяленне БДУ. Цяжкае матэрыяльнае становішча бацькоў, пагардлівае стаўленне прарэктара пры размове прымусілі вярнуцца дадому. Думала, што буду працаваць настаўніцай пачатковай школы. Сястра ўтаварыла паступаць у Брэсцкі педінстытут. Хлопцы-філфакаўцы з прыёмнай камісіі паралі падаць дакументы на рускае аддзяленне, тут жа завялі да дэкана і выпісалі адпаведны дакумент, што залічана.

Сёння дакараю сябе за адносіны да бацькоў не ў плане матэрыяльных клопатаў пра іх, а за эгаізм маладосці, калі лішні раз проста не пасядзела з імі, не распытала, што іх хвалюе, пра свой род з боку таты і мамы, пра тое, як жылося ў Расіі і пасля вяртання на радзіму, не расказвала пра сябе. Было нейкае перакананне, што яны вечныя...

– Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Вам было ўсяго восем гадоў. Што Вы запамінілі з тых гадоў ліхалецця?

– Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, мне не было і васьмі гадоў. Кіламетраў за шэсць ад нашай вёскі ў 1939 г. пабудавалі аэрадром. На пачатак вайны ён паўнаважана функцыянаваў. Яго і пачалі бамбіць раніцай 22 чэрвеня. Балюча ўсведамляць, што ні адзін самалёт з гэтага аэрадрома не ўзняўся ў неба: не аказалася паліва, частка машын была разабрана як быццам для рамонту. Гэты аэрадром стаў агульнай магілай.

У нашай вёсцы немцы з'явіліся пад восень 1941 г. Гэта былі пагранічнікі. Яны ахоўвалі мяжу паміж Украінай і Прусіяй. Большая частка

Вера Ляшук і Мікола Жуковіч, дырэктар, настаўнік-метадыст сярэдняй школы № 1 імя В. Галаўко горада Бярозы.

Палесся фашыстамі была аддадзена Украіне, Белавежская пушча і яе ваколіцы, у тым ліку і наша вёска, апынуліся ў Прусіі. Пагранічнікамі былі тыя, каму гестапа па той ці іншай прычыне не давярала і каго не пасылала, баючыся здрады, на фронт. Яны памяркоўна ставіліся да мясцовых людзей. Паказальны такі факт. Адзін з салдат збіраўся ў адпачынак і папрасіў маю маму прадаць яму пару гусей і некалькі кілаграмаў масла. За гэта заплаціў велізарнай шпулькай нітак, пачкам іголак (усё гэта было незвычайным дэфіцытам у вёсцы), пацеркамі для мяне і сястры і невялічкай сурвэткай, таксама з пацерак. Заўважу: не забраў, а купіў, хоць, напэўна, аплата была неадэкватнай.

І гэтыя самыя пагранічнікі, калі немцаў разбілі пад Сталінградам, п'яныя ўварваліся ў нашу вёску, сталі страляць па хатах. Мужчыны неяк уціхамірылі іх. Калі праз пару дзён на разбор справы прыехала пагранічнае начальства, вясцоўцы папрасілі маю маму расказаць ім, як усё было. Яна ў маладосці служыла ў яўрэяў, крыху ведала іх мову і разумела больш-менш па-нямецку. Не паспела мама прамовіць і пару слоў, як адзін з немцаў закрычаў: «Юдэ, юдэ!» Маму схпілі і тут жа павялі на расстрэл. Яе выратаваў стараста, наш аднавясковец, назваўшы сваёй стрыечнай сястрой, хоць нашы сем'і не былі ў сваяцтве. Дарэчы, мужчын, якія ўціхамірвалі п'яных немцаў, ніхто не пакараў. Я ганаруся тым, што мае землякі не паклёпнічалі на абраных ці прызначаных у вясковае начальства ні ў 1939, ні ў 1941, ні ў 1944 г., як тое было ў суседніх вёсках. Наш стараста ратаваў аднавяскоўцаў ад нямец-

кіх пабораў, як мог. Ад нашай вёскі яны не атрымалі ні кілаграма зерня і мяса, ні літра малака. Усё, што вырошчвалася ў полі, на агародзе, гадалася ў хлявах, спажывалі самі. Таму мае землякі і жылі ў гады ваеннага ліхалецця нават заможна. І тым не менш адразу пасля вайны наш стараста быў арыштаваны савецкімі ўладамі. Яму не здолелі дапамагчы тыя, каго ён у свой час абараняў, хоць і дасылалі паперы ў розныя інстанцыі.

– Вера Якаўлеўна, Вы – прадстаўнік філалагічнага пакалення. Раскажыце, калі ласка, як прыходзіла моладзь у навуку ў пасляваенны час?

– Я лічу найвялікшым дасягненнем савецкай улады тое, што ўсе, хто хацеў, мог вучыцца і рэалізаваць свае здольнасці. Ва ўсіх абласцях працавала не менш як адна

ВНУ, у Мінску іх было некалькі. Большасць тых, хто вучыўся ў сталіцы і выявіў схільнасць да навукі, паступала ў аспірантуру. На той час ВНУ рэспублікі мелі вострую патрэбу ў кадрах, асабліва кафедры нацыянальнага профілю. Праблема вырашалася за кошт выпускнікоў гэтых устаноў. Зрэдку моладзь паступала ў аспірантуру, а часцей здавала кандыдацкія экзамены, абараняла дысертацыі. З майго выпуску філолагаў Брэсцкага педінстытута (1959) адзін стаў акадэмікам, адзін прафесарам, чацвёрта кандыдатамі навук.

– Вы былі ў інстытуце выкладчыкам метадыкі выкладання беларускай і рускай літаратуры. Чаму прысвяцілі жыццё, працу першай?

– Я закончыла факультэт мовы і літаратуры Брэсцкага педінстытута. У школе выкладала прадметы беларускага і рускага кірунку, абрана была на кафедру рускай і замежнай літаратуры, дзе мне прапанавалі выкладаць курс гісторыі рускай літаратуры другой паловы XIX ст. Я выразна ўсведамляла, што не гатовая яго выкладаць, таму і папрасіла прадмет метадыкі выкладання літаратуры, спадзеючыся на свой, як мне здавалася, станоўчы педагагічны вопыт. Мяне тут жа перавялі на кафедру беларускай літаратуры, якая на той час складалася з трох чалавек. Я была чацвёртай. Факультэт тады рыхтаваў настаўнікаў шырокага профілю. Курс метадыкі выкладання літаратуры чытаўся па-руску, аднак частка гадзін адводзілася на практычныя заняткі па беларускай літаратуры. Праз некаторы час зрабілі два аддзяленні, і я стала чытаць курс метадыкі на абодвух. Толькі тады я выразна адчула, у якім бяdotным становішчы знаходзіцца мето-

дыка выкладання беларускай літаратуры. Было не проста крыўдна, а было выразнае адчуванне прыніжанаасці нацыянальнай годнасці. Я не магла зразумець, чаму ніхто па-сапраўднаму не займаецца гэтай навукай. Сітуацыя праяснілася крыху пазней, калі працавала над “Гісторыка-метадычным нарысам даваеннага перыяду”. Мне прыемна ўсведамляць, што я вярнула з небыцця і ўвяла ў навуковы зварот імёны тых, хто стаяў ля вытокаў выкладання беларускага мастацкага слова ў школе, хто фактычна заплаціў за гэта сваім жыццём у час рэпрэсій 1930-х гг.

Калі я ўзначаліла аўтарскі калектыў па распрацоўцы зместу адукацыі па беларускай літаратуры, то паставіла сваёй задачай не толькі стварыць праграму і падручнікі, але і навукова-метадычны комплекс. Я, на жаль, яго не завяршыла, але за кароткі час было зроблена многа. Тыя настаўнікі, хто працаваў па праграмах берасцейскіх аўтараў, аказаліся нават лепш метадычна забяспечанымі за іх калег, якія выкладалі рускую мову і літаратуру. Тым не менш я пісала артыкулы па методыцы рускай літаратуры, друкавалася ў беларускіх і маскоўскіх выданнях, у тым ліку і ў часопісе “Літаратура в школе”.

– Не сакрэт, што за ўсе навуковыя працы і асабліва за навучальны дапаможнік “Методыка выкладання літаратуры” сярод настаўніцтва Веру Ляшук называюць “маці методыкі выкладання беларускай літаратуры”. Як ставіцеся да гэтага народнага кампліменту?

– Мне прыемна пачуць такую высокую ацэнку зробленага мною з боку настаўнікаў. Дай Бог, каб мае метадычныя працы былі і надалей запатрабаванымі школьнымі беларусаведцамі.

– Вера Якаўлеўна, шмат гадоў Вашага жыцця аддадзена працы на кафедры беларускага літаратуразнаўства ў Брэсцкім дзяржаўным універсітэце імя А. С. Пушкіна. Менавіта тут прайшлі шлях ад выкладчыка, загадчыка кафедры, прафесара да члена-карэспандэнта Беларускай акадэміі адукацыі. Якім цяпер згадваецца той час?

– На кафедры беларускай літаратуры (пазней літаратуразнаўства) працавала больш за 30 гадоў, пэўны час узначальвала яе. У цэлым гэта быў шчаслівы перыяд, бо на яго прыпалі малодосць, стварэнне сям’і, нараджэнне дзяцей, любімая праца, першыя і наступныя публікацыі, асобныя выданні. Усё гэта не проста радавала, а выклікала адчуванне паўнаважнасці жыцця. З 1991 да 2004 г. узначальвала кафедру методыкі выкладання літаратуры і краязнаўства, адзіную ў рэспубліцы такога профілю. Гэта быў час майго творчага ўзлёту: створаны навучальны дапаможнік па методыцы выкладання беларускай літаратуры (вышла два выданні),

школьныя праграмы і падручнікі, метадычныя дапаможнікі, хрэстаматы для пазакласнага чытання, тэсты і інш. Фарміравала кафедру, стварала аўтарскі калектыў па распрацоўцы навучальна-метадычнага комплексу для сярэдняй школы, уключаючы не толькі літаратуразнаўцаў, але і выкладчыкаў, якія толькі што прыйшлі са школы, настаўнікаў з Бярозаўшчыны. Апошнія добра ведалі праблемы выкладання беларускай літаратуры, што рабіла ўсё створанае аўтарскім калектывам па-сапраўднаму запатрабаваным.

– “Літаратурная Берасцейшчына” – унікальнае энцыклапедычнае выданне, дзе ўпершыню грунтоўна прасочваецца развіццё літаратуры ад старажытнасці і да нашых дзён. Як рыхтавалася кніга такога кшталту? Якія праблемы ўзніклі ў час яе напісання?

– Кніга “Літаратурная Берасцейшчына” для мяне вельмі дарагая. Першае яе выданне выйшла ў Брэсце ў 1999 г., другое – у Мінску ў 2006 г. На той час асновы для стварэння такой кнігі ў мяне ўжо былі. Кандыдацкую дысертацыю я абараніла па тэме “Краязнаўства як сродак павышэння эфектыўнасці навучальна-выхаваўчай працы па літаратуры ў школах Беларусі”. Яе факталогія – літаратура Берасцейшчыны. Уладзімір Калеснік, загадчык кафедры, на якой я працавала, быў энтузіястам краязнаўства і першым даследчыкам літаратуры краю. Дарэчы, яму і прысвечана праца “Літаратурная Берасцейшчына”. Варта таксама адзначыць, што, стаўшы загадчыкам кафедры беларускага літаратуразнаўства, першай калектыўнай навуковай тэмай я абрала менавіта гэтую. Была нават зроблена спроба даследаваць літаратуру Століншчыны.

Непасрэдным штуршком для напісання кнігі стала тое, што ў адпаведнасці з планам па рэалізацыі Закона аб мовах у Беларусі рэкамендавалася на ўсіх кафедрах краіны чытаць курсы краязнаўства. Дэканат філфака ўвёў курсы лінгвістычнага і літаратурнага краязнаўства і практыку па іх. Новую дысцыпліну трэба было забяспечыць навучальным дапаможнікам. Мне бачылася калектыўная праца, аднак ахвотнікаў пісаць яе на кафедры не знайшлося, акрамя Г. Снітко. Я вызначыла канцэпцыю выдання, распрацавала план. Мне хацелася, каб чытачы ўспрынялі літаратурнае жыццё Берасцейшчыны ў гістарычнай перспектыве. Мяркуючы па шматлікіх рэцэнзіях, задума ўдалася.

Цяжкасць працы над гэтай кнігай заключалася ў тым, што трэба было сабраць матэрыял, а ён аказаўся вялікім і стракатым, выбраць толькі тое, што адпавядала вызначанай канцэпцыі, надаць адпаведнасць тагачаснаму літаратуразнаўству і гісторыі, дасягнуць адзінства стылю.

– Вера Якаўлеўна, Вы ініцыятар выдання серыі дапаможнікаў настаўніку “Вывучэнне жыцця і творчасці пісьменніка ў школе”. Педагогі ўдзячны Вам за працы, прысвечаныя вывучэнню творчасці Івана Мележа, Адама Міцкевіча, Якуба Коласа, Янкі Брыля, Максіма Багдановіча, Кандрата Крапівы ў школе. Ведаем, што ў выдавецтве знаходзяцца аналагічныя кнігі, прысвечаныя Францішку Багушэвічу, Максіму Танку і Аляксею Дудараву. Як бачым, з Вашых кніг можна скласці цэлую палічку. А якая з іх для Вас самая дарагая і які лёс трох апошніх?

– Серыі “Вывучэнне жыцця і творчасці пісьменніка ў школе” я надавала вялікае значэнне як аднаму са складнікаў навучальна-метадычнага комплексу. Таму і распачала працу над серыяй, хоць выразна ўсведамляла, што адна не адужаю яе, падахвочвала членаў сваёй кафедры, спадзявалася, што мая ініцыятыва будзе падхоплена на іншых кафедрах рэспублікі. Усе кнігі дарагія мне. Вылучу, аднак, першую, прысвечаную Івану Мележу, таму што была менавіта першай, выйшла велізарным для Беларусі накладам, была хутка раскуплена настаўнікамі. На яе ў друку з’явілася ажно чатыры станоўчыя рэцэнзіі.

Працы, прысвечаныя вывучэнню жыцця і творчасці Францішка Багушэвіча, Максіма Танка, Аляксея Дударова ў школе, былі адрэцэнзаваны, дапрацаваны ў адпаведнасці з заўвагамі. Я вырашыла іх перадаць у выдавецтва “ЛіМ”. Спадзяюся, яны ўсёж убачаць свет.

– Сустрэкаем Вашы артыкулы ў розных беларускамоўных выданнях, і ў асноўным гэта ўжо не метадыка, а рэцэнзіі на новыя зборнікі вершаў, прозы нашых майстроў слова. Што натхняе Вас на гэтыя тэмы?

– Вельмі ўдзячна за падтрымку, за зычлівае стаўленне Алесю Карлюкевічу, бо менавіта гэты

чалавек не дае мне творча памерці. Раней ён узначальваў выдавецтва “ЛіМ” (у ім выйшла “Літаратурная Берасцейшчына”), цяпер жа – галоўны рэдактар “Звязды” і аднайменнага выдавецтва. Мы з ім зрэдку лістваемся. Гэта ён настойвае, каб я напісала ўспаміны пра У. Калесніка. Алесь Мікалаевіч дасылае мне кнігі. На некаторыя з іх я адгукуюся. Удзячна я таксама і “Роднаму слову”, ад якога атрымала заказ на юбілейны артыкул пра Міхася Рудкоўскага. У гэтым выданні былі апублікаваны мае артыкулы па вывучэнні творчасці Аляксея Дударова.

– Якім чынам сёння можна зацікавіць маладога “камп’ютарнага” чалавека чытаннем звычайных кніг?

– Я не належу да тых, хто гатовы раздаваць рэцэпты па выхаванні чалавека. Скажу, аднак, каб я сёння працавала ў школе настаўнікам літаратуры, то ці не на кожным уроку расказвала б вучням, што чытаю і перачытваю апошнім часам і якія ўражанні пакідаюць гэтыя творы.

– Пра што Вы хацелі б папярэдзіць маладых выкладчыкаў універсітэтаў і настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры сярэдніх школ? Якую даць параду? Што пажадаць?

– Мне думаецца, не трэба захапляцца формай правядзення ўрока на шкоду яго навучальна-выхаваўчай змястоўнасці, варта ісці ад першапачатковага вучнёўскага ўспрымання, паглыбляць яго, рабіць асэнсаваным, акцэнтаваць увагу на агульначалавечым змесце твора, на яго актуальнасці для нашага часу.

– Паважаная Вера Якаўлеўна, шчыра дзякуем Вам за Вашы кнігі і артыкулы. Жадаем моцнага здароўя і даўгалецця.

Гутарыў
Мікола ЖУКОВІЧ.

ДА ЎВАГІ АЎТАРАЎ

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісаная ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі!).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі). Без гэтых звестак матэрыялы прымацца не будуць.

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Настаўнік прапануе

ВЯЧОРКІ Ў ПАЎЛІНКІ

СЦЭНАРЫЙ ПАЗАКЛАСНАГА МЭРАПРЫЕМСТВА ПАВОДЛЕ П'ЕСЫ ЯНКІ КУПАЛЫ

Дзейныя асобы: Паўлінка, 18 гадоў; Сцяпан, яе бацька; Альжбета, яе маці; Цярэшка, бабыль, 50 гадоў; Кузьма, вясковы хлопец, 22 гады; Дзям'ян, вясковы хлопец, 23 гады; Грышка, вясковы хлопец, 25 гадоў; Адольф Быкоўскі, 28 гадоў; хлопцы, дзяўчаты, музыкі.

Карціна 1

На сцэне з'яўляецца Цярэшка, варожыць на кветцы.

Цярэшка. Кахае, не кахае. Кахае – зноў не кахае...

Нечакана з'яўляюцца Кузьма і Дзям'ян.

Кузьма і Дзям'ян (разам). Здароў, сусед!

Цярэшка. Цьфу! Каб на вас... гэта думаць, так напужаць!

Кузьма. А ты куды, Цярэшка, так расфуфырыўся?

Цярэшка. Як гэта куды?! На вячоркі. Сёння дзяўчаты ў хаце Паўлінкі збіраюцца.

Кузьма. А мы ў запеччы схаваемся.

Дзям'ян. Ды дзяўчат пужаць будзем...

Цярэшка. Вось пацеха будзе!..

Цярэшка, Кузьма, Дзям'ян знікаюць.

Карціна 2

Пакой у сялянскай хаце. Паўлінка прыбірае ў хаце.

Паўлінка. Трэба спяшацца: хутка дзяўчаты і хлопцы на вячоркі прыйдуць.

Уваходзіць Альжбета, за ёй Сцяпан з кошыкамі.

Альжбета (да Сцяпана). Сцяпан, а Сцяпан! Ну, што ты за чалавек?! Занясі кошыкі ў сенцы! (Сцяпан з кошыкамі выходзіць.) Іншы раз, здаецца, сама гэтую работу зрабіла б. Але як падумаю, для чаго ж тады мужык у хаце?! І рукі апускаюцца... Хай робіць! Эх, і доля ты жаночая! Ці ж гэта лёгка ўсё жыццё мужыком кіраваць?!

Паўлінка. А замуж усё роўна хочацца!..

Нечакана ў дзвярах паказваюцца дзяўчаты. За імі цішком уваходзяць Кузьма, Дзям'ян і Цярэшка, хаваюцца ў запеччы.

Дзяўчаты (цярэбачы рагі хусцінак). Яшчэ як хочацца!..

Кузьма і Дзям'ян (з запечча да залы). Ды хто іх возьме?!

Цярэшка (дадае). Апрача мяне...

Альжбета. Замуж выйсьці – не напасць, абы замужам не прапасць.

Кузьма і Дзям'ян (з запечча да залы). Цыбуля горкая, ды ядуць.

Цярэшка (дадае). Замужам брыдка, ды ідуць.

Альжбета. Ведама ж, за добрым мужам і вярона жонка, а за благім – і княгіня загіне.

Дзям'ян і Кузьма (з запечча да залы). Смачны жабе арэх...

Цярэшка (дадае). Ды зубоў чорт не даў.

Паўлінка. А давайце, дзяўчаткі, на шчасце паварожым.

Кузьма і Дзям'ян (з запечча да залы). Дождж ідзе – грыбы будуць.

Цярэшка (дадае). Дзеўкі растуць – вяселлі будуць.

Дзяўчаты (завязваюць Паўлінцы вочы, раскручваюць яе, прыгаворваючы). Калі спынішся супраць люстэрка, будзе муж, як цукерка. Станеш тварам да акна – застанешся жыць адна.

Паўлінка спыняецца супраць люстэрка. Дзяўчаты радуюцца.

Карціна 3

З вуліцы даносіцца брэх сабак, гукі гармоніка, гамонка. Дзяўчаты ажыўляюцца, прыхарошваюцца. З музыкай у хату заходзяць хлопцы.

Цярэшка, Кузьма і Дзям'ян пакідаюць схованку і далучаюцца да іх.

Грышка. На вячорках у Паўлінкі дзеўкі сёння...

Хлопцы (разам дадаюць). Як малінкі!

Грышка. Добры вечар вам у хату!

Хлопцы (разам). Можна, вы гасцям не рады?!

Паўлінка. Кавалераў мы зачкакаліся.

Дзяўчаты (разам). Дзе ж вы доўга так забаўляліся?

Грышка. Мы спяшаліся, завіхаліся.

Хлопцы (разам). Пачастункаў вам прыстараліся.

Грышка. Кожнай дзевачцы...

Хлопцы (*разам дадаюць*). Па цукерачцы.

Грышка. А вось арэшкі спелыя.

Хлопцы (*разам дадаюць*). Каб тачылі зубкі белыя.

Хлопцы частуюць дзяўчат арэхамі і цукеркамі. Паўлінка ставіць на стол самавар. Альжбета нясе аладкі.

Альжбета. Ну, а зараз просім усіх да стала пакаштаваць аладачак румяных.

Паўлінка. Перш чым аладкі есці, мы праверым, якія нашы жаніхі кемлівыя. (*Да хлопцаў*.) Калі загадку адгадаеце, тады і аладкі атрымаеце. Маленькае, кругленькае, а за хвост не падняць. (*Клубок нітак*.)

Дзяўчаты хітра пераглядваюцца. Хлопцы стараюцца адгадаць.

Грышка (*да дзяўчат*). А цяпер вы адгадайце, калі такія разумныя. Хутка есць і дробна жуе, сама не глытае і другім не дае. (*Піла*.)

Хлопцы, задаволеныя, сочаць за дзяўчатамі. Дзяўчаты спрабуюць адгадаць.

Карціна 4

З вуліцы даносіцца брэх сабак. Грук у дзверы.

Альжбета (*да Сцяпана, які знаходзіцца ў суседнім пакоі*). Сцяпан, а Сцяпан! На каго гэта так сабакі брэшучь?! Ідзі стрэнь госьця!

Цярэшка (*здзекліва*). А то яшчэ ў дзверы не патрапіць.

Альжбета. Нясі да нас, божа, нежанатага ды багатага.

Уваходзіць Адольф Быкоўскі, за ім Сцяпан.

Сцяпан. Вось і госьць дарагі!

Быкоўскі. Пахвалёны ў хату!

Галасы. Навекі! Навекі!

Быкоўскі. Выбачайце, што трохі прыпазніўся. Але гэта вінавата мая кабыла. Як панесла з гары, – і выкінула мяне з вазка, ледзь шыю не зламаў. Праз тое і замарудзіў.

Цярэшка. Каб ты так з носам быў, як гэта праўда.

Быкоўскі. Не з тваім носам мышы капаць.

Альжбета. Проша пана Адольфа, проша за стол! Можа, вып'еце гарбаты? Паўлінка! Налі пану Быкоўскаму гарбаты!

Быкоўскі (*садзіцца за стол*). А што ў вас панства добрага чуваць?

Сцяпан. Ды што ў нас чуваць?! Старая баба не хоча паміраць...

Цярэшка (*ківае ў бок Паўлінкі*). А маладая замуж ісці.

Быкоўскі (*самазадаволена*). Хе-хе-ха! Старую трэба пшыдусіць, а маладую пшымусіць.

Цярэшка (*у бок Быкоўскага*). Нязваны госьць, як і рыба, хутка смярдзіць.

Быкоўскі (*да Цярэшкі*). Бач, ты яго! Ціхая свіння, а глыбока рые.

Грышка. Ну, а зараз самы час, каб пусціцца ў скокі!

І хай самі ногі скачучь да знямогі!

Дык рассунем лавы і злева, і справа!

Ну, хто з нас сёння першы адарве падэшвы?!

Паўлінка. Так і хочацца з панам Адольфам сыпнуць “Лявоніху”.

Быкоўскі. Фі! Я такіх мужыцкіх танцаў не гуляю.

Паўлінка (*да Быкоўскага*). А якія ж вы танцы гуляеце?

Быкоўскі. Гэрц-польку, падзі-спаць, манчыз, падзі-кварту. (*Выходзячы з-за стала, цалуе Альжбету ў руку, падыходзіць да Паўлінкі*.) Ну, што ж? Можа, мы з паненкай паспрабуем?

Паўлінка. Калі ж я гэтых мудрых танцаў не толькі што не ўмею, але нават іх і не бачыла.

Быкоўскі. Не бойцеся! Я на ўсе лады выўчу паненку скакаць. (*Бярэ Паўлінку як да танца. Звяртаецца да музыкаў*.) Зайграйце нам гэрц-польку!

Музыка. Мы гэтага не ўмеем.

Быкоўскі. Ну, дык падзі-спаць!

Музыка. Першы раз чуем.

Быкоўскі. А можа падзі-кварту знаеце?

Музыка. І гэта першы раз чуем.

Паўлінка (*як бы бядуючы*). А-ей-ей! Вось табе і на! Так і не наўчыся гэтых панскіх танцаў.

Быкоўскі. Не бядуйце вельмі. Я буду вытылінгаваць на язык, а васпанна толькі прыслухоўвайся ды вырабляй нагамі так, як і я. Вось так, вось так! Правую нагу сюды, а левую туды. Галава ў левы бок, а задам пад парог, ды вось так!.. Раз, два, тры, то направа, то налева... Раз, два, тры! То туды, то сюды, ножка ў ножку, раз два, тры!

Усе сочаць за імі і смяюцца.

Паўлінка (*вырываючыся*). Не, так нічога не выйдзе. Не кемная я да навукі.

Быкоўскі (*садзячы Паўлінку*). Гэта складана толькі першы раз.

Паўлінка (*да Быкоўскага*). Можа, пан Адольф, спеяце нам што-колечы? Я чула, што вельмі пекны голас маеце.

Быкоўскі. Э-э! Які там пекны! Ось так сабе! Канешне, лепшы, як у іншых. (*Паказвае на Цярэшку*.)

Сцяпан. Дык проша спець. Мы ўсе просім.

Быкоўскі. Калі ўжо так пекна просіце, дык можна. (*Спявае няскладна, махаючы хустачкай па твары*.)

Плывае голэмбі,

Летае лабэндзі;

З нашэго каханья,

Пэўна, ніц не бэндзе.

Цярэшка. Ці ж гэта “голэмбі” плываюць, а “лабэндзі” лятаюць?!

Быкоўскі. Ну, калі перабіваеце, дык саўсім не буду пець.

Паўлінка. Выбачайце, пан Адольф! Выбачайце! Просім, просім.

Быкоўскі. Ну, ужо буду! Але хоць раз перапынеце, тады разневаюся і саўсім не буду пець. Пейце тады самі!

Быкоўскі (*спявае*).

Гляжу я без толку на хладную шаль,
І чорную душу церзае печаль.

Цярэшка. І чаго ты глядзіш на сваю душу без толку?

Быкоўскі. А ты, Цярэшка, не сунь носа ў чужое проса! Болей пець вам не буду, хоць на каленях прасіце. Пейце сабе самі, калі такія разумныя! (*Сядае*.)

Паўлінка. Дык і спяём. (*Да дзяўчат*.) А што мы спяваць будзем?

Дзяўчаты. “Ой, рэчанька, рэчанька”.

Быкоўскі. Фі, мужыцкая!

Паўлінка. А пан Адольф можа б хацеў, каб завялі якога манчыза?!

Дзяўчаты спяваюць.

Паўлінка. Што ж гэта, пан Адольф, надуўся, як мыш на крупы?

Цярэшка. Пан Адольф, відаць, закахаўся.

Быкоўскі. Ну, дык што, калі закахаўся?

Грышка. “Лявоніху”!

Быкоўскі. Ізноў мужыцкае!

Паўлінка. А мы з панам Адольфам сыпнем “Лявоніху”.

Быкоўскі. Калі ўжо вельмі так хочацца, дык пойдзем.

Танцуюць “Лявоніху”.

Паўлінка (*да Быкоўскага*). Ну, як жа пану Адольфу спадабаўся наш мужыцкі танец?

Быкоўскі. Калісь я гэтым танцам трохі вучыўся.

Цярэшка. Ды нешта хутка развучыўся!

Быкоўскі. А ты, Цярэшка, лепей памаўчы. Якая з цябе карысць: ні ў салдаты ні ў матросы, толькі затычка ў калёсы.

Паўлінка (*да музыкаў*). Зайграйце, калі ласка, польку, але такую, каб аж свет ходырам пайшоў!

Музыкі граюць польку. Быкоўскі і Паўлінка танцуюць, прыпяваючы.

Быкоўскі. Танцовала рыба з ракам,
А пятрушка з пастарнакам.
А цыбуля дзівовала,
Цо пятрушка танцовала.

Паўлінка. Ну, і хітры ты, сакол,
Не тронь мяне за падол.
Мой падолік шоўкам шыты:
Хто палезе будзе біты!

Танец заканчваецца. Музыка заціхае. За вокнамі світае. Чуюцца галасы пеўняў.

Кузьма і Дзям’ян (*да гледачоў*). Ну, павесяліліся сёння ад душы!

Цярэшка. Як бачыце, аж да самай раніцы вячоркі доўжыліся.

Паўлінка. Чуеце, пеўні сонейка будзяць...

Альжбета і Сцяпан (*да залы*). Запрашаем вас у нашу хату на чарговыя вячоркі!

Быкоўскі. Прыходзьце, васпанства!

Усе (*разам*). Месца ўсім хопіць!

Лера РУБАШНЯЯ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
ліцэя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВЫРАТАВАЛЬНІКІ РЭКАМЕНДУЮЦЬ

Значную частку жыцця чалавек праводзіць дома. Часам здаецца, што гэта адзінае месца, дзе нам нічога не пагражае. Аднак, як паказвае статыстыка, вялікая частка тых, хто загінуў, развіталіся з жыццём менавіта ва ўласным жыллі. Шматгадовыя назіранні сведчаць, што сярод прычын узнікнення пажараў галоўную пазіцыю па колькасці загінулых займае “неасцярожнае абыходжанне з агнём” – каля 83% ад агульнай колькасці ахвяр.

Як жа своечасова адчуць смяротную небяспеку і папярэдзіць трагедыю? Надзейны сродак выратавання жыцця – аўтаномны пажарны апавяшчальнік (АПА).

Гэты просты, малагабарытны і недарагі прыбор усталёўваецца ў памяшканні жылога дома або кватэры з разліку “адзін апавяшчальнік на адзін жылы пакой” і не патрабуе спецыяльных навыкаў і дадатковых выдаткаў па эксплуатацыі. Пры з’яўленні ў памяшканні дыму ён выдае вельмі гучны перарывісты гукавы сігнал трывогі, які здольны разбудзіць чалавека нават у самым глыбокім сне. Але, здараецца, суседзі хутчэй рэагуюць на пранізлівы гук АПА і выклікаюць службу выратавання раней за хыхароў, якія могуць знаходзіцца ў нецвярозым стане. памятайце! Усталёўваўшы аўтаномны пажарны апавяшчальнік, вы абароніце сябе і сваіх блізкіх ад магчымай бяды.

Пра пажар неадкладна паведамляйце па тэлефоне 101 (пры гэтым неабходна назваць адрас, месца ўзнікнення пажару, наяўнасць у доме людзей, а таксама паведаміць сваё прозвішча).

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

Рубрыку вядзе
Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“І ЗАСТАЕЦЦА ТОЛЬКІ СЛОВА ХРАМ!”

НІЗКА САНЕТАЎ ФЁДАРА ЯСТРАБА

Фёдар Ястраб – дацэнт кафедры менеджменту сацыякультурнай сферы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, загадчык галерэйна-выставачнага аддзела Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, сябра Беларускага саюза мастакоў, старшыня Міжнароднай гільдыі жывапісцаў, вядомы галерыст, мастак, мастацтвазнаўца, аўтар і куратар каля ста машабных мастацкіх праектаў. Удзельнік больш як 130 міжнародных, замежных і рэспубліканскіх выставак. Аўтар-складальнік альбомаў “Белыя росы”, “Colorfest”, “Арт-лінія”.

Найбольш значныя публікацыі Фёдара Ястраба – альбомы “І Міжнародны фестываль пейзажа” і “В. Дунін-Марцінкевіч”, якія атрымалі дыпламы I ступені ў Нацыянальным конкурсе “Мастацтва кнігі – 2008”, а таксама кніга “Мастацтва ў сацыяльнай прасторы”.

З’яўляецца аўтарам і куратарам буйных міжнародных выставак-конкурсаў, якія адбываюцца ў Мінску: міжнароднага фестывалю камп’ютарнага мастацтва “Terra Nova”, міжнароднай мастацкай выстаўкі графікі “Арт-лінія”, міжнароднай біенале сучаснага жывапісу “COLORFEST”.

Культурна-асветніцкая дзейнасць Фёдара Ястраба арганічна спалучаецца з педагагічнай і творчай. Іскравае сведчанне яшчэ аднаго дару Фёдара Адамавіча – паэтычнага – прапанаваная ўвазе чытачоў нізка санетаў...

Не кожны дзень дадасць у сок жыцця пярчын –
Іх горыч адчуваеш спакваля, патрошкі,
Як праз мурлыканне – кіпцюр лагоднай кошкі,
Нібы праз тлум штодзённа – з болям успамін.

Чамусь не заўважаеш мёд, заўжды – палын,
І над чужою галавой – не німб, а рожкі;
Часцей знаходзіш закрыпаныя дарожкі
І бачыш вынік, не знаходзячы прычын.

Без кроплі гаркаты не будзе мёд салодкі,
І праз вясёлы марш гучаць самоты ноткі,
Сярод віхур нястрымных – праблескі спакою,

І ў самым велічным аукнецца нікчэмнасць –
Ёсць адпаведнасць кожнай рэчы, сувымернасць
І ценю, і святла, і плыні, і застою...

Кожнае слова шукае свой лік –
Мо наканечнік завостранай дзіды,
Мо ручаёк – падарунак Дарыды –
Ці ад адчаю кінуты клік?

Сну-ненажэры адточаны клык
Рэжа без стомы рэальнасці віды;
Словы гуляюць у сне, як прывіды,
Як аблудзілы ў балоце кулік...

Тыя ж яны, ну а сэнс там – другі,
Логікі звычайнай – ушчэнт берагі,
Хтосьці шукаў, а знайшоўшы – парушыў.

Словы гуляюць – аскепкі падзей,
Ды не губляюцца сэнсы надзей,
Гэта яны падзалочваюць душы.

* * *

Размытыя сэнсы ў прадаўніх замовах,
А ўсё-ткі даверся мінулым вякам –
Людзьмі перажыта трагедый і драм,
Вядома ж, нямала на гэтых прасторах.

Сляды засталіся – не зветрыўся порах,
Хоць многа раскідана тут белых плям –
Не ўсё можна бачыць за золатам брам,
Мінулае спіць і ў затоеных норах.

Не толькі падзеі, а словы, як сведкі,
Пакінуць аб даўнім адзнакі і меткі –
У іх адгукнуцца і страхі, і гнеў,

І прымхі, і казкі, і мудрасць прарокаў,
І вопыт стагоддзяў, і ўпэўненасць крокаў,
І плач ад пакутаў, і велічны спеў...

* * *

Шугне маланка за пагоркі,
Нібы клінком па камяню.
Я сон дрымотны разганю,
І ў небе ты пабачыш зоркі.

Ану, вылазь з сваёй каморкі,
Глянь навакол – я не маю:
Тут не стае твайго агню,
Дык адчыняй акенца створкі!

Хай пахам звабіць белы бэз
І таямнічай сцежкай лес
І сцены-зарасні ажыны.

Збяжым з табою да ракі,
Дзе шчэраць зяпы шчупакі
І ў страмніну завуць ундзіны...

* * *

На дубе-каржаку, дзе ястраб кіпцюры
Аб голле точыць гучным,
незмаўкальным шкрэбам,
Затоілася рэха пад паўдзённым небам,
Маўчыць спалохана і вісне на кары.

Але так доўжыцца няўсцерп да той пары,
Пакуль Пярун сівы раскатам-расцярабам,
Сугучна справам землядзеіным і патрэбам,
З-пад хмараў слёзных не аклікнецца ўгары.

І разбяжыцца, расмяецца звонка рэха,
І дзесьці палахлівым адгукнецца брэхам
Стары сабака на разбуджаным двары.

Ачуліцца абшар і раструвашчыць стому,
І кроплі першыя дажджу завуць дадому
Гурму гарэзлівай вясковай дзетвары...

* * *

Як дождж па дарозе свой рытм адбівае,
Так лічыць хвіліны няўтом цыферблат:
Заўсёды наперад, ніколі назад,
Ён часам, як цацкай старою, гуляе.

Што ў вечным, бясконцым хвіліна зямная?
Запоўнена рэхам грамоў-кананад,
Раскацістым смехам і горыччу звад,
Яна не адчуе, як ціха сканае...

Жыццё – як хвіліна, жыццё – як імгненне!
Што сею у Вечнасць, якое насенне?
І чым жа яно пасля нас прарасце?

З табой мы пясчынкі ў пустыні быцця...
А след ці пакінем у пыле жыцця
На кожнай адведзенай Богам вярсце?

* * *

Я дрэва. Я прывід між чэзлых кустоў,
І рукі-галлэ я цягну аж да неба,
Мне сонца й прасторы – адно толькі трэба,
Для вольнага птаха спачынак і схоў.

Так многа навокал другіх галасоў –
У спевах адметных заўсёды патрэба,
Жывём жа не толькі кавалачкам хлеба,
А й песняй душэўнай і духам размоў.

Я дрэва жыцця, што як родная мова,
Дзе кожны лісточак – асобнае слова,
Багата лісточкаў – багаты і звон.

І сіла, і мудрасць ідуць ад карэння,
Сілкуюць яны не адно пакаленне,
Час-вечер агучвае золата крон.

* * *

Жыццё – не мёд, і лёс – не пастараль...
Калі ты маеш гонар чалавечы,
То не кладзі свой груз
на бліжніх плечы –
Вось вам і ўся сярмяжная мараль.

Калі ў глухіх вякоў заглянеш смаль,
То не змяніўся чалавек, дарэчы,
Мяняюцца імкліва толькі рэчы –
Над імі правіць Час знішчальны баль.

Палацы нішчыць лепшыя па свеце,
Руйнуе чохам храмы і мячэці...
А колькі знікла трыумфальных брам!

Цяпер ракеты, а калісьці – дзіды...
Знікаюць раптам нават Атлантыды,
І застаецца толькі Слова храм!

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

З ГІСТОРЫІ ВЁСКИ ЗАСМУЖЖА ЛЮБАНСКАГА РАЁНА

Працяг. Пачатак у №№ 7, 8.

Вёска Засмужжа ў XIX – пачатку XX ст. выглядала не так, як сёння: хаты стаялі ў асноўным па адзін бок вуліцы, прычым будавалі іх далей ад дарогі, у садзе, а бліжэй да дарогі размяшчалі хлявы. Каб зручна было паіць жывёлу, побач абавязкова выкопвалі калодзеж. За ўсімі пабудовамі стаялі вялікія гумны, дзе складвалі і захоўвалі сена, снапы збожжавых, і быў вялікі ток, дзе малацілі жыта, пшаніцу.

Дамы засмужцы будавалі ў асноўным на невялікіх дубовых слупах – штандарах. Складалася жыллё з дзвюх палавін, як казалі, дзвюх хат: у адной, чыстай, дзе віселі іконы, стаялі стол, лавы, ложка, засланя прыгожымі даматканымі поцілкамі, з вялікай колькасцю падушак. Ложкі гаспадары выраблялі з дрэва, матрацы шылі з палатна і набівалі жытняй саломай, што мянялася адзін раз на год, калі намалочвалі новы ўраджай. Цёплыя коўдры таксама рабілі з ільну.

У другой палавіне хаты размяшчалася вялікая печ, якая абагравала памяшканне. На ёй не толькі грэліся ўзімку, але і спалі. У печы гатавалі ежу для ўсёй сям’і, у вялікіх чыгунах варылі бульбу для свойскай жывёлы, зімою для кароў і коней запарвалі вобмеці (рэшткі абмалоту калосся).

Сучаснаму чытачу, думаецца, будзе цікава ведаць, як апраналіся ў тыя часы засмужцы. Паўсядзённае адзенне выраблялі ў асноўным з ільну і авечай шэрсці (спачатку тонка пралі, а потым ткалі палатно). Белую воўну і льняныя ніткі фарбавалі ў розныя колеры.

Святочнае адзенне рабілі з купленай тканіны, якую прывозілі купцы з іншых краін, – кітайскага шоўку, шэрсці... У модзе былі прыгожыя рознакаляровыя хусткі – тараноўкі.

У святочныя дні апраналіся надзвычай прыгожа. Дзяўчаты шпацыравалі ў доўгіх спадніцах, прыгожых кашулях з рукавамі “ліхтарыкам”, сукенках з шалікамі. Любілі насіць капялюшыкі, чаравічкі і боцікі на абцасіках. У мужчын былі чаравікі і боты з высокімі халявамі. Насілі абутак падоўгу, бо абувалі яго толькі па святах ці на вечарынкi. Будзённы ж абутак быў іншым: зімой – валёнкі, часам пад-

шытыя скураю. Пазней выкарыстоўвалі гумовыя галошы. У час сенакосу абувалі лапці, у якіх было зручна хадзіць па балоцістай мясцовасці.

Сенакос пачынаўся, калі выпявала трава, у канцы мая – пачатку чэрвеня. Мужчыны касілі траву, а калі тая крыху абветрывалася, жанчыны падваршвалі яе, працягваючы сушыць. Затым сена згравалі драўлянымі граблямі ў копы і насілкамі (дзвюма доўгімі, пад 4 м, жэрдкамі) зносілі ў адно месца, складваючы на сенакосным полі ў стагі. Зімою іх перавозілі на корм свойскай жывёле.

Пасля нарыхтоўкі сена пачыналася ўборка жыта. І зноў усё рабілі ўручную. Жанчыны жалі сярпамі, звязвалі ў снапы і ставілі на полі ў бабкі: снапы складвалі ў кучку, а адзін сноп раскрывалі над ёй зверху, нібы парасончык. Шэсць такіх бабак – 60 снапоў – гэта капа. Так і падлічвалі ўраджай.

Засмужцы збіралі па 30 – 40 коп на гаспадарку, потым звозілі іх з поля ў гумны, дзе ў канцы лістапада і снежны малацілі цапамі. Сёння мала хто можа ўявіць сабе, што такое цэп. Дзве доўгія драўляныя палкі, адна каля 1,8 м, а другая прыкладна 1,1 м. У карацейшай палкі адзін канец тонкі, а другі таўсцейшы, і сама яна прымацаваная да доўгай рэменем, каб магла свабодна класціся на каласы. З сілай узмахваючы, карацейшай палкай білі па каласах і так, абмалочваючы іх, вылушчвалі зерне. Роўную жытнюю салому выбіралі і звязвалі ў вялікія кулі, што пасля выкарыстоўвалі для пакрыцця хат, хлявоў і іншых гаспадарчых патрэб.

Так круглы год ішла напружаная сялянская праца, якая пры акуратным вядзенні гаспадаркі не толькі прыносіла маральную асалоду, але і ўмацоўвала дабрабыт. Пакуль не раскулачылі і не адабралі ўсё.

Паколькі надзелы зямлі былі вялікія і ўсё апрацоўвалі ўручную, то часам даводзілася прасіць дапамогі ў аднавяскоўцаў ці жыхароў суседняга сяла Абчын, што пры раскулачванні было расцэнена як выкарыстанне наёмнай рабочай сілы.

У 1930-я гг. патрабаванні калектывізацыі рабіліся ўсё больш жорсткімі. Як піша ў кнізе

“Роздум пра вёску, лёсы сялянства і прадпрымальніцтва, перспектывы развіцця беларускай сельскай гаспадаркі” акадэмік НАН Беларусі Уладзімір Гусакоў, «безумоўна, гэта быў самы драматычны перыяд у гісторыі айчыннага сялянства. Калектывізацыя суправаджалася ломкаю старых векавых укладаў, традыцый, маралі, культуры. Увесь драматызм у тым, што масавая ломка “старога” не замяшчалася больш эфектыўным новым, яна грунтавалася толькі на масіраванай прапагандзе і абяцаннях лепшай будучыні, а таксама на страху рэпрэсій».

Амаль усе заможныя гаспадаркі засмужаў былі раскулачаны. Трагічна склаліся лёсы і маіх родных, сярод якіх быў дзядзька Іван Сацкевіч-Статкевіч.

Гэта быў таленавіты і вельмі працавіты чалавек. Пасля Слуцкай гімназіі, якую ён закончыў з адзнакай, яго не прынялі ў інстытут, бо паходзіў з дваранскага роду, нават дакументы адмовіліся браць. Іван паспяхова закончыў у Слуцку фізіка-матэматычныя курсы. Здавалася б, працуй, выкарыстоўвай на практыцы свае веды. Але ўжо ішоў трагічны 1930-ы год. Разам з сынам нашага блізкага родзіча Васіля Пятровіча Карафа-Корбута Мікалаем іх выслалі на лесапавал ва Уральскую вобласць... Аднак хлопцы дамовіліся пры зручным выпадку ўцячы і ў канцы жніўня 1930 г. спраўдзілі гэтую рызыкаўную задуму і без асаблівых перашкод дабраліся да сваякоў.

Спачатку спыніліся ў Мікалаевага брата – Віктара, які працаваў рахункаводам у калгасе “Чырвоны штурмавік” на Старобіншчыне. Віктар дапамог з дакументамі, якія пацвярджалі, што хлопцы – работнікі мясцовага калгаса. Потым яны накіраваліся ў Засмужжа і аблюбавалі для часовага пражывання хлеў цёткі Зоі Статкевіч, якая нават не заўважыла іх прысутнасці. Толькі праз некаторы час агледзела надпіс на старым драўляным ложку, выразаны нажом: “Тут былі Іван Статкевіч і Мікалай Корбут”.

Ратуючыся ад пераследу, хлопцы ў пачатку верасня падаліся ў Польшчу, але іх затрымалі, калі да польскай мяжы заставалася не больш за 100 метраў...

Як жа склаўся іх лёс? Мікалай Васільевіч Корбут пасля ссылкі не вярнуўся на радзіму. Толькі праз 25 гадоў, у канцы 1950-х, наведаў Засмужжа. Тады і расказаў пра ўцёкі і трагічны лёс брата Івана. Іх зноў саслалі, на гэты раз у Казахстан. Там Івана і пахавалі: аднойчы дрэнна прымацаваны плит перавярнуўся, хлопец апынуўся ў ледзяной вадзе і моцна захварэў...

Сам Мікалай Васільевіч у 1933 г. па падрабленых дакументах на прозвішча ссыльнага Шаба-нава зноў спрабаваў уцячы ў Польшчу. Не ўдалося і на гэты раз. Затрымалі ўжо не пагранічнікі,

а пільныя калгаснікі, якія заўважылі незнаёмага чалавека. Зноў ссылка. На гэты раз Карэлія, дзе вялося адно з галоўных будаўніцтваў сталінскага сацыялізму – Беламорска-Балтыйскі канал.

Пасля ссылкі Мікалай Васільевіч застаўся жыць у Сярэдняй Азіі, пахаваны ён у Алматы. У няскоранага ўцекача ёсць сын Анатоль, які асталяваўся ў Калінінградзе.

Лёсы раскулачаных засмужаў у многім былі падобныя. Валянціна Піліпаўна Чамаданава (дзевочае прозвішча Кунцэвіч) узгадвала пра жыццё сям’і свайго працавітага дзеда, Васіля Міхневіча, да раскулачвання: «Міхневіч Васіль Сцяпанавіч і Міхневіч Іван былі роднымі братамі, мелі побач зямельныя надзелы, што купілі ў вёсцы Засмужжа. Апрацоўвалі зямлю, мелі сваю гаспадарку. Прыкладна 0,7 – 0,8 га ў кожнага брата. Пасадзілі вялікі сад. Цукерак ды цукру не было, таму варылі кампот з салодкай садавіны. Яблыкі былі вельмі смачныя: малінаўка, антонаўка, салодкія фунтоўкі, ружовыя жытнікі. Жоўтыя і салодкія грушы выспявалі акурат да свята Спаса, таму іх і называлі спасаўкамі, “случкая бэра” – гэта ўжо зімовая груша. Яна добра захоўвалася на гарышчы. А яшчэ раслі слівы і вішні...

Браты стараліся, аралі плугам зямлю, сеялі хлеб, павесіўшы на плячо вялікі кораб з зернем і раўнамерна размахваючы рукою, сыпалі яго ў глебу. Частку ўраджаю здавалі ў казну, плацячы падатак за зямлю. Бульбу таксама саджалі ўручную пад плуг. Трымалі свойскую жывёлу: коней, кароў, свіней, авечак, з птушак – гусей і курэй.

Адпачывалі толькі па святах, прыгожа апра-наліся і ехалі, запрогшы вязаных коней, у царкву за 5 кіламетраў, у Забалацце. Бо ў Засмужжы ні царквы, ні могілак не было.

Яшчэ сеялі лён, каноплі і таксама ўручную ўбіралі. Лён ірвалі, звязвалі ў снапкі і ставілі ў бабкі, адзін да другога, толькі ўжо зверху, як жыта, не накрывалі. Калі галоўкі лёну абсыхалі, яго абівалі пранікам, такой зробленай з дрэва ручкай з шырокай драўлянай падушкай. Расціралі на полі поцілкі і на іх абівалі семя льну. Частку пакідалі і рабілі з яго льняны алей для ежы. Затым саломку льну ў пачатку верасня расціралі на сенакосных палях. Лён адлежваўся, і калі саломка ўжо добра адставала ад валакна, збіралі, везлі да лазні, дзе яго пакідалі на ноч і рабілі яму сухую лазню, а пасля жанчыны яго церабілі – церлі ў церніцы. Гэта дзве шырокія драўляныя пласціны даўжынёй 70 см і шырынёй 12 – 15 см і такая ж пласціна, замацаваная пасярэдзіне, але з ручкай. Церлі лён і аддзялялі саломку, кастрыцу ад валакна. Кастрыца ішла на ўцяпленне гарышча, прызбаў дома і іншыя патрэбы. Валакно трэба было яшчэ атрапаць ад рэшткаў дробнай саломы, каб яно было доўгае і бліскачае. Затым часалі на часалках, аддзялялі ку-

дзелю ад кужалю. Кудзеля на выгляд была як вата, а кужаль – доўгае валакно з бляскам.

Падрыхтоўка льну вялася ў кастрычніку, а потым яго трэба было прасці на ніткі. Пачынаючы з лютага жанчыны ткалі палатно на настольнікі, посцілкі, прыгожыя ручнікі.

Вось такія былі работы з кастрычніка да красавіка, а калі сыходзіў снег і пачыналася паводка, натканае палатно трэба было адбяліць. Неслі на раку, намочвалі, а потым расціралі на сонцы. Так правы бок рабіўся бялейшы. Затым скручвалі ў рулоны і з яго шылі сарочкі, мужчынскія кашулі і іншае адзенне, а таксама палатняныя прасціны. Вяскоўцы добра ведалі прыказку: “Прыйшла вёсна, тчы кросна, бо хто мае дочки, то будзе хадзіць без сарочкі”. Так што трэба было многа і добра працаваць.

Стараліся выдаць замуж дачок за багатых жаніхоў. Маю маму, Паліну, 1902 г. н., выдалі замуж, мабыць, у 18 – 19 гадоў. Мой бацька быў старэйшы, з 1888 г. Але гэта быў жаніх са шляхетнай сям’і, хоць і небагатай. Як гаварыла мама, самі пасля ўсё нажывалі. А дачку Ганну выдалі замуж за Міхаіла Булата ў вёску Заграддзе. У іх нарадзілася шасцёра дзяцей: Ніна, Марыя, Анатоль, Павел, Аляксей, Вольга. Іх сям’я не трапіла пад раскулачванне».

Сям’я Ганны Міхневіч уступіла ў калгас. Працавалі, а пазней яшчэ і дапамагалі гадаваць дзяцей другой дачцэ Васіля Міхневіча, Паліне, чыёй сям’і не ўдалося пазбегнуць рэпрэсій.

8 лютага 1930 г. арыштавалі бацьку Валянціны, Піліпа Кунцэвіча, а таксама іншых жыхароў Засмужжа і адправілі ў Сібір. А праз некалькі дзён 3 сакавіка 1930 г. разам з дзецьмі забралі і яе маці, Паліну Васільеўну. Павезлі, у чым стаялі, да бліжэйшай чыгункі, а потым накіравалі на Урал у Усць-Анольву. Дачцэ Тамары было тады сем гадоў, Міхаілу – пяць, Сафіі – два. Жанчына была цяжарная чацвёртым дзіцем, Валянцінай.

У дарозе Паліна Кунцэвіч захварэла і нехта з урачоў пасадыў яе на цягнік, што ішоў праз Казань. У вагоне гэтага цягніка нарадзілася дзяўчынка. Знявераная і змучаная жанчына хацела выкінуць дзіця з акна цягніка ў Волгу, але яе старэйшая дачка не дазволіла гэтага зрабіць. Нейкім чынам жанчыне ўдалося даехаць да Масквы, а там у той час жыў яе брат Рыгор з сям’ёй. Праз некалькі дзён родзічы дапамаглі Валянціне Піліпаўне зноў сесці з дзецьмі на цягнік, каб вярнуцца ў Беларусь. Але дадому, у Засмужжа, дабрацца не ўдалося і жанчына паехала да сястры Ганны ў Заграддзе. Гэта было ў ліпені 1930 г. Некаторы час жыла, хаваючыся, у сястры Ганны, якая і хрысціла народжаную Валянцінку. Пасля, пакінуўшы дзяцей Тамару і Мішу ў сястры (добра, што яе муж не быў супраць), разам з малодшымі Соняй і Валяй вярнулася ў Засмужжа, спадзеючыся знайсці прытулак у бацькоў. Але бацькоў, Васіля Сцяпанавіча Міхневіча і Еўдакію

Аляксандраўну (дзявочае прозвішча Статкевіч або Шуневіч), раскулачылі і выслалі ў Сібір, братоў Паўла і Аляксея – таксама. Іх коней, авечак, кароў, свіней перадалі ў калгас. Уся маёмасць была разрабавана, домам завалодалі людзі з вёскі Абчын. І Паліне Кунцэвіч давялося шукаць прытулак у чужых людзей. Яна пайшла ў пасёлак Зара, што знаходзіўся недалёка ад Засмужжа. Там яе прытуліла бедная сям’я Доліч – жанчына з дзіцем. Хатка была невялічкая, метраў на 10, з двума акенамі: стол, лава, печ з палацамі, лава для вядра з вадой, гліняная падлога і вельмі нізкая столь, якую можна было дастаць рукою.

Праз гады два-тры мы вярнуліся жыць у Засмужжа. Прытуліла іх адна жанчына, якую называлі чамусьці Макаўка. У яе на той час жыла мая бабуля Марыя Статкевіч з дзецьмі.”

Надышоў 1937 год. Паліна Кунцэвіч з дзецьмі Тамарай, Мішам, Соняй і Валянцінай пасялілася ў пасёлку Залуг, што за кіламетр ад Засмужжа. Пачала хадзіць на працу ў калгас, але праз пэўны час яе арыштавалі і пасадылі ў турму ў Любані. Усе яе чацвёрта дзяцей пайшлі ў любанскую пракуратуру прасіць за маці. Як толькі жанчыну вывелі, дзеці ўчапіліся, хто за кішэні, хто за прыпол спадніцы, і моцна трымалі. Відаць, у следчых загаварыла сумленне, ды хутчэй за ўсё жанчына сапраўды была ні ў чым вінавата, і яе адпусцілі.

Як узгадвае Валянціна Кунцэвіч, яны так і ішлі дадому, у Засмужжа, учапіўшыся за маміну руку. “Позняя ноччу прыйшлі да маінай сястры, цёці Каці. Маме не дазволілі жыць у роднай вёсцы, і яна пачала збірацца на Урал, да бацькі. Ён у той час ужо ў Ніжнім Тагіле працаваў на Урал-вагонзаводзе. Як толькі сабралі рэчы, нечакана атрымалі вестку, што бацьку пасадылі ў турму ў Свядлоўску за тое, што ён з групай быццам бы замахваўся на жыццё Сталіна (гэта жывучы ў Ніжнім Тагіле!)”.

Паліне Кунцэвіч нічога не засталася, як пакінуць малодшых дзяцей на сваіх сяцёр і з’ехаць з Засмужжа. Старэйшыя яе дзеці, Тамара і Міша, засталіся жыць адны, хадзілі ў школу. Валянціна жыла ў цёткі Каці і яе мужа Ільы, хадзіла ў пачатковую школу ў Засмужжы, Соня – у цёткі Ганны ў Заграддзі. Іх маці паехала ў Асіповічы да роднага брата мужа Піліпа Іванавіча, Сафрона Кунцэвіча, які таксама перажыў раскулачванне. Уладкавалася на працу ўкладчыцай бруку, потым з дапамогай добрых людзей перайшла на ваенны склад прыбіральшчыцай. Там ужо было трошкі лягчэй, і нават з’явілася магчымасць зрэдку, хаваючыся, наведаць дзяцей.

Піліп Іванавіч Кунцэвіч, муж Паліны, вытрымаў усе допыты ў свядлоўскай турме, але так і не прызнаў сябе вінаватым. Праз год яго выпусцілі за адсутнасцю доказаў...

Працяг будзе.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДА ПЫТАННЯ СТЫЛІСТЫКІ САКРАЛЬНЫХ ПАМЯШКАННЯЎ НЯСВІЖСКАГА ЗАМКА XVII – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ ст.

Артыкул прысвечаны вывучэнню культывых памяшканняў, якія функцыянавалі ў Нясвіжскім замку з канца XVI да першай трэці ХХ ст. На падставе пісьмовых крыніц і іканаграфічнага матэрыялу зроблена віртуальная рэканструкцыя інтэр'ераў замкавых капэл, прааналізавана іх стылістыка, вылучаны характэрныя асаблівасці дэкаратыўнага афармлення, даследаваны прадметны рад унутранага ўбрання. Комплекснае вывучэнне помнікаў мастацтва, што знаходзіліся ў капліцах Нясвіжскай рэзідэнцыі роду Радзівілаў, мае вялікае значэнне для пошуку і атрыбыцы рарытэтаў з замкавых калекцый і можа быць запатрабавана пры аднаўленні інтэр'ераў сакральных памяшканняў замкавага комплексу.

Ключавыя словы: *барока, дэкаратыўна-прыкладны, дэкор, замак, інтэр'ер, капліца, капэла, Рэнесанс, сакральны, стылістыка.*

The article is devoted to the study of religious premises, which functioned in Nesvizh castle from the late XVI to the first third of the XX century. On the basis of written sources and iconographic material virtual reconstruction of the interiors of the castle chapel was implemented, the style of their interiors was analyzed, the characteristics of decoration were highlighted, a number of substantive of interior decoration was explored. Comprehensive study of art works of the chapels of the Radziwill family in Nesvizh residence, is of great value for search and attribution of the castle rarities collections and may be called for the restoration of sacred space interiors of the castle complex.

Набожнасць уладальнікаў Нясвіжскага замка спрыяла стварэнню ў родавай рэзідэнцыі вялікай колькасці дамавых капліц, што вылучаліся асаблівай пышнасцю і багаццем. З канца XVI ст. і да 1939 г. капэлы функцыянавалі ў сямі розных памяшканнях замкавага комплексу. У сувязі з арганізацыяй у замкавым комплексе музейнай прасторы з дамінаваннем інтэр'ерных экспазіцый вывучэнне афармлення дамавых капліц, іх стылістыкі, характэрных асаблівасцей дэкаратыўнага аздаблення і магчымасці віртуальнай рэканструкцыі ўнутранага ўбрання пэўных гістарычных перыядаў робіцца надзвычай актуальным. Найкаштоўнейшымі крыніцамі ў даследаванні гэтай тэмы сталі інвентары і вопісы рухомай маёмасці замка XVII – XIX стст. Апісанні замкавых інтэр'ераў, у тым ліку і капліц, дайшлі да нас таксама ў працах гісторыкаў, краязнаўцаў і мемуарах [1, 2, 3]*. Цікавыя факты пра ўнутранае ўбранне замка паведаміла дачка XVI нясвіжскага ардыната Антонія Альбрэхта Радзівіла (1885 – 1935) Эльжбета Радзівіл-Тамашэўская (1917 г. н.). На гэтыя звесткі і абапіраўся Р. Афтаназы пры апісанні інтэр'ераў Нясвіжскага замка міжваеннага перыяду [4, с. 275 – 305]. Аўтар гэтага артыкула неаднаразова на працягу 2009 – 2012 г. выкарыстоўвала магчымасць атрымаць інфармацыю ад самой княгіні падчас яе візітаў у Нясвіж. З іканаграфічнага матэрыялу па даследаванай тэме, выяўленага да цяперашняга часу, бачацца цікавымі жывапісная праца сярэдзіны XVIII ст. з выявай алтара галоўнай капліцы, тры фотаздымкі канца XIX ст. інтэр'ераў замкавага касцёла, бабінца і капэлы княгіні, а таксама фотафіксацыя асобных элементаў дэкару малельняў, праведзеная падчас рэстаўрацыі 2004 – 2012 гг.

Першая капліца** ў замку была зроблена на другім паверсе ўязной брамы яшчэ ў канцы XVI ст. Падрабязнага апісання яе інтэр'еру не захавалася. Вядома, што ў 1658 г. у гэтай скляпеністай з шасцю вокнамі, вялікімі дубовымі дзвярыма на s-падобных пабеленых завесах з унутраным замком і жалезнымі кольцамі-ручкамі для закрывання зале ўжо размяшчалася бібліятэка. Пра першапачатковую функцыю памяшкання нагадвалі толькі “стары папсаваны алтар майстэрскай работы, дзве формы або лавы зялёнаафарбаваныя для сядзення, адзін пюпітр для раскладвання градуала*** таксама зялёнаафарбаваны” [5, с. 23]. Варта адзначыць, што вялікай неабходнасці ў функцыянаванні названай капліцы ў гэтай частцы замка не было, бо на трэцім паверсе галоўнага будынка былі абсталяваны дзве персанальныя капэлы князя і княгіні, у той жа час для архіўных і бібліятэчных збораў,

** **Капліца** (дамашняя царква, капэла, малельня; ад лац. *capella* ‘плашч св. Марціна’) – невялікая малельня, вылучанае памяшканне з алтаром, частка сабора або асобны культывы будынак.

*** **Градуал** (познелац. *graduale*, ад лац. *gradus* ‘ступень’) – штогодзёная кніга з песнямі і тэкстамі для імяшчы ў набажэнстве каталікоў.

Інтэр'ер дамовага касцёла (галоўнай капліцы)
Нясвіжскага замка. Фота 1897 г.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Інтэр'ер бабінца дамавога касцёла (галоўнай капліцы)
Нясвіжскага замка. Фота 1897 г.

што пастаянна павялічваліся, патрабаваліся дадатковыя плошчы, якія пашыраліся ў тым ліку і за кошт выкарыстання былой капліцы.

Вопіс, складзены ў 1626 г., г. зн. праз 10 гадоў пасля смерці заснавальніка замка Мікалая Крыштафа Радзівіла Сіроткі (1549 – 1616), зафіксаваў пералік прадметаў сакральнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ў дзвюх княжацкіх капэлах* [6, с. 8, 13]. Адзначым, што гэты спіс істотна не змяняўся аж да 1658 г. Такое пастаянства на працягу дзесяцігоддзяў у прадметным насычэнні

* **Капэла** (ад лац. *capra*) – распаўсюджаная ў мастацтвазнаўстве і царкоўнай тэрміналогіі назва капліцы (галоўным чынам у Заходняй Еўропе), якая можа размяшчацца ў асобным будынку, каралеўскай або біскупскай рэзідэнцыі, царкоўным памяшканні ці прыватным доме.

Інтэр'ер капэлы княгіні.
Фота канца XIX – першай трэці XX ст.

культавых інтэр'ераў замка дае падставы меркаваць, што іх стварэнне і ў большай частцы дэкаратыўнае афармленне адносяцца яшчэ да часоў першага нясвіжскага ардыната. Стылявыя асаблівасці позняга Рэнэсансу (маньерызму) і ранняга барока, якія выявіліся ў інтэр'ерным убранні дзвюх малельняў, пацвярджаюць гэтую думку.

З усіх культавых інтэр'ераў замка найбольш пышна была дэкаравана капэла князя, што размяшчалася ў так званых мармуровых пакоях трэцяга паверха палаца. Інвентар 1658 г. дае апісанне яе архітэктурна-мастацкага аздаблення, а таксама дастаткова падрабязныя звесткі пра літургічнае начынне і прадметы мастацтва [7, с. 12 – 14], што дазваляе ажыццявіць віртуальную рэканструкцыю капліцы сярэдзіны XVII ст. Туды вялі “двухстворкавыя, майстэрскай работы дзверы на жалезных пабеленых завесах са слясарнай засаўкай і пабеленай антабай”. Вокны круглай формы размяшчаліся ў сцяне ад вала, праёмы дзвярэй і вокнаў завешваліся кітайкай цялеснага колеру. Сцены да самага верху былі абкладзены “алебастрам пад панэлі”, “пакрытыя глазурай майстэрскай работы, месцамі пазалочаныя”. Гэтая капэла мела скляпенне, упрыгожанае “рознакаляровымі воднымі фарбамі” (фрэскамі). Алтар з двух бакоў быў дэкараваны “размаляванымі слупамі” (калонамі або пілястрамі) і “гербамі Ерусалімскіх крыжоў”, што сведчыла пра асаблівую духоўную сувязь князя Мікалая Радзівіла Сіроткі з іерусалімскай зямлёй. Пры гэтых алтарных слупах знаходзіліся два пазалочаныя анёлкі, па сценах з двух бакоў было яшчэ восем адчаканеных пазалочаных херувімчыкаў. Над алтаром вісела маленькае распяцце. Алтарны абраз “Усе святыя” размяшчаўся за заслонай з простае кітайкі, замацаванай на пругце. Пры алебастравай сцяне стаяла шэсць размаляваных свечак. У дакументах XVII ст. знаходзім доўгі пералік прадметаў мастацтва, што ўпрыгожвалі гэтую каталіцкую капліцу. Жывапіс быў выкананы на дрэве, медзі і алебастры. У інвентары 1658 г. пазначаны іконы на медзі “Святая Ганна”, “Зняцце галавы Святога Іаана”, “Святая Кацярына Сенненская” ў драўляных рамах. Пышнае дэкаратыўнае афармленне меў размешчаны над дзвярыма абраз Дзевы Марыі, з двух бакоў ад яго знаходзіліся “два крыжыкі з каралямі і каласкі з лазурнага каменя”, над самім абразком вісела маленькае распяцце і “два лазурныя шкляныя шарыкі на маленькіх ланцужках слясарнай выцяжкі”. У сярэдзіне кампазіцыі – лямпа з зялёнага шкла на невялікіх жалезных ланцужках, над якой быў замацаваны магнітны шарык, абведзены пазалочанай латунню. Звяртае на сябе ўвагу факт размяшчэння ў капэле партрэтаў, напрыклад, ля дзвярэй капліцы за заслонай з кітайкі віселі чатыры каралеўскія

партрэты, пад якімі за шклом у чорнай эбенавай раме знаходзіўся абраз “Святы Геранім” з павіных пёраў, завешаны зялёнай заслонай з кітайкі. Акрамя гэта, інтэр’ер капліцы ўпрыгожвалі барэльефы: “тры вялікія алебастровыя абразы з пазалочанымі краямі, чацвёрты меншы”. Калекцыя дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва налічвала некалькі дзясяткаў прадметаў, сярод якіх найбольшую каштоўнасць уяўлялі вялікі срэбны пазалочаны рэлікварый* з інскрыпцыямі, размешчанымі пад дваццаццю чатырма фігурамі, схаванымі пад крышталём, рэлікварый з лазурнага каменя з крышталёвымі ячэйкамі, апраўлены ў срэбра, і калекцыя медальёнаў з выявамі ягнят, тры з якіх былі апраўлены ў срэбра і рог, два – у дрэва, а яшчэ два абшыты шоўкам і золатам.

Алтар упрыгожвалі скульптурныя выявы Ісуса “майстэрскай работы, у чырвоны колер з кветкамі адмаляванага”, з “маленькім жамчужным каўнерыкам і такім самым жамчужным каптурыкам” і Дзевы Марыі Ларэтанскай, выкананай з белага каменю, у драўляным футарале. У 1626 г. узгадвалася таксама скульптура святой Цэцыліі, выразаная з косткі, на чорнай мармуровай падстаўцы [8, с. 8].

Інвентарнае апісанне інтэр’еру капэлы княгіні менш дэталізавана, што ўскладняе яе рэканструкцыю. Вядома толькі, што там былі двухстворкавыя з кратамі на завесах дзверы, чатыры акны з жалезнымі пружкамі, завескамі і закруткамі і белая паліваная печ. У адрозненне ад капэлы князя, у каталіцкай капліцы княгіні знаходзілася некалькі ўзораў мэблі: мармуровы квадратны стол з апорамі простага сталярнай работы, сасновы стол і вялікае пафарбаванае крэсла з парэнчамі. Разам з тым, пісьмовыя крыніцы дазваляюць аднавіць спіс твораў жывапісу гэтай капліцы. Дваццаць два абразкі “Пакуты Хрыста” ў драўляных рамках (па звестках 1626 г. – дваццаць чатыры [8, с. 13]) віселі на сценах. Тры вялікія алебастровыя абразы з пазалочанымі краямі і яшчэ два меншыя (у 1626 г. іх было сем) размяшчаліся на алтары. Над дзвярыма капліцы ў шафцы вісеў абраз “Збаўца”, напісаны на медзі, над якім была замацавана латуневая лямпа ажурнай работы. Акрамя гэтага, там знаходзіліся «абразок “Святы Іосіф”, за шклом, з вышыванай рамкай, два папяровыя друкаваныя абразкі ў чорных рамках, трэці малы». У вопісе 1626 г. згадваецца “Вобраз Хрыста”, напісаны на палатне [8, с. 13]. У 1673 г. з’явіўся абраз “Сашэсце Святога Духа”, таксама напісаны на палатне [9, с. 7]. У капэле княгіні, як і ў князя, мелася выява караля Уладзіслава IV у поўны

Мастак школы Шымона Чаховіча (1689 – 1775). Заручыны Кацярыны Аўстрыйскай, удавы Францыска Ганзага, князя Мантуі, з Жыгімонтам Аўгустам, каралём польскім, праз Мікалая Радзівіла Чорнага, канцлера і маршалка літоўскага ў Вене 5 ліпеня 1553 года. 1740 – 1760 гг.

рост. Прадметы ж дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва былі нешматлікімі: два ягняці, абшытыя золатам, некалькі старых антэпендыумаў**

** Антэпендыум (лац. *antependium* ‘што вісела наперадзе’) – у антычныя часы пярэдняя частка алтара, драўляная, мармуровая ці металічная сценка ўзвышэння ахвярніка. У хрысціянскіх храмах – кавалак тканіны, палатняная заслона, якую ўпрыгожваюць роспісам або вышыўкай.

Ляпны дэкор капліцы княгіні XIX ст. да рэстаўрацыі. Фота 2006 г.

* Рэлікварый (ад лац. *reliquiae* ‘астанкі’) – у каталіцкай царкве месца для захоўвання рэліквій: мошчаў святых, рэчаў, звязаных са святымі.

Ляпны дэкор капліцы княгіні XVIII ст. да рэстаўрацыі. Фота 2006 г.

са скуры, мухаяру і паўшоўку, срэбраны пазалочаны рэлікварый і распяцце з падстаўкай у выглядзе кальварыі*.

Інтэр'еры гэтых капэл былі значна пашкоджаны ў час руска-польскай вайны 1654 – 1667 гг., а мармуровы дэкор капэлы князя цалкам страчаны. Час ліквідавання капэл дакладна ўстанавіць не ўдалося, але ўжо ў інвентарах замка сярэдзіны XVIII ст. і 1767 г. гэтыя залы згадваюцца як пакоі.

Апісанне наступнай замкавай капэлы, абсталяванай на другім паверсе палацавага будынка ў вуглавым алькежы** апартаментаў княгіні, знаходзім у інвентары 1767 г. [10, с. 220 – 221]. Капэла мела “адзінарныя дзверы на s-падобных завесах з жалезным замком”, адно акно з чатырох ліставых шыбаў. Цэнтральная сцяна гэтай каталіцкай капліцы была закругленай формы, сцены і столь – дэкараваны ляпнымі выявамі з надпісамі “па-габрэйску”, фігурай арла, аблокамі і інш. У алтары знаходзіўся абраз “Святы Іосіф” у разьбянай, пазалочанай сусальным золатам раме. На менсе*** ляжала пакрывала з шэрага муару і ружовага ў палоскі шоўку з залатымі махрамі. На сценах капэлы віселі два абразы – святога Антонія ў “адзенні срэбным” (у аправе) і святога Тадэвуша, у якога “верхняе адзенне з срэбра, а ніжняе ўсё пазалочанае”. Тут жа за шклом у рамах, пазалочаных сусальным зола-

* **Кальварыя** (ад лац. *Calvaria* – Галгофа) – лацінізаваная форма назвы гары Галгофы.

** **Алькеж** (польск. *alkierz*, роднаснае – *алькоў*) – у архітэктуры кутняя адасобленая частка будынка, што моцна выступае звонку за плоскасць сцен.

*** **Менса** (лац. *mensa* ‘стол, лаўка, падмосткі’) – стальніца алтара.

там, былі размешчаны партрэты караля Аўгуста III і каралевы Марыі Жазэфы Аўстрыйскай. Акрамя гэтага, на сцяне капліцы віселі гадзіннік і люстэрка. У адну са сцен была ўбудавана шафка шэрага колеру з трыма шуфлядамі. Гэтая капэла праіснавала аж да 1939 г. Яе ўнутранае ўбранне, адлюстраванае на фотаздымку канца XIX ст., выглядае даволі сціпла. Каля цэнтральнай паўкруглай сцяны ўсталяваны невялікі алтар з менсай, антэпендыумам, дзе была вышыта манаграма Маці Божай. Алтарная сцяна дэкаравана ляпной мантыяй, у цэнтр якой устаўлены абраз “Маці Божая Замілаванне”. На сценах з двух бакоў алтара размешчаны два вялікія абразы ў разьбяных рамах. Верагодна, падчас рамонту 80-х гг. XIX ст. у ляпны дэкор капліцы былі ўнесены пэўныя змены: з’явілася мантыя, якую падтрымліваюць з двух бакоў анёлы, разетка на столі ў выглядзе вянка з ружаў і херувімамі. Разам з тым у капліцы захаваліся некаторыя элементы барочнага ляпнога дэкару капліцы XVIII ст. (арол, сонца, хмары і інш.).

У сярэдзіне XVIII ст. на другім ярусе надбрамнай вежы функцыянавала яшчэ адна малельня з алтарным абразом Святой Дзевы Марыі Шкаплернай у срэбнай аправе. Інтэр'ер гэтага памяшкання, апісаны ў інвентары 1767 г. [10, с. 246 – 247], быў даволі прасты і нават недагледжаны. Пакой меў тры вялікія акны з жалезнай акоўкай, старую столь, што пачала абсыпацца, і цагляную падлогу. “Трухлявы антэпендыум” і “трухлявыя разьбяныя рамы абраза” сведчылі пра другараднае значэнне капліцы.

Маштабная рэканструкцыя замкавага ансамбля ў 1740 – 1760 гг. пры Міхаілу Казіміру Радзівілу Рыбаньку закранула і дамавыя капліцы. Па аналогіі са шматлікімі заходнееўрапейскімі палацамі таго часу ў Нясвіжскім замку пабудавалі асобны дамавы касцёл (галоўную капліцу). Размешчаны ён быў паміж будынкамі арсенала і ўсходняй галерэі. Узвядзеннем галоўнай капліцы замка кіраваў вядомы архітэктар Казімір Ждановіч. Будаўніцтва храма завяршылася ў 1740 г., але функцыянаваць ён пачаў толькі пасля асвячэння, якое адбылося 17 чэрвеня 1758 г. У тым жа годзе былі складзены першыя інвентарныя вопісы капліцы, дзе былі зафіксаваны асаблівасці архітэктурна-мастацкага аздаблення яе інтэр'еру і касцельная маёмасць [11, 12]. На падставе гэтых дакументаў можна віртуальна рэканструюваць інтэр'ер храма сярэдзіны XVIII ст.

Заканчэнне будзе.

Галіна КАНДРАЦЬЕВА,
аспірантка Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.06.2013 г.

НЕВЯДОМЫ ІВАН ЗАМОЦІН

ДА 140-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ НАВУКОЎЦЫ

У гісторыю беларускай культуры назаўсёды ўвайшло імя рускага і беларускага літаратуразнаўцы, акадэміка АН Беларусі, члена-карэспандэнта АН СССР, доктара філалагічных навук, прафесара Івана Іванавіча Замоціна (1873 – 1942). Пра яго напісаны дзясяткі газетных і часопісных артыкулаў, яго навуковая спадчына разгледжана ў шматлікіх акадэмічных выданнях, на яго творы спасылаюцца многія даследчыкі...

Можна смела сцвярджаць, што работы гэтага навукоўцы з сусветным імем паклалі пачатак сістэмнаму вывучэнню творчасці асобных беларускіх пісьменнікаў (Максіма Багдановіча, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Цішкі Гартнага, Кандрата Крапівы, Пятра Глебкі і інш.), садзейнічалі станаўленню беларускай тэксталогіі.

Біяграфічныя звесткі пра жыццё і дзейнасць Івана Замоціна змешчаны ў дзясятках энцыклапедыяў, а ў 1991 г. у Мінску выйшла кніга яго твораў.

Здаецца, што мы ведаем пра гэтага чалавека амаль усё. Але толькі на першы погляд. У нашым матэрыяле мы спынімся на малавядомых ці зусім невядомых старонках жыцця акадэміка Івана Замоціна, у чым нам дапамогуць фонды Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі, Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, інтэрв'ю з яго студэнтамі – першымі выпускнікамі БДУ, а таксама іншыя крыніцы.

Вялікую цікавасць уяўляе рэгістрацыйная анкета супрацоўніка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта прафесара Івана Іванавіча Замоціна, напісаная ім уласнаручна 29 лістапада 1922 г. Адказы на пы-

танні гэтай анкеты ўтрымліваюць больш поўныя біяграфічныя звесткі пра вучонага ў параўнанні з тымі, што змешчаны ў энцыклапедыях.

Так, у шостым томе 18-томнай “Беларускай энцыклапедыі” (Мінск, 1998) адзначаецца: “...Скончыў Пецябургскі гісторыка-філалагічны інстытут (1897). З 1904 прыват-дацэнт Варшаўскага, потым Пецябургскага, з 1908 – праф. Варшаўскага, з 1917 – Данскога ун-таў...”

У вышэйназванай анкеце І. Замоцін указвае: «...Скончыў... у 1897 г. гістарычна-філалагічны інстытут у Пецябурзе па спецыяльнасці “Гісторык літаратуры”».

Іван Іванавіч добра ведаў восем моў – нямецкую, англійскую, французскую, польскую, чэшскую, сербскую, лацінскую і грэчаскую. Дзявятай мовай, якой ён авалодаў, жывучы ў Беларусі, стала беларуская.

З той жа анкеты вынікае, што ў 1904 г. І. Замоцін абараніў дысертацыю пры Казанскім універсітэце на ступень магістра расійскай славаеснасці “Рамантызм 20-х гадоў XIX стагоддзя (у рускай літаратуры)”. Пасля абароны ў 1908 г. пры Харкаўскім універсітэце дысертацыі на тэму “Рамантычны ідэалізм” Іван Іванавіч стаў доктарам навук па спецыяльнасці “Гісторыя рускай літаратуры”. І. Замоцін двойчы абіраўся дэканам гісторыка-філалагічнага факультэта Вышэйшых жаночых курсаў у Варшаве і двойчы – дэканам гісторыка-філалагічнага факультэта Варшаўскага, а потым Данскога ўніверсітэтаў. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі вучоны працаваў прафесарам і рэктарам Данскога педагогічнага інстытута.

4 красавіка 1921 г. Іван Іванавіч быў арыштаваны за прыналежнасць да так званага АСВАГа (асведаміцельнае агенцтва Дзянікіна) і контррэвалюцыйную дзейнасць.

Як успамінала дачка навукоўца, выпускніца Мінскага педінстытута Таццяна Іванаўна Замоціна, у пісьме да аўтара гэтага артыкула, яе бацька нарадзіўся ў сям’і беззямельнага (былога прыгоннага) селяніна. Рана аўдавеўшы, маці Івана Іванавіча пераехала ў Пецябург, дзе працавала служанкай.

Адзінага сына яна аддала ў прытулак. Цяжкімі былі першыя крокі ў жыццё. Толькі дзякуючы клопатам гаспадыні, у якой жыла і працавала маці Івана Замоціна, хлопчыка з незвычайнымі здольнасцямі да навукі ўдалося ўладкаваць на вучобу ў гімназію “за казённы кошт”.

Таленавіты юнак скончыў Пскоўскую гімназію з залатым медалём, які хутка прыйшлося прадаць, каб дапамагчы маці. Толькі пасля заканчэння Пецярбургскага гісторыка-філалагічнага інстытута І. Замоцін забраў маці да сябе, неўзабаве яна захварэла і памерла.

Пасля заснавання Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў кастрычніку 1921 г. яго рэктар У. Пічэта даслаў прафесару Данскога ўніверсітэта ў Растове І. Замоціну запрашэнне выкладаць у БДУ. І вось у верасні 1922 г. Іван Іванавіч прыехаў у Мінск і з 1 кастрычніка 1922 г. пачаў працаваць прафесарам кафедры гісторыі рускай літаратуры. Тут ён чытаў курс лекцый па навейшай рускай літаратуры і па методыцы выкладання мовы і літаратуры, а таксама вёў семінар па гэтых дысцыплінах і кіраваў школьным практыкумам у БДУ. І. Замоцін быў таксама старшынёй літаратурнай прадметнай камісіі на педфаку і прадметнай камісіі па мовах на рабфаку БДУ.

З 1922 г. Іван Іванавіч быў не толькі прафесарам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, але ў якасці прадстаўніка ад прафесуры гэтай навучальнай установы з'яўляўся членам савета БДУ [1, арк. 28]. У чэрвені 1926 г. ён быў абраны загадчыкам літаратурнага аддзялення педфака БДУ [2, с. 24 – 45].

Прафесар Замоцін быў таленавітым педагогам і выдатным лектарам. Першыя выпускнікі этнолага-лінгвістычнага аддзялення педфака БДУ Юлія Іосіфаўна Бібіла (была загадчыцай беларускага аддзела Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. Леніна) і Ніна Мікалаеўна Улашчык (старэйшая сястра вядомага беларускага гісторыка Мікалая Мікалаевіча Улашчыка) распавядалі аўтару гэтых радкоў: “Калі мы ўспамінаем свае студэнцкія гады, то ў першую чаргу перад намі паўстае светлы вобраз нашага любімага Івана Іванавіча Замоціна. Ён быў душой нашага факультэта. Яго лекцыі захаплялі нас. З першых лекцый прафесара Замоціна яго любоў да літаратуры перадавалася і нам. Прайшло ўжо 50 гадоў, а мы ўсё не можам забыць захапляльныя, эмацыянальныя і глыбокія па змесце лекцыі Івана Іванавіча. Мы літаральна абагаўлялі яго”.

Народны пісьменнік Беларусі, тройчы лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР, віцэ-прэзідэнт АН БССР Кандрат Крапіва, які вучыўся ў БДУ у 1926 – 1930 гг., гаварыў: “Мне прыемна ўспомніць нашых выкладчыкаў. Пашанцавала мне, бо я вучыўся ў такіх выдатных вучоных, як Замоцін, Барычэўскі, Гальперына, Вазнясенскі. Асабліва падабаліся мне лекцыі Замоціна і Пятуховіча”.

У 1968 г. мне давялося гутарыць з вядомым беларускім паэтам і вучоным, акадэмікам Пятром Фёдаравічам Глебкам. Добра памятаю яго

словы: “Вельмі шкада, што ў нас нічога не напісана пра Івана Іванавіча Замоціна. Гэта быў цудоўны чалавек. Са мной разам вучыліся Кандрат Крапіва, Алесь Якімовіч, Максім Лужанін, Янка Скрыган. Цяжка назваць іншага выкладчыка Беларускага ўніверсітэта, які сваімі лекцыямі зрабіў такі вялікі ўплыў на нас, як прафесар Замоцін. Дзякуючы лекцыям і семінарскім заняткам, што праводзіў Іван Іванавіч на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні педагагічнага факультэта, фарміраваліся мае літаратурныя погляды. Вучоны выключнай, літаральна ўніверсальнай эрудыцыі, прафесар кафедры гісторыі рускай літаратуры БДУ Замоцін знаёміў нас з найлепшымі здабыткамі класічнай рускай літаратуры”.

Былы студэнт БДУ 1921 – 1925 гг. А. Сакольчык у 1949 – 1962 гг. быў загадчыкам беларускага аддзела Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. Леніна. У час адной з нашых сустрэч ён успамінаў: «Па глыбіні зместу, форме выкладання, эмацыянальнасці, папулярнасці лекцыі Івана Іванавіча выгадна адрозніваліся ад лекцый іншых прафесараў і выкладчыкаў універсітэта. Не трэба забывацца, што тады выкладалі многія вядомыя прафесары. У аўдыторыі ў час лекцый Замоціна не было дзе ўпасці яблыку. Прыходзіла шмат студэнтаў з іншых факультэтаў. Замоцінскія лекцыі называлі “энцыклапедыяй ведаў”».

Прафесар Замоцін сапраўды быў любімым выкладчыкам большасці студэнтаў педфака БДУ. Вось што ўзгадвала ў гутарцы са мной былы галоўны бібліяграф Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. Леніна, заслужаны дзеяч культуры БССР Н. Ватацы, якая ў 1920-я гг. таксама была студэнткай БДУ: “Іван Іванавіч быў душой нашага факультэта. Ён быў чалавекам выключнай эрудыцыі. Замоцін бачыў у кожным студэнце чалавека і паважаў яго. Ён ніколі не крычаў на студэнтаў, не чытаў натацый. Замоцін чытаў у нас курс рускай літаратуры. У яго ніколі не было ніякіх канспектаў, але ўсе сядзелі, як заварожаныя. Настолькі было цікава. Памятаю такія выпадкі. Адноўчы ў час лекцый патухла святло, але ўсе сядзелі спакойна і слухалі ў цемры”.

Іван Іванавіч браў актыўны ўдзел у працы Інстытута беларускай культуры, створанага 30 студзеня 1922 г. З сакавіка 1925 г. ён быў старшынёй Літаратурнай камісіі, а з 1926 г. – правадзейным членам Інбелкульта.

Літаратурная камісія Інбелкульта на чале з прафесарам БДУ І. Замоціным праводзіла вялікую работу. Пад кіраўніцтвам Івана Іванавіча быў падрыхтаваны да друку двухтомны збор твораў Максіма Багдановіча з біяграфічным нарысам Замоціна, дзе давалася высокая ацэнка творчасці беларускага паэта.

У фондах Літаратурнага музея Максіма Багдановіча захоўваецца даклад І. Замоціна “Літаратурная камісія Інбелкульту ў працэсе працы над зборам твораў М. Багдановіча. Падрахункі і перспектывы”, што быў прачытаны не пазней за 12 лістапада 1925 г.

У ім ёсць такія звесткі:

«1. Склад камісіі.

Камісія пачала працу ў складзе старшыні камісіі праф. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта І. І. Замоціна і сакратара – М. І. Гарэцкага ў палове сакавіка м[есяца] г. г. Першы месяц пайшоў на састаўленне плану працы камісіі, на выпрацоўку каментарыя і на асобныя заданні, як напрыклад, складанне праграмы для сабірання народнае творчасці. З паловы красавіка ў склад камісіі вайшоў Дубоўка Ул. М., які працаваў з перапынкамі да 1 чэрвеня. Пасля 1 чэрвеня у камісію не наведваўся.

З 1 чэрвеня з складу камісіі выбыў і т. Гарэцкі. Гэтакім чынам 1½ мес. камісія складалася з трох асоб. З 1 чэрвеня для працы ў камісіі ў якасці часовага сакратара запрошан В. Ф. Мачульскі, і з гэтае пары да цяперашняга часу камісія складаецца толькі з старшыні: праф. Івана Іванавіча Замоціна і часовага сакратара – Васілія Хведарава Мачульскага. <...>

2. Вехі працы.

Уласціва да працы на збіранню і падрыхтоўцы да выдання збораў Багдановіча камісія ў паказаным складзе прыступіла з 13 красавіка, калі былі прыняты ёю ад т. Дылы рукапісы паэта. З гэтага часу вехі працы былі вызначаны ў наступным відзе: 1) агульны агляд рукапісных і іншых матэрыялаў, 2) працы на чытанню і капіраванню рукапісаў, 3) працы на першапачатковаму адбору матэрыялаў для друку. Роўналежна з расчытаннем і перапіскай рукапісаў вяліся розыскі друкаваных твораў паэта, раскіданых па часопісам і газетам, і іх перапіска для выдання; рабіліся гэтаксама спробы дадаткова адшукаць некаторыя новыя матэрыялы – творы Багдановіча, яго лісты, крытычныя і бібліяграфічныя артыкулы аб ім і нарысы розных асоб, дзе прысутнасць іх можна было дапусціць. Напрыклад, была завязана перапіска з бацькам паэта, у выніку якой атрыманы не толькі патрэбныя даведкі, але і некаторыя матэрыялы, напр. копіі артыкулаў і нататак паэта, надрукаваных ім у газеце “Голас”, зваротак яго да Антона Луцкевіча (Вільня) даў гэтак сама некаторыя даведкі адносна перакладаў з Верлена і інш. <...>

4. Вынікі працы.

Усе матэрыялы, як творы самага паэта, гэтак і розныя артыкулы і нарысы аб ім біяграфічнага і крытычнага характару – камісія звяла да трох асяродкаў – будучых тамоў сабрання яго

твораў: першы асяродак – вершаваныя творы паэта, другі – яго праявічныя творы і трыці – біяграфічныя матэрыялы аб паэце, успаміны аб ім, яго перапіска, крытыка-бібліяграфічныя матэрыялы і зводкі. <...>

5. Перспектывы.

...Камісіі цяперака належыць зрабіць рэдакцыйны перагляд усіх матэрыялаў, злічаючы перапісаныя копіі з арыгіналамі. Выправіць арфаграфію гэтых матэрыялаў для друку. Устанавіць, дзе магчыма, храналагічныя даты твораў паэта і даць іх канчатковую групіроўку. Скласці дадатковыя артыкулы і ўвагі. Праца яшчэ вялікая. <...> [3].

У Архіве Прэзідэнта Расійскай Федэрацыі захоўваецца арыгінал дакладной запіскі ЦК КП(б)Б у ЦК ВКП(б) “Да пытання аб перайменаванні Інстытута беларускай культуры” ад 8 кастрычніка 1927 г. за подпісам першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі Кнорына: “... Чо касаецца перайменавання ІБК в БАН, то Бюро ЦК КПБ считает необходимым произвести это переименование в связи с празднованием десятилетия Октябрьской Революции. <...>

В Інбелкульту за последнее время мы уже успели подобрать кадры очень квалифицированных научных сил. В составе академиков будущей БАН мы будем иметь таких учёных: ...8) И. Замотин, доктор истории литературы, известный в Западной Европе специалист по изучению романтизма...” [4, арк. 332 – 341].

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваецца пратакол № 62 закрытага пасяджэння сакратарыята ЦК КП(б)Б аб правадзейных членах Інстытута беларускай культуры ад 10 кастрычніка 1927 г. за подпісам сакратара ЦК Кампартыі Беларусі Васілевіча:

“245. Слухалі: Аб правадзейных членах ІБК. (т. Ігнатоўскі).

Пастанавілі: Абмежавацца 15-цю кандыдаатурамі ў правадзейныя члены Інбелкульту, зацвердзіць наступны спіс: 1) Ігнатоўскі, 2) Некрашэвіч, 3) Лёсік, 4) Смоліч, 5) Замоцін, 6) Ясінскі, 7) Пічэта, 8) Бліадухо, 9) Афанасьеў, 10) Машуцькі, 11) Матулайціс, 12) Ластоўскі, 13) Колас, 14) Купала, 15) Жылуновіч” [5, арк. 118].

З пратакола № 23 пасяджэння Савета Народных Камісараў БССР ад 3 лістапада 1927 г. бачна, што з 14 правадзейных членаў Інстытута беларускай культуры І. Замоцін быў зацверджаны пад пятым нумарам па “катэдры беларускай літаратуры” [6, арк. 1 – 1 адв.].

26 снежня 1928 г. згодна з пастановай Саўнаркама БССР І. Замоцін быў зацверджаны правадзейным членам Беларускай акадэміі навук, а ў 1929 г. яго абралі членам-карэспандэнтам АН СССР.

У 1920-я гг. І. Замоцін пасябраваў з Якубам Коласам і Янкам Купалам. Як успамінала дачка Івана Іванавіча ў лісце да аўтара гэтых радкоў, сям'я Замоціных часта бывала ў гасцях у Марыі Дзмітрыеўны і Канстанціна Міхайлавіча, дзе гаспадары іх вельмі гасцінна прымалі: “Павага і захапленне талентам Якуба Коласа, якімі былі прасякнутыя расказы бацькі пра Канстанціна Міхайлавіча, ужо з ранняга дзяцінства захаваліся ў маёй памяці”.

Сам жа Якуб Колас у лісце ад 19 ліпеня 1953 г. пісаў: “Таццяна Іванаўна! – пішыце мне наогул – мне будзе вельмі прыемна прачытаць пісьмы дачкі прафесара Івана Замоціна, якога я вельмі люблю і паважаю”. А ў лісце да Т. Замоцінай ад 6 чэрвеня 1955 г. Якуб Колас, дасылаючы сваю паэму “Новая зямля” ў перакладзе на рускую мову, успамінаў: “Некалі нябожчык Іван Іванавіч напісаў пра яе (паэму) чудаўныя артыкулы”.

У той час, калі многія вучні і супрацоўнікі АН БССР, вельмі блізкія да І. Замоціна ў 1920–1930 гг., лічылі вучонага “ворагам народа” і не любілі пра яго ўспамінаць, каб іх саміх не абвінавацілі ў контррэвалюцыйнай дзейнасці, віцэ-прэзідэнт АН БССР Якуб Колас 25 верасня 1954 г. падпісаў наступную даведку:

“Настоящим свидетельствую, что Иван Иванович ЗАМОТИН, умерший в 1942 г., являлся с 1926 г. действительным членом Института белорусской культуры, а с момента реорганизации Института в Академию наук БССР (1928) – действительным членом АН БССР.

За время работы в Институте и Академии И. И. ЗАМОТИН проявил себя с положительной стороны, как работник, добросовестно относившийся к своим обязанностям. Ему принадлежал ряд работ по вопросам русской и белорусской литературы, под его руководством готовился к изданию двухтомник произведений М. Богдановича” [7, с. 56].

Ёсць падставы меркаваць, што гэты дакумент, падпісаны Я. Коласам, адыграў сваю ролю ў рэабілітацыі І. Замоціна.

Сяброўскія адносіны звязвалі Івана Замоціна і з Янкам Купалам. У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа НАН Беларусі захоўваецца падораны народным песняром І. Замоціну Збор твораў Я. Купалы з наступным надпісам: “Вельмі паважанаму праф. І. Замоціну на добры ўспамін. Шчыра адданы Я. Купала. Менск. 28.10.1927”.

Пра тое, што ў 1930 г. І. Замоцін быў членам Прэзідыума Беларускай акадэміі навук, сведчыць адзін з дакументаў Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі, у якім гаворыцца, што 6 кастрычніка 1930 г. Прэзідыум БАН у складзе У. Ігнатоўскага, М. Агульніка, А. Ка-

зака, М. Бялугі, С. Матулайціса і І. Замоціна пастанавіў “узмацніць” свой склад і ўвесці ў яго В. Шчарбакова для паляпшэння арганізацыйнага боку дзейнасці і Е. Рыўліна ў якасці кіраўніка падрыхтоўкі аспірантаў [8, арк. 117].

25 красавіка 1931 г. І. Замоціна прызначылі дырэктарам Інстытута літаратуры і мастацтва БАН. З гэтай пары ён шмат часу аддаваў не толькі навуковым даследаванням і выкладанню ў вышэйшай школе, але і падрыхтоўцы нацыянальных кадраў у галіне літаратуразнаўства.

Са жніўня 1931 г. Іван Іванавіч працаваў прафесарам кафедры рускай і беларускай літаратуры літаратурна-лінгвістычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага вышэйшага педагогічнага інстытута (цяпер БДПУ імя М. Танка). У 1934 г. пастановай Прэзідыума БАН ён быў зацверджаны ў вучонай ступені доктара філалагічных навук.

У лютым 1933 г. камісія Мінскага гаркама КП(б)Б правярала дзейнасць Вышэйшага педагогічнага інстытута. У дакладной запісцы пра вынікі той праверкі былі такія радкі: *“Кафедра літаратуры. Яе склад – прафесар рускай літаратуры Замоцін, былы чарнасоценец; прафесар Пятуховіч – былы нацдэм, сын пана; прафесар Барычэўскі – не зжыўшы ідэалістычных поглядаў на літаратуру. Курс рускай, заходнееўрапейскай літаратуры чытаюць Замоцін і Барычэўскі. Правядзенне гэтых дысцыплін не забяспечана ад пранікнення ідэалістычнага шалупення, пераверзайшчыны”* [9, арк. 89–96].

У сакавіку 1934 г. І. Замоцін быў арыштаваны другі раз. Мяркуючы па ўсім, мяккі і інтэлігентны прафесар не вытрымаў допытаў і даў паказанні пра існаванне міфічнай Расійскай нацыянальнай партыі, да якой нібыта належаў ён сам і шэраг яго калег. Праз некаторы час Івана Іванавіча, улічваючы яго ўзрост, выпусцілі з турмы па стане здароўя.

17 жніўня 1937 г. у газеце “Звязда” з’явіўся артыкул “Пра акадэміка Замоціна і яго прыхільнікаў”, дзе падкрэслівалася, што навуковец – манархіст, які праводзіў імперыялістычную палітыку царскага ўрада: *“На працягу ўсёй сваёй дзейнасці Замоцін быў правадніком буржуазных, нацдэмаўскіх, трацкіска-рапаўскіх устаноў у літаратуразнаўстве... У канцы 1935 года Замоцін праводзіць у дацэнтны сваіх вучняў, цяпер выкрытых як ворагаў народа, польскіх шпіёнаў...”*

Трэці і апошні раз І. Замоціна арыштавалі 4 красавіка 1938 г. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь знаходзіцца ўнікальны дакумент, які нідзе раней не друкаваўся:

«Справка

По делу № 9031 по обвинению Замотина Ивана Ивановича по ст. ст. 68, 69, 74, 76 УК БССР

Замотин Иван Иванович, 1873 г. рождения, уроженец Калининской области, бывш. статский советник. С 1908 г. по 1 июля 1917 г. работал профессором Варшавского Университета, с 1917 по 1922 г. работал проф. Донского Педагогического Института, с 1922 г. по день ареста проживал в г. Минске, работал в БГУ и Академии Наук БССР.

Замотин И. И., работая в Донском Педагогическом Институте в апреле месяце 4 числа 1921 г. арестовывался Донской ЧК за принадлежность к “ОСВАГ” (осведомительное агентство Деникина) и за контрреволюционную деятельность, которую он протащил в своей книге “Единство русской культуры”, но по амнистии от 7 ноября 1920 г. дело 30 сентября 1921 г. прекращено.

5-го марта 1934 г. Замотин был второй раз арестован НКВД БССР за принадлежность к контрреволюционной “Российской национальной партии”.

На следствии Замотин виновным себя признал и в протоколе допроса от 15 марта 1934 г. дал развёрнутые показания о своей контрреволюционной националистической деятельности и назвал ряд участников к-р организации, ныне разоблачённых и осуждённых – Некрашевича, Вознесенского, Росторгуева и ряд других.

Несмотря на данные показания Замотина, подтверждённые другими данными, на протоколе его допроса имеется резолюция б. ПП ОГПУ по БССР Заковского “СПО – Замотина освободить”, после чего вынесено постановление об освобождении с мотивировкой “Принимая во внимание болезненное состояние и престарелый возраст Замотина – из под стражи освободить и дело прекратить”.

В третий раз арестован 4 апреля 1938 г. как участник контрреволюционной националистической – шпионской организации, существовавшей в Академии Наук БССР, куда был привлечён б. Вице-президентом АН БССР – Домбалем (осуждён к ВМН). По заданию которого занимался шпионской деятельностью в пользу польской разведки и в своих литературных “трудах” протаскивал контрреволюционную нацдемовскую линию.

На предварительном следствии Замотин виновным себя признал полностью, впоследствии отказался, но достаточно избобличается показаниями разоблачённых участников контрреволюционной организации – Докутовича (осуждён Спецколлекцией на 10 лет), Гуриновича, Жилуновича, Пиотуховича, Панкевича (осуждены к ВМН Военной коллегией), Клаповым (осуждён на 8 лет), Александровичем (дело в Москве), очными ставками с обвиняемыми – Панкевичем, Белоусовым, Ляпичем, Красневским, а также по-

казаниями свидетелей и рецензиями на контрреволюционные “литературные труды” Замотина.

Окончание дела задерживается неполучением рецензий из Академии Наук СССР на книги Замотина, куда они направлены на заключение.

При изучении рецензий дело будет направлено на рассмотрение Верховного суда БССР.

Следователь следчасти НКВД БССР
Сержант Гос. Безопасности (Крупенков)
15 апреля 1939 г.» [10, арк. 47 – 49].

У тым жа архіве пад грыфамі “Секретно. Срочно” захоўваецца службовая запіска “Народного комиссара внутренних дел БССР Л. Цанавы Секретарю ЦК КП(б) Белоруссии товарищу Пономаренко”: “Направляю вам справку о причинах ареста и результатах следствия на арестованного Замотина” [10, арк. 46].

5 жніўня 1939 г. “асобая нарада” НКУС асудзіла прафесара І. Замоціна да васьмі гадоў лагераў. Ён трапіў у Комі АССР, дзе працаваў у лагерах “інваліднай брыгадзе”.

18 красавіка 1956 г. судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда СССР Іван Іванавіч Замоцін быў поўнасьцю рэабілітаваны (па іншых звестках, гэта адбылося 7 мая 1956 г.) Пасля гэтага ўдава вучонага Вера Паўлаўна Замоціна атрымала афіцыйную даведку, што яе муж памёр 25 мая 1942 г. у турме горада Горкага (сучасны Ніжні Ноўгарад), паведамлялася таксама, што гэта адбылося ў выніку сардэчнага прыступу ў лагерах бальніцы і што пахаваны ён на могілках “Мар’ін Гай”.

На вялікі жаль, і сёння нам невядомы сапраўдныя абставіны смерці выдатнага вучонага-літаратуразнаўцы і месца пахавання Івана Іванавіча Замоціна...

Спіс літаратуры

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). – Фонд 205. – Воп. 1. – Спр. 12.
2. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт 1921 – 1927. Да 10-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі. – Менск, 1927.
3. Літаратурны музей М. Багдановіча. – КП 8980. Машынапіс з праўкамі В. Ф. Мачульскага фіялетавым чарнілам.
4. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 1. – Спр. 3034.
5. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 1. – Спр. 3121. Арыгінал.
6. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 1. – Спр. 423.
7. Рублевская, Л. Время и бремя архивов и имен: очерки, эссе, пьеса / Л. Рублевская, В. Скалабан. – Минск, 2009.
8. Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 6.
9. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 21. – Спр. 365.
10. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 1. – Спр. 14638.

Эмануіл ЮФЕ,
прафесар БДПУ імя М. Танка,
доктар гістарычных навук.

Зінаіда ДУДЗЮК

ЗДАНЬ ЗАБЫТАГА МІФА

Працяг. Пачатак у № 9.

ЗАПАВЕТЫ РОДА

Нашы продкі ў будзённым жыцці кіраваліся звычаямі, дадзенымі ад Бога. У Сярэднявеччы існаваў нават тэрмін *права звычайнае*, паводле якога і ішло дзяржаўнае кіраванне і жыццё грамадзян у Вялікім Княстве Літоўскім. У кнізе “Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў” А. Сержпутоўскага занатавана: “*Звычай устанавіў Бог; от затым трэба дзяржаўца звычай, калі хочаш, каб Бог не пакараў*” [1, с. 121].

Язычніцкіх багоў было шмат, але тым, хто ўводзіў пэўныя звычайі сярод людзей, несумненна быў Род – галоўны славянскі бог, творца бачнага і нябачнага свету на зямлі. Ад яго вядуць пачатак людзі, ён з’яўляецца ўвасабленнем непарушнасці славянства. Калі нараджаецца чалавек, яго будучы лёс запісваецца ў кнігу Рода, і таго, што там напісана, нікому не мінуць.

Ва ўжо згаданай кнізе А. Сержпутоўскі занатаваў шмат звычайў, якімі людзі абавязаны былі карыстацца на працягу года, а па сутнасці ўсё жыццё. Да прыкладу, беларусы лічылі сваім абавязкам ратаваць таго, хто быў у бядзе, дапамагаць таму, хто заняпаў. Існаваў звычай прымаць падарожных людзей ды слугаваць ім, бо ў іх выглядзе мог завітаць сам бог ці які святы. Абавязковай была завядзёнка падпарадкоўвацца старэйшым: “*Даўней старых бацькоў слухалі, хоць яны часамі гаварылі на глум, а мы бралі на вум...*” [1, с. 121].

Падобных правілаў паводзін у побыце было мноства. Як сеяць і збіраць ураджай, як дапамагчы хвораму чалавеку, як прыняць роды і пахаваць нябожчыка – усе бакі жыцця ахоплівалі звычайі, што адукаваныя людзі іншы раз называлі прымхамі ды забавонамі. Існавала вялікае мноства парад і перасцярог, якія і цяпер не зашкодзіла б ведаць чалавеку. Згадаем хоць нешта з сабранага А. Сержпутоўскім скарбу:

“*Ніколі не выцірайся рукавом, бо людзі не будуць шанаваць.*”

“*Калі ўсё падае з рук, та кажуць: ці хто спяшыць, ці бязрукі дзяржыць.*”

“*Сябрына яшчэ з даўнейшых часоў вядзецца праміж добрых людзей. Хто ж ухільяецца ад сябрыны ды жыве адзін, як воўк, той калі-небудзь дажывеца да пустога канца.*”

“*Пакуль маладыя – таварышуюць, а як пажывуць, ды чорны вол на нагу наступіць, дык і таварыства забудуць*” [1, с. 145].

Для простага чалавека гэта былі няпісаныя законы жыцця, што перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Беларусы высока цанілі такія рысы характару, як гасціннасць, таварыскасць, добрасудства. Лічылася, што калі дрэнна прыняць сябра, то можна наклікаць гнеў бога, які абавязкова пакарае вінаватага, а гэта зашкодзіць сям’і і гаспадарцы. А. Сержпутоўскі, аналізуючы свае запісы, заўважыў, што ў шматлікіх народных прымхах захаваліся залацінкі народнай мудрасці, што ёсць “многа такіх учынкаў, якія маюць разумную аснову. Больш за ўсё гэта можна сказаць пра народную медыцыну, пра ўсякія зёлкі, якімі лечаць хваробы, ды пра розныя прыкметы, па якіх адгадваюць надвор’е” [1, с. 6].

“*Як людзі трымаліся звычай, – апавядаў селянін Бохмат, – та ці добра, ці кепска, а ўсё ж пражылі свой век, наладзілі ды нагадавалі дзяцей і далі ўсім спосаб. А мы, як павялі новы абык, та яшчэ Бог святы ведае, як пражывом свой век, калі Бог прадоўжыць*” [1, с. 121]. Як бачым, беларусы лічылі найвялікшай каштоўнасцю доўгае жыццё ўласнае і дадзенае дзецям, даведзеным да ладу: народжаным, выгадаваным, ды якім знайшлося месца ў жыцці, каб далей працягваць род. Даследчык Я. Крук лічыць: «Своеасаблівым звязуючым звязаннем паміж прынцыпам паляпшэння дабрабыту і захавання і працягу свайго роду з’яўляецца прынцып, скіраваны на ўшанаванне продкаў. Можна без перабольшання сцвярджаць, што гэта адзін з самых галоўных структураўтваральных прынцыпаў не толькі кожнага рытуальна-абрадавага комплексу паасобку, але і календара ў цэлым. Больш за тое, калі ў адных абрадавых структурах ён быў “адным з некалькіх раўназначных”, то ў іншых гэта быў ключавы фактар, які жорстка рэгламентаваў паводзіны ўсіх удзельнікаў» [2, с. 39].

У энцыклапедычным слоўніку “Беларуская міфалогія” адзначаецца, што Род “у славян-язычнікаў прачытваецца толькі па трактатах хрысціянскіх аўтараў, якія гнеўна выкрывалі рэшткі вераванняў і культаў, звязаных з узнаўленнем родавага калектыву” [3]. З гэтых самых крыніц можна даведацца, што Рода і парадзіх ушаноўвалі, ахвяруючы ім хлеб, кашу, сыр ды мёд. А гэта былі тыя асноўныя харчы, якімі жывіліся людзі. Прынамсі, гучыць, што культ Рода і парадзіх узнік раней за культ Перуна і іншых вярхоўных багоў: “...се же словене начали трапезу ставити Род и рожаницам преже Перуна, бога их”.

Пёўныя грамадскія адносіны і дзяржаўная ідэалогія вымагалі пакланення асобным багам. Напрыклад, Перуна асабліва ўшаноўвалі, калі вяліся міжусобныя войны. Гэтага магутнага бога прасілі пра перамогу над ворагам.

З маленства памятаю, як аднойчы летнім гарачым днём тупала, босая, побач з бабуляй па пыльнай дарозе і ўсё старалася пацэліць у нечыя вялізныя сляды. Яна мне строга сказала: “Не ступай у чужы след”. Я была вельмі малая тады, каб зразумець, што нельга хадзіць па чужых слядах, бо можна набрацца чужой бяды ці зайсці не туды...

Род вядзе нас па жыцці, дапамагае займацца будзённымі справамі, выконваць свае абавязкі перад блізкімі, родам і народамі. Гэта і ёсць першы завет Рода. Мы павінны адчуваць сябе спадчыннікамі традыцый і гісторыі нашых продкаў і адначасова ведаць, што будучыня пачынаецца сёння. Перадача вопыту ад старэйшых малодшым, як у сям’і, так і на працы, вывучэнне вытокаў – такі другі завет Рода. Адчуваць кроўную сувязь не толькі з блізкімі і далёкімі родзічамі, але і з усімі народамі, бо разам мы – вялікая сіла, а гэта і ёсць трэці завет Рода.

ВЕЧНАЕ ДРЭВА ЖЫЦЦЯ

Штогод упрыгожваючы ва ўласных кватэрах навагоднія ялінкі, мы не задумваемся, адкуль пайшла гэтая традыцыя. У змрочную пару года, калі дзень робіцца кароткі, як вераб’іная дзюбка, а сонца тыднямі не выглядае з-за хмар, здаецца, людзі знарок прыдумалі яскравае свята, каб рознакаляровымі агеньчыкамі і мішурой падвесілі і разнастаіць сваё жыццё. Між тым навагодняя абраднасць выходзіць з глыбокай старажытнасці, а ўпрыгожаная елачка сімвалізуе першароднае Дрэва Жыцця.

У шматлікіх беларускіх замовах у якасці Дрэва Жыцця згадваецца дуб: “На моры, на акіяне, на востраве Буяне стаіць стар дуб...” [4]. Нават па адным гэтым сказе можна шмат што зразумець пра міфатворчасць нашых продкаў. Яны верылі, што першапачаткова з хаосу ўтварыўся сусветны акіян, сярод якога ўзнік востраў – першая зямля. На ім вырасла Вечнае Дрэва Жыцця, вакол якога забудула расліннасць, таму востраў атрымаў назву Буяна.

Сусвет ва ўяўленні старажытнага чалавека складаўся з прастораў, адзеленых адна ад адной: неба, зямлі і свету падземнага. З зямлі можна трапіць на неба або апусціцца ў апраметную. Звязвала гэтыя светы вось зямлі, што пранізвала сусвет. У гэтай ролі выступалі магутнае дрэва, гара або проста вялізны камень.

Для прыкладу згадаем шырокавядомую беларускую казку “Сіняя Світа” [5]. У ёй апавядаецца як жыў-быў цар-чарадзеі, стаў ён клікаць ахвотніка, які здолее ад яго схавацца. Знайшоўся хло-

пец Сіняя Світа Налева Пашыта Саламяны Каўпак, які паабяцаў схавацца ад цара. Ён аказаўся таксама чараўніком, бо мог змяняць свой выгляд як заўгодна, але цару ўдавалася лёгка адшукаць хлопца. Ён наскрозь бачыў усё, што рабіў Сіняя Світа: “*Перада мной стаяў добрым малайцом, па двары бег чорным собалем, пад вароты лез чорным гарнастаем, па полі бег шэрым зайцам. Збег за трыдзевяць зямель... і схаваўся ў балоце, дзе абярнуўся рыбай-вокунем*”. Царскія слугі асушылі балота і злавлі Сінюю Світу. Для таго, каб абхітрыць цара, хлопцу даводзілася ператварацца ў звяроў, рыбу, іголку, а потым яшчэ папрасіць дапамогі ў птушкі Нагай, якая жыве на тым свеце. Сіняя Світа Налева Пашыта пераходзіў з таго свету ў гэты, мяняючы абліччы. Але нават імя галоўнага персанажа тоіць у сабе загадку. Сіняя Світа Налева Пашыта – гэта ж не што іншае, як неба. Мы бачым вонкавы бок неба, а герой казкі ведае яго з сярэдзіны, з левага боку. Саламяны Каўпак – другая частка яго імя – таксама намёк на нябесны купал ці, можа, нават на сонца, спяваецца ж у адной купальскай песні: “*Сядзіць купала на плоце, / Уся яе галоўка ў залоце*” [6].

Галоўны персанаж казкі – не проста чалавек, гэта, хутчэй, пасланец неба, што з’явіўся, каб пазмагацца з зямным царом-чарадзеям, перамагчы яго ды ажаніцца з ягонай дачкой, а гэта азначае, узяць жонку з іншага роду. Пасля розных выпрабаванняў і прыгод нябесны сын ажаніўся з дачкой зямнога цара, яднаючы Зямлю і Неба.

Падобныя метамарфозы адбываюцца і з героем украінскай народнай песні:

*Ой жа хітры, мудры Іванка:
З-пад лесу ўзыйшоў хмаркою,
Поле перайшоў дожджыкам.
Пад двор падышоў ракою.
У варотах стаў вярбою,
У сенцы ўляцеў галубком,
У хату ўвайшоў малайцом,
За столікам сеў панічом:
– Хадзі, мая дзеўчына, сядзь каля мяне [7].*

Зноў нябесны жаніх спустіўся з неба, каб ажаніцца з зямной нявестай. Гэтак Неба яднаецца з Зямлёю праз дожджык з хмаркамі, праз божых пасланцоў – птушак, праз Вечнае Дрэва Жыцця, каб прадоўжыць існаванне свету. Нездарма ж у нас прынята казаць, што высокія дрэвы з небаў гамоняць.

Падобныя матывы выкарыстаны ў чэшскай казцы “Залатавалосая Оталанка” [5, с. 52], дзе ў якасці саярнага персанажа выступае чараўная дзяўчына з залатымі валасамі. Цікавая ў гэтым сэнсе і казка “Іскарка-парубак Дзявочы сын” [8], што нясе ў сабе шмат міфічных архетыпаў. Сам Іскарка з’явіўся на свет дзівосным чынам: яго на-

радзіла дзяўчына, якая абсмактала костачкі чароўнае рыбіны. Іскарка прыходзіць на той мост, дзе звычайна праязджае Юда. Гэты мост у славянскай міфалогіі найчасцей называецца калінавым, і лічыцца, што ён аддзяляе той свет ад гэтага. На мосце Іскарка выходзіць на бойку з трохгаловым, шасцігаловым і дванаццацігаловым змеямі і перамагае іх дзе сілаю, а дзе і хітрасцю. Змагацца з апошнім змеем яму дапамагалі два браты-волаты. Яшчэ адзін цікавы архетып гэтай казкі – Усянская гара, што з’яўляецца ўвасабленнем Вечнага Дрэва. Праўда, чараўнік-каваль забараніў Іскарку ўздымацца на яе, але наш герой парушыў гэтую забарону, падняўся на гару. Яна аказалася такой высокай, што з яе ён убачыў Радзіму.

Адслужыў Іскарка ў каваля тры гады і паехаў далей. Напаткаўся яму палац цара. Запатрабаваў цар, каб Іскарка прасватаў за яго дзяўчыну з іншага царства. Рушыў герой у дарогу і сустрэў добрых сяброў-волатаў Абпівалу, Аб’ядалу, Гуньку, Даўгашоста, Лысую Муху, якія дапамаглі яму пераадолець розныя перашкоды. Дзяўчына нібыта ўжо і дала згоду выйсці замуж за цара, але падманула Іскарку, перакінула ў галубку і паляцела невядома куды. Ператварацца ў птушак ці жывёл умелі багі ці чараўнікі. Мы можам толькі здагадацца, хто была тая дзяўчына. Можна, багіня Лёля, а мо якая іншая чараўніца? Безумоўна, Іскарка знайшоў яе. Але няўдзячны цар, якому Іскарка прывёз дзяўчыну, вырашыў учыніць яшчэ адно выпрабаванне хлопцу. З дапамогай царэўны хлопец перайшоў па быліны цераз глыбокую канаву. Цару паўтарыць такі ж пераход не ўдалося, ён упаў і, пэўна, утапіўся. Зрэшты, пра тое, што нехта кінуўся яго ратаваць, нічога не гаворыцца. Маладыя пабраліся. *“Ды якое было вяселле: віно ракой лілося, і мне выціць прыйшлося. У роце тое не было і на губах не цякло”*, – завяршае казку апавядальнік.

“У беларусаў, як і ў іншых славянскіх народаў, адным з увасабленняў міфапаэтычнай мадэлі свету з’яўляецца сімвал вечнага жыцця – дуб, – адзначае Я. Крук у кнізе “Сімволіка беларускай народнай культуры”. – Дастаткова нагадаць адзін з найбольш устойлівых матываў такіх старажытных вусна-паэтычных твораў, як замовы і казкі, і мы ўбачым, што даволі часта асноўнае сюжэтнае дзеянне ў іх разгортваецца ў тым месцы, дзе расце гэты валадар свету...” [2, с. 291].

Напрыклад, беларуская казка “Каток – залаты лабок” [9] апавядае, як дзед сустрэў чароўнага ката, здатнага выканаць любое жаданне. Кот жыў у дубе, які дзед вырашыў ссячы. Каб адкупіцца ад парубшчыка, кот з’яўляўся кожны раз, варта было дзеду пастукаць па дрэве. Быў ён асаблівай масці: шарсцінка залатая, шарсцінка срэбная. Тут будзе дарэчы згадаць, што ў Егіпце таксама абагаўляліся рыжыя каты.

Згодна з традыцыяй трохчленнай мадэлі свету на верхавіне Дрэва Жыцця гняздзяцца птушкі, на камлі раяцца пчолы, каля каранёў дрэва знаходзяць прытулак жабы, мышы, рыбы, бабры, выдры, змеі і іншыя хтанічныя жывёлы. Перамяшчэнні з верхняга свету ў ніжні і наадварот складаюць аснову шматлікіх міфалагічных матываў.

У кнізе “Мифы о Вселенной” В. Еўсюкоў піша: “Многоэтажная вселенная – сложное сооружение, состоящее из самостоятельных миров, отделённых друг от друга теми или иными преградами и препятствиями. В то же время миры изолированы не полностью, они сообщаются между собой. С земли можно попасть на небо или опуститься в преисподнюю. Связующим элементом служит так называемая ось мира, пронизывающая всё мироздание и составляющая его сердцевину. Располагаясь, как правило, в самом центре Вселенной, она является как бы главным опорным столбом, скрепляющим громоздкую махину космоса” [10].

Даследчык прыводзіць шмат доказаў, што ўяўленні пра вось свету ў выглядзе дрэва ці гары зафіксаваны ў большасці народаў. Да Вечнага Дрэва славян вельмі блізкі касмічны ясель са скандынаўскай міфалогіі. Лічылася, што пад ім пасе дзівосных коней вышэйшае боства старажытных скандынаваў – Одзін. Каранямі і кронай ясель абдымае ўвесь свет, на ім трымаюцца неба і зоркі. Каля яго ёсць жывая крыніца, а таксама стаіць дзівосны храм, адкуль выходзяць багіні, якія апякуюцца лёсамі людзей. Пад караннем дрэва жыве касмічны змей, на макаўцы дрэва сядзіць арол, а па камлі бегае вешчая вавёрка.

Касмічны ясель быў вядомы і старажытным грэкам. Яго галіны дасягалі неба, а карані прараслі да змрочнага Тартару. Вялікай папулярнасцю Сусветнае Дрэва карысталася ў міфах старажытных індыйцаў. Згодна з іх уяўленнямі ў цэнтры сусвету расце дрэва, на якое абапіраецца неба. Яго карані апускаюцца ў першародную ваду, з якой быў створаны свет. Адначасова гэтае дрэва з’яўляецца крыніцай напою бессмяротнасці, якім наталяюць смагу вялікія багі. Яго ахоўваюць геніі ў выглядзе птушак, што сядзяць на галінах.

Старажытныя егіпцяне былі перакананыя, што воссю зямлі з’яўляецца магутнае залатое дрэва, якое верхавінай ўпіраецца ў неба. На ягоных верхніх галінах растуць каштоўныя камяні і жыве багіня ночы Нут. Падобна да старажытных індыйцаў, егіпцяне верылі, што на небе ёсць дакладна гэткае ж святое дрэва.

Фінікійцам, якія насялялі ўзбярэжжа Палесціны, сусвет уяўляўся ў выглядзе вялізнага шатра, што падтрымліваўся высачэзным дрэвам. У існаванні Сусветнага Дрэва былі перакананыя кітайцы. Індзейцы мая, жыхары Цэнтральнай Амерыкі, таксама змяшчалі ў цэнтры сусвету фантастычнае

Першае Дрэва, аднак акрамя яго існавалі яшчэ чатыры дрэвы, што раслі па чатырох баках свету.

Асаблівую ролю Сусветнае Дрэва выконвала ў шаманскіх рэлігіях, дзе гэты вобраз быў распрацаваны дэталёва. Яно расло пасярод Сібірыямлі і давала жыватворную вільгаць, што забяспечвала людзей бадзёрасцю і новымі сіламі.

Згодна з алтайскімі вераваннямі, ля сутоку сямі рэчак узвышаецца вечная таполя з залатою і срэбнаю лістотаю. Толькі пад адной галінай гэтага дрэва можа схвацца цэлы табун коней. На яго вяршаліне сядзяць дзве залатыя зязюлі, якія прадказваюць лёс, ад гэтага кування расцвітаюць кветкі на ўсёй зямлі. На сярэдніх галінах сядзяць два беркуты з дзямянтавымі кіпцюрамі і ахоўваюць неба. Да каранёў таполі жалезнымі ланцугамі прыкуты два страшныя сабакі. Там жа мірна пасецца конь, асядлаўшы якога, можна стаць вялікім героём.

Вечнае Дрэва не толькі звязвае неба і зямлю, але і ўвасабляе пладаноснасць. Менавіта малітва пра добры ўраджай з'яўляецца галоўным зместам мноства розных рэлігійных абрадаў і вераванняў. Існуюць таксама міфы, у адпаведнасці з якімі на Вечным Дрэве ў выглядзе кветак ці пладоў растуць душы людзей. Пад яго кронай нараджаліся багі, волаты і першапродкі. Старажытны грэчаскі міф апавядае, што магутны бог Зеўс у маленстве быў выкармлены казой Амалтэяй пад Святым Дрэвам. Бог Апалон таксама нарадзіўся пад дрэвам. Вавілонскі цар Навухаданосар немаўлём быў знойдзены пад дрэвам. Маці Буды Мая нарадзіла яго ў садзе. Легенда апавядае, што Чынгісхан знайшлі ў стэпе пад Святым Дрэвам. Дрэва спазнання, якое згадваецца ў Бібліі, ёсць не што іншае, як тое самае Вечнае Дрэва, знаёмае нам па шматлікіх міфах народаў свету.

Іншым міфалагічным увасабленнем восі зямлі з'яўляецца Сусветная Гара, якую людзі надзялялі самымі дзівоснымі ўласцівасцямі. Пра чароўныя горы апавядаецца ў шматлікіх беларускіх казках. Ва Усходняй і Цэнтральнай Азіі было шырока распаўсюджана ўяўленне, што неба абাপіраецца на гару Меру, дзе жывуць багі. Алтайцы верылі, што залатая касмічная гара Алтын-ту прымацавана да неба і звешваецца над зямлёй, не дасягаючы паверхні. Папулярны вобраз Сусветнай Гары быў вядомы ў іранскай міфалогіі. Міфічным і рэальным гарам пакланяліся кітайцы і народы Блізкага Усходу.

З вобразамі Вечнага Дрэва ці Сусветнай Гары цесна звязаны вобраз змея. З улікам ягоных эвалюцыйных пераемнікаў ён займае цэнтральнае месца ў славянскім фальклоры. Яму ўласціва шмат іпастасей, якія могуць атаясамлівацца з рознымі прыроднымі стыхіямі. Напрыклад, сонечныя зацьменні тлумачыліся тым, што змей хоча праглынуць сонца. Змей мог набываць любое аблічча. Ва ўяўленні паўднёвых славян ён

выглядаў як чалавек, але быў з вялікай галавой, белым тварам, круглымі вачамі і крыламі пад пахамі. Змей ці змяя былі ўвасабленнем шкодных і згубных сіл, таму з імі змагаліся багі і героі.

У беларускім фальклоры ёсць звесткі і пра добрага змея, які носіць грошы. Прынамсі, пра яго апавядаў у сваіх даследаваннях А. Багдановіч: «Пра кожнага больш-менш багатага селяніна на Беларусі кажуць, што яму “змея грошы носіць”...» [11]. Такія змеі, паводле апавяданняў, выводзяцца штучна: калі чорны певень пражыве сем гадоў, дык пад канец сёмага года знясе асаблівае яйка, што па форме нагадвае ракавіну звычайнага смаўжа. Гэтае яйка трэба насіць пад пахаю тры гады. Тады вылупіцца з яго маленькае змеяня. Яго трэба песціць, трымаць у цяпле, карміць яечняй і нічым не раздражняць. Калі ён вырасце, дык пачне лётаць, знаходзіць скарбы і насіць грошы свайму гаспадару.

Хтанічныя багі і духі ў казках і міфах быццам імкнуліся перавярнуць свет, памяняць месцамі верх і ніз. Штучнае пераварочванне, звязанае з міфалагізаванымі персанажамі карнавалу або Масленіцы, ёсць не што іншае, як рытуальнае мадэляванне хаосу. Такое тэатралізаванае дзеянне з пераапанутымі персанажамі, што ўвасаблялі сілы зла, у час каляндарных святаў было заклікана садзейнічаць умацаванню касмічнага ладу, гармоніі ў свеце. Увасабленнем перавярнутасці свету з'яўляецца і Вечнае Дрэва, у якога карані паўтараюць крону. І ў той жа час карэнне і бязлістыя галіны дрэва нагадваюць змей, тых хтанічных дэманаў, што хаваюцца пад ім.

...Упрыгожваючы на навагоднія святы зялёнае дрэўца, мы не задумваемся, што зіхоткая ялінка і ёсць увасабленне Вечнага Дрэва, на якім выраслі першыя плады, ад якога рассыпалася насенне ўсіх раслін па зямлі і забяспечыла ёй плоднасць і хараство. Можа, і цяпер сеецца, бо скуль жа бярэцца нязводнае пустазелле на нашых лецішчах?..

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск, 1998.
2. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск, 2001.
3. Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / С. Сянько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – С. 428.
4. Замовы / уклад Г. А. Барташэвіч. – Мінск, 1992. – С. 92.
5. Сказкі славянскіх народаў. – София, 1977. – Т. 1.
6. Купальскія і пятроўскія песні / рэдкал. : А. С. Фядосік [і інш.]; склад. : А. С. Ліс, С. Т. Асташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – С. 69.
7. Золотослов : Поэтический космос Давняй Русі / упоряд. М. Москаленко. – Київ : Дніпро, 1988. – С. 243.
8. Чарадзейныя казкі : у 2 ч. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – С. 85.
9. Беларускія народныя казкі. – Мінск, 1981. – С. 77.
10. Евсюков, В. В. Мифы о вселенной / В. В. Евсюков. – Новосибирск, 1988. – С. 143.
11. Багдановіч, А. Я. Перажыткі старажытнага света-сузірвання ў беларусаў / А. Я. Багдановіч. – Мінск, 1995. – С. 73.

ЗМЯСТОЎНАСЦЬ ВІЗУАЛЬНЫХ ФОРМАЎ КАЛІГРАМ ГІЁМА АПАЛІНЭРА

Пры дапамозе аналізу каліграм Гіёма Аполінара аўтар выяўляе спецыфіку зместу канкрэтных візуальных формаў і даказвае, што выяўленчая форма сінкрэтычна адлюстроўвае светапогляд мастацкай эпохі.

Ключавыя словы: *каліграма, графіка, паэзія, форма, радок, мадэль, візуальнасць, змястоўнасць, эпоха, канструкцыя*.

The author by means of the analysis of visual forms kalligramm Guillaume Apollinaire revealed specifics of the contents of concrete visual forms and proved that the graphic form in syncretic manner reflects outlook of an art era.

Гіём Аполінер (1880 – 1918) – славыты французскі паэт. Яго сапраўднае імя – Вільгельм Альберт Уладзімір Аляксандр Аполінарыі Вонж-Кастравіцкі (Guillaume-Albert-Wladimir-Alexandre-Apollinaire de Kostrowitzky). Вядома, што родавая сядзіба Кастравіцкіх герба Вонж знаходзілася на тэрыторыі сучаснай Беларусі, а дакладней, недалёка ад Навагрудка. Ад французскага варыянта двух сваіх імёнаў – Вільгельм (Guillaume) і Аполінарыі (Apollinaire) паэт узяў сабе літаратурны псеўданім, пад якім і стаў публікавацца на пачатку ХХ ст. Гэты час смела можна назваць пераходным перыядам у заходнееўрапейскім мастацтве, калі назіралася адмаўленне напрацовак папярэдніх эпох, а новыя мастацкія кірункі намацваліся шляхам творчых эксперыментаў. Паэт адважна ўключыўся ў культурны працэс эпохі і пад уплывам розных мастацкіх плыняў мадэрнізму пачаў уласныя паэтычныя пошукі. Сваім Гіём Аполінер лічаць прыхільнікі кубізму, футурызму, драматызму, арфізму, сюррэалізму, аднак канчаткова ён не належаў ніводнаму мастацкаму кірунку.

Найбольшую цікавасць, у кантэксце гэтага артыкула, уяўляюць фігурныя вершы Гіёма Аполінара, што выдадзены ў 1918 г. асобным зборнікам з арыгінальнай назвай “Каліграмы”. У каліграмах (ад грэч. *kallis* ‘прыгожы’ і *gramma* ‘напісанне’) аўтар гарманічна сінтэзуе паэзію і графіку. Графічнае афармленне тэксту ён абраў, “каб чытач з першага погляду ўспрымаў увесь верш цалкам, падобна да таго, як дырыжор адным позіткам ахоплівае нотныя знакі партытуры” [1, с. 78].

Адной з асаблівасцей каліграм з’яўляецца наяўнасць двух кампанентаў: вербальнага зместу (словы) і візуальнай формы (выявы). Вербальны змест у фігурным вершы – гэта фіксацыя паэтычнай мовы. Візуальная форма – знак, які падобна да слова называе, але не паказвае патаемныя ідэі найвышэйшай, духоўнай рэальнасці, што ўяўляе пэўную складанасць пры ўспрыманні, працытанні і асэнсаванні. Таму важна, наколькі візуальная форма

каліграм (як знак) істотная і ў той жа самы час зразумелая і даступная для ўспрымання.

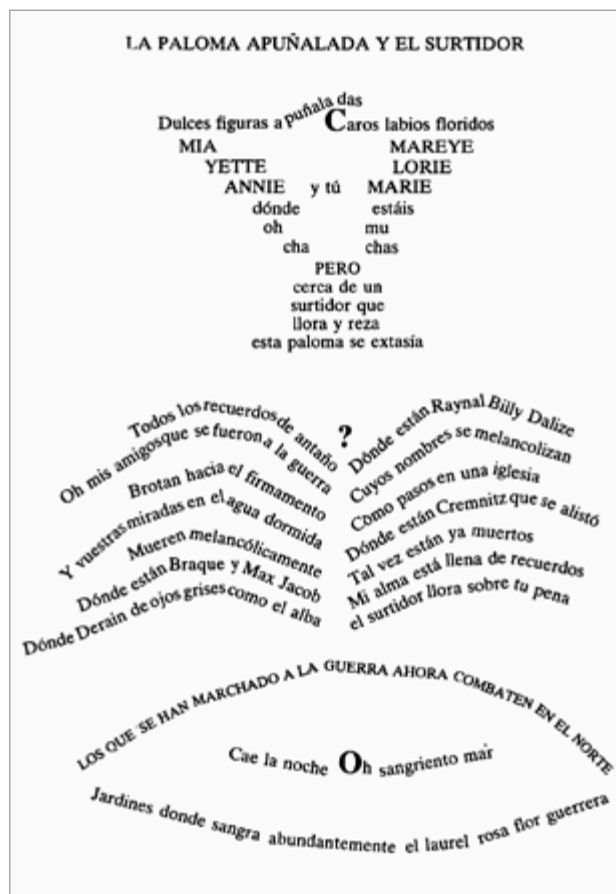
Глядач (чытач) у адных выпадках інтэрпрэтуе візуальную форму каліграм дакладна і разпазнае іх сапраўдны змест, у іншых жа – сутыкаецца з цяжкасцямі розначытання і нават супрацьлегласцю ў разуменні глыбіннага сэнсу. Падобная варыятыўнасць прымушае разгадаваць, вытлумачваць змест візуальнай формы каліграм пры дапамозе эстэтычнай чуйнасці, дасведчанасці ў сферы мастацтва, агульнай адукаванасці і эрудыцыі, шырыні асабістага жыццёвага вопыту.

Варта ўлічваць, што ў візуальных формах фігурных тэкстаў прасочваецца ўплыў эпохі, у якой жыве аўтар, а таксама яго індывідуальнасці. Часам пункты гледжання аўтара і гледача (чытача) могуць значна адрознівацца, што ўзмацняецца гістарычнай дыстанцыяй паміж імі. Праз пэўны тэрмін візуальная форма як знак можа расцэньвацца інакш, чым яе задумаў аўтар, што прыводзіць або да неразумення, памылак інтэрпрэтацыі, або да адвольных трактовак і надуманых стылізацый. Для таго каб больш дакладна раскрыць змястоўнасць візуальных формаў каліграм, мы выкарыстаем другую трыхатамію знакаў Ч. Пірса, у адпаведнасці з якой знак можа быць названы іконай, індэксам ці сімвалам [2, с. 58].

Іканічную сувязь у фігурным вершы мы можам назіраць, калі асацыяцыя выявы-знака з яго аб’ектам узнікае на падставе знешняга падабенства. Індэксальная сувязь утвараецца пры дапамозе суаднесенасці ўказальнай дэтэрмінацыі выявы-знака з яго аб’ектам. Сімвалічная сувязь, у сваю чаргу, узнікае, калі прысутныя ў культуры ці ў самім фігурным тэксце правілы дазваляюць надаць выяве-знаку агульнае значэнне і прыпісаць ёй рысы пэўнага тыпу рэчаў. Выяўленне іканічнай, індэксальнай ці сімвалічнай сувязі дазволіць нам больш дакладна зразумець сапраўдны змест візуальных формаў каліграм і спасцігнуць іх глыбінны сэнс.

Гіём Аполінер ствараў фігурныя канструкцыі пад уплывам мадэрнізму, наступствамі яко-

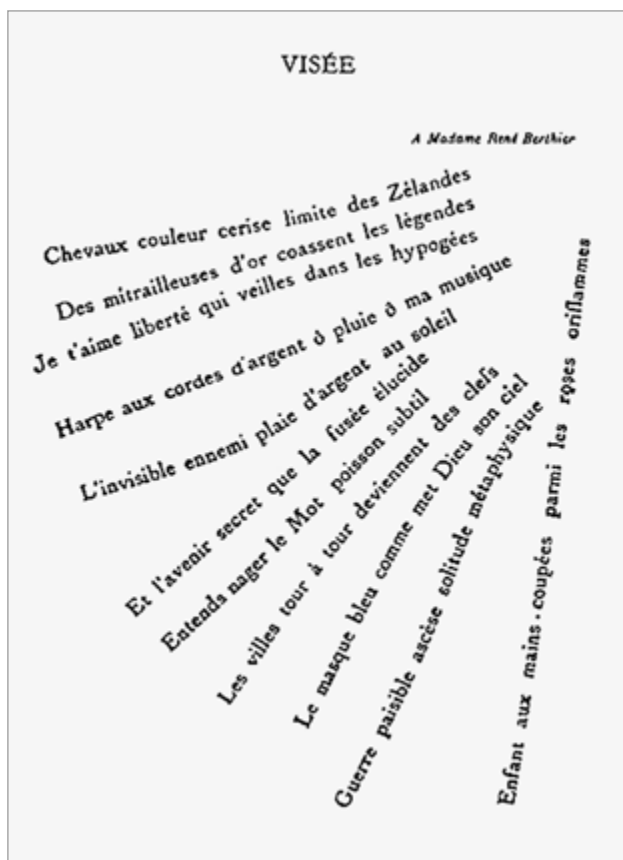
га стала раз'яднанне зместу і формы. Але, тым не менш, аддзяліць форму ад зместу ў каліграмах складана. Паэт, з аднаго боку, падпарадкоўвае візуальную форму і вербальны змест, “прымушаючы працаваць” на адзіны мастацкі вобраз, а з іншага, дазваляе дамінаваць візуальнаму кампаненту. Лепш за ўсё гэта атрымалася ў вершы “La Colombe Poignardee et Le Jet d'Eau” (“Забітая галубка і фантан”). Канструкцыя візуальнай формы з'яўляецца тут увасабленнем ключавога ў вобразна-тэматычнай кампазіцыі слова *фантан*. Вольнасць струменяў фантана і кожны міжвольны ўсплеск вады знаходзяць увасабленне ў мадэлі, калі першы радок выгінаецца і ўтварае своеасаблівы грэбень, а ўсе астатнія струмені-радкі толькі злёгка вагаюцца. Ствараецца ўражанне, што фантан рухомы, ён “жывы”, ён струменіцца і б'е. Над фантанам, што сімвалізуе вечны плач па тых, хто загінуў на Першай сусветнай вайне, аўтар шляхам размяшчэння літар неаднолькавага памеру і розным накірункам радкоў утварае абрысы галубкі як сімвалу міру, чысціні, любові, ціхамірнасці і надзеі. Знакамітая галубка Пабла Пікаса, што была намалевана ў 1949 г. і неаднаразова ім узнёўлялася ў розных варыяцыях як адзін з самых вядомых сімвалаў міру, які абышоў усю плане-ту, была навяная менавіта гэтай выявай Гіёма Апалінэра.

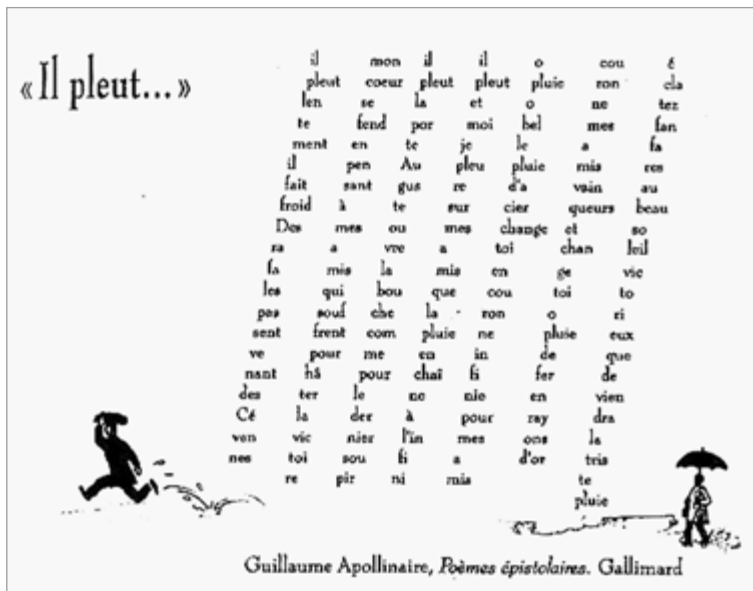
Гіём Апалінэр. Каліграма “Забітая галубка і фантан”.

Завяршаюць канструкцыю два дугападобныя радкі, падзеленыя ў цэнтры вялікай літарай “О”. Графічна прапісаныя радкі ўтвараюць своеасаблівае містычнае трэцяе вока, так званае вока сэрца, што сімвалізуе духоўны зрок. На наш погляд, у гэтым выявілася не толькі эксперыментатарства паэта, але і імкненне да ўсведамлення далейшага лёсу свету і чалавецтва з пазіцыі вечнасці.

Што ж тычыцца семантычнай прыроды візуальнай формы каліграмы (паводле другой трыхатаміі знакаў Ч. Пірса), то яшчэ на этапе сімулятаннага ўспрымання тэксту да іканічнай рэфэрэнцыі, калі мы разглядаем фантан як візуальную форму, заяўленую ў назве фігурнага верша, дадаецца індэксальная, дзе фантан выступае ў ролі знака і адсылае да свайго аб’екта, замяшчаючы яго па прынцыпе “частка – цэлае”. Далей асацыяцыя дазваляе разглядаць фантан як “малітву слёз” і ўвасабленне смутку, што выводзіць нас на сімвалічны складнік: фантан – помнік. Відавочна, што ў гэтай фігурнай канструкцыі сімвал “бачыць” падабенства ў прадметах (фантан, галубка, “вока сэрца”), якія злучае і “не так фіксуе ўжо гатовыя аналогіі паміж з’явамі, як робіць іх актам сімвалізацыі, актам злучэння гэтых з’яў паміж сабой” [3, с. 6]. Гэта дае падставу для высновы – перад намі прыклад фігурнага тэксту сімвалічнай рэпрэзентацыі.

Гіём Апалінэр. Каліграма “Кропка прыцэлу”.

Гіём Аполінер. Каліграма "Ідзе дождж".

Разважаннімі пра вайну Гіём Аполінер дзеліцца і ў каліграме "Visée" ("Кропка прыцэлу"), што прысвяціў Рэні Берцье. Візуальную канструкцыю аўтар выбудоўвае з адзінаццаці радкоў-промняў, якія, з аднаго боку (паводле вербальнага зместу), сыходзяцца ў кропку (кропку прыцэлу), а з іншага (паводле ўспрымання візуальнай формы) – выходзяць з акуляра гарматнага прыцэла. Крывалінейнасць радкоў-промняў дазваляе паэту адначасова перадаць дынаміку руху і данесці да чытача мізансцэны душэўных перажыванняў. Хутчэй за ўсё, на выбар такой незвычайнай візуальнай формы паўплываў арфізм (фр. *orphisme*; так Гіём Аполінер назваў кірунак у французскім жывапісе 1910-х гг.), які "стылістычна звязаны з імпрэсіянізмам, і фармальна, праз новыя метады і прыёмы перасэнсоўваў старыя адвечныя ісціны" [4, с. 12].

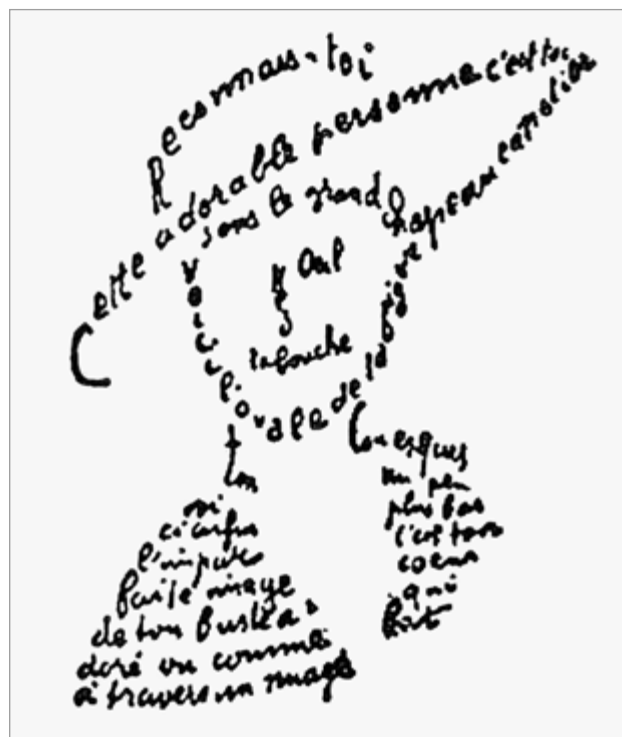
На фоне агульнакультурнай семантыкі абраная паэтам візуальная форма сапраўды можа прэтэндаваць на тое, каб у самым агульным выглядзе рэпрэзентаваць заяўлены ў назве аб'ект і выступаць у якасці сімвалічнага абазначэння "кропкі прыцэлу", бо "связь между чувственно воспринимаемым означающим символа и мысленно постигаемым означаемым этого символа основана на согласованной, заученной и привычной ассоциации" [5, с. 83]. Відавочна, што ў іерархіі трох знакаў (ікона, індэкс, сімвал) сімвалічны пачатак пераважае. Гэта дае падставу разглядаць канструкцыю як прыклад сімвалічнай рэпрэзентацыі.

Незвычайную візуальную форму Гіём Аполінер прэзентуе ў каліграме "Il pleut..." ("Ідзе дождж..."). Канструкцыю з сямі вертыкальных

радкоў паэт размяшчае пад вострым вуглом, што дапамагае імітаваць касы дождж, а чаргаванне слоў, якія складаюцца з большай і меншай колькасці літар у вертыкальным радку, асацыіруецца з малымі і вялікімі кроплямі дажджу. Нягледзячы на знешняе падабенства выявы з аб'ектам, заяўленым у назве, што вызначае іканічны характар знака, апошні мадэлюе ў свядомасці больш складаны знак ці вобраз. Так, дождж у дадзеным кантэксте з'яўляецца сімвалічным аналагам жыццёвай сілы, што неабходна чалавеку для таго, каб узняцца над светам і над самім сабой і лепш усвядоміць сучаснасць і будучыню. Відавочна, што пры дамінантнай ролі іканічнай рэферэнцыі сувязь знака з аб'ектам ускладняецца індэксальнай

і сімвалічнай асацыяцыямі, якія ўступаюць у дынамічныя адносіны і ўтвараюць складаны варыянт іканічнай рэпрэзентацыі.

Аналагічны працэс мы назіраем і ў створанай Гіёмам Аполінерам у 1915 г. каліграме "Message pour Lou" ("Пасланне да Лу"), дзе ён не толькі прызнаецца ў сваіх пачуццях Луізе Каліны-Шаціён, але і візуальна ўвасабляе вобраз велікавецкай прыгажуні. "Партрэт" каханай паэт піша лёгка, грацыёзна і вытанчана пры дапамозе аднаго вершаванага радка. Адлюстравашы графічна аблічча і капялюш

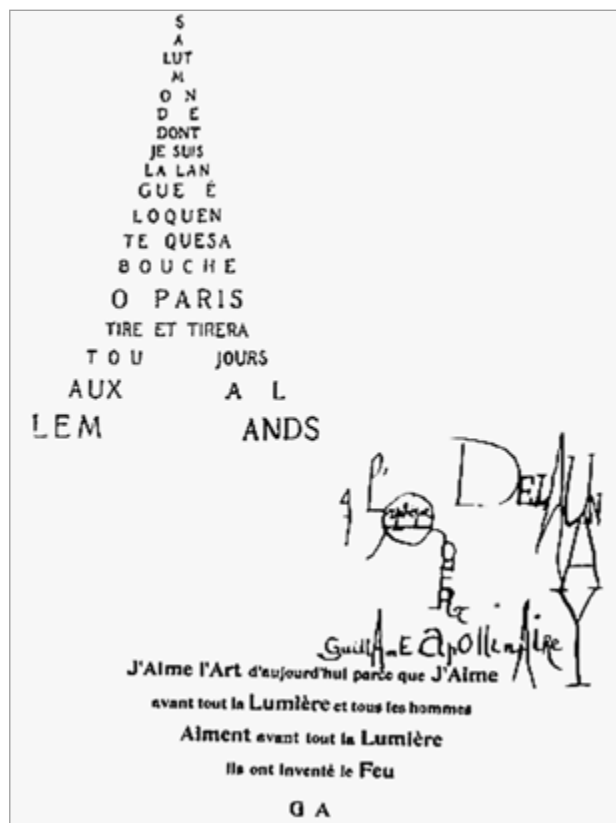
Гіём Аполінер. Каліграма "Пасланне да Лу".

гераіні па прынцеіпе нарошчвання радкоў, далей аўтар узнаўляе з двух слупкоў “адзенне”, пачатак якіх выбудовае з вялікіх літар, каб плаўна вывесці лінію шыі, што надае асаблівую пяшчотнасць і жыццёвасць вобразу чароўнай, распешчанай поспехам жанчыны з парыжскай багеімы. Цэласна пабудаваная канструкцыя дынамічная і выразная, яна нібы лунае ў прасторы і даносіць да глядача (чытача) чароўны водар свайго часу і яго эстэтычны ідэал. Звядзенне формы да простых абрысаў не толькі намякае на стылістыку фавізму, але і прыводзіць да безумоўнага дамінавання візуальнага кампанента, што непасрэдна фіксуе зрокавае ўспрыманне, адводзіць вербальны кампанент на другі план.

Гэтак жа лёгка і вытанчана Гіём Апалінэр стварае каліграму “Эйфелева вежа”. Візуальную форму самай пазнавальнай архітэктурнай слаўтасці Парыжа паэт прапісвае ў васьмнаццаці радках, дзе графічна дакладна ўзнаўляе сілуэт сімвала Францыі. Унізе канструкцыі Гіём Апалінэр дае тлумачэнне, што можна ўспрыняць як эпілог: “Я люблю сучаснае мастацтва, таму што я люблю найперш увесць свет і ўсё чалавецтва. Любоў вышэй за ўсё”.

На падставе знешняга падабенства ўнікае асацыяцыя фігуры (Эйфелевай вежы) з яе аб’ектам, што вызначае іканічны характар знака, далей у свядомасці мадэлюецца больш складаны знак ці вобраз. Ён ускладняецца пры гэтым індэксальнай і сімвалічнай асацыяцыямі, што ўказвае на складаны варыянт іканічнай рэпрэзентацыі. Прастата і непасрэднасць выразных сродкаў візуальнай мадэлі экспрэсіўна ўздзейнічаюць на глядача (чытача) і адсылаюць да творчасці кубістаў. Менавіта іх творчасць, па меркаванні паэта, здольна сфарміраваць новы мастацкі свет “з нічога” дзякуючы толькі творчаму акту, што і спрыяе пошуку наватарскіх формаў у літаратуры. Заслуга ж Гіёма Апалінэра якраз і заключаецца ў тым, што ён упісаў у агульную шматвяковую плынь мастацтва новыя з’явы, сімвалам якіх стала і Эйфелева вежа.

Такім чынам, пры дапамозе другой трыхатміі Ч. Пірса, калі знак можа быць названы іконай, індэксам ці сімвалам, мы выявілі спецыфіку зместу візуальных формаў каліграм Гіёма Апалінэра. Семантычная прырода візуальных формаў фігурных вершаў імкнецца да іканічных, індэксальных і сімвалічных знакаў і ўтварае пры гэтым складаны варыянт іканічнай ці сімвалічнай сувязі (знака з аб’ектам). На наш погляд, такія незвычайныя візуальныя формы каліграм паэт абраў, каб выклікаць у глядача (чытача) адпавед-

Гіём Апалінэр. Каліграма “Эйфелева вежа”.

ную рэакцыю, што выводзіць на своеасаблівы дыялог паміж паэтам і чалавецтвам. Вызначнасць аўтарскай думкі ў гэтым дыялогу зусім не азначае мастацкай спрощанасці, а хутчэй сведчыць пра шматграннасць духоўнага жыцця і неабходнасць пошуку розных шляхоў яго асэнсавання.

Спіс літаратуры

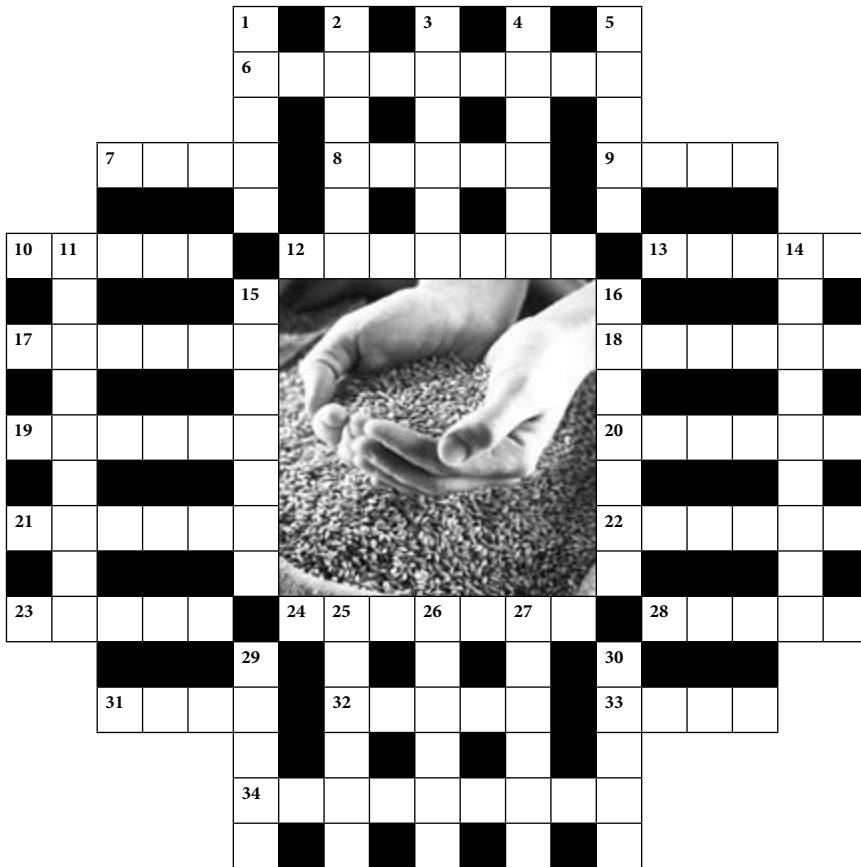
1. **Гаспаров, М. Л.** Русский стих начала XX века в комментариях / М. Л. Гаспаров – М. : Фортуна ЭЛ, 2001. – 288 с.
2. **Пирс, Ч. С.** Начала прагматизма / Ч. С. Пирс; пер. с англ. В. В. Кирюшенко и М. В. Колопотина. – СПб. : Алетейя, 2000. – 352 с.
3. **Косиков, Г. К.** Два пути французского построения символизма : символисты и Лотреамон / Г. К. Косиков // Поэзия французского символизма. – М. : Высш. школа, 1993. – С. 5 – 62.
4. **Расторгуев, А. В.** Эстетика Гийома Аполлинера и искусство кубизма : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.04 / А. В. Расторгуев. – Москва, 2003. – 159 с.
5. **Якобсон, Р.** К вопросу о зрительных и слуховых знаках / Р. Якобсон // Семиотика и искусствометрия. – М. : Мир, 1972. – С. 82 – 87.

Ала ГАЎРЫЛАВА,
магістр педагагічных навук, аспірантка кафедры
беларускай і сусветнай мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.07.2013 г.

ВОСЕНЬСКИ ПАНТЭОН

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 6. Маленькая палявая птушка; лічылася, што крыкам яна склікае жней. 7. ... ці Рай – міфічная істота, якая клапоціцца пра зжатае збожжа, у прыватнасці пра звезенае ў стадолу да поўнага абмалоту. 8. Бацька, тата (царкоўнае). 9. Багіня лета, плоднасці і ўрадлівасці. 10. Багіня, апыжунка жаночага пачатку, шлюбу, родаў і ўрадлівасці. 12. ... ці Палявы – апыжун палёў і лугоў, мог выступаць як спрыяльны і як шкодны дух; калі жыта ўродзіць, ён добры і вясёлы, калі не – злосны. 13. Начное нябеснае свяціла; лічылася, што яго святло неспрыяльнае для гароха, гуркоў, гарбузоў, бобу і маку. 17. Апыжун каханьня, урадлівасці, свята ў яго гонар адзначаецца ў сярэдзіне лета. 18. Міфічны персанаж;

бог дастатку і ўрадлівасці, надзелены здольнасцю забяспечваць спор, багацце. 19. Шанаваная па ўсёй Беларусі апыжунка жніва і ўрадлівасці; на дажынках жанчыну, якая яе ўвасабляла, упрыгожвалі кветкамі, у рукі давалі дажынкавы сноп. 20. Міфічная істота, якая ўвасабляла голад; каб яе прагнаць, першы зжаты сноп трэба было прынесці ў хату. 21. Бог восені, які спрыяе росту і выспяванню збажыны. 22. Дэкаратыўная кустовая расліна з белымі, жоўтымі кветкамі. 23. Адна з назваў ідалаў, выяў паганскіх багоў (мн. лік). 24. Дрэвы, пасаджаныя вакол дарогі, вуліцы, будынка. 28. Свята, якое заканчвала цыкл вырошчвання ўраджаю і адзначалася 21 верасня. 31. Авецчае ..., ці воўна; у міфалогіі выступае як сімвал урадлівасці. 32. *Дзе гультай ходзіць, там не родзіць* (прыказка). 33. Жытняя ... – персанаж беларускай міфалогіі; жанчына з каласамі на галаве. 34. Лясное боства, заступнік добрых людзей, які карае толькі непачцівых да яго.

Па вертыкалі: 1. Гарачыня. 2. Рад арак, якія складаюць архітэктурнае цэлае. 3. Вострая, духмяная прыправа. 4. “Паспытаеш, друг мой дарагі, / Дранікі са свежаю смятанай, / Бабку, ..., нават пірагі” – з верша “Бульба” Пімена Панчанкі. 5. “..., ваякі мірнай працы, / Выходзяць з косамі на плячы” – з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа. 11. Ахайны чалавек. 14. Свята вясны, якое адзначалася ў гонар бога Ярылы, апекуна ўрадлівасці. 15. Вулканічная горная парода. 16. Імя полацкага князя, названага Чарадзеям, які нібыта быў здольны перакідацца ў ваўка. 25. Узор, выразаны на цвёрдых матэрыялах. 26. Умоўнае абзначэнне якой-небудзь адзінкі, велічыні; знак. 27. “Зажынкавы ...” – так на Беларусі называлі апошні сноп. 29. Атмасферныя ападка; некалі, каб іх спыніць, абцягалі вакол хаты верхам на хлебнай лапаце, а каб выклікаць, абворвалі вёску, рэчку, поле, храм і г. д. 30. “Аб восені табе напамінь / І павуцінка на плячы, / І спелы ...” – з верша “Жнівень” Сяргея Законнікава.

Адказы

25. Разьба. 26. Сімвал. 27. Дзяцок. 29. Дождж. 30. Волькі.
Па вертыкалі: 1. Спека. 2. Аркада. 3. Спецыя. 4. Кліцкі. 5. Касцы. 11. Акуртыст. 14. Ярылыт. 15. Базалят. 16. Усваляў. 17. Ахайны. 18. Спарыш. 19. Така. 20. Сярбай. 21. Жытнёв. 22. Азалія. 23. Стопы. 24. Прысада. 25. Сточы. 26. Вата. 27. Рун. 28. Вата. 29. Рун. 30. Вата. 31. Рун. 32. Зямля. 33. Вата. 34. Дабрачыха.

Па гарызанталі: 6. Перапёлка. 7. Раёк. 8. Апыжун. 9. Цёця. 10. Макаш. 11. Цёця. 12. Палявік. 13. Мясц. 14. Купала. 15. Спарыш. 16. Та-

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
 Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 08.10.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2893 экз. Зак. 3178.
 Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.